

ઘરનો હકીમ

અથવા

વૈદક સંગ્રહ.

આ લઘુ પુસ્તક વૈદ્ય પ્રેમચંદ લવજીએ લોક
કલ્યાણાર્થે બનાવી છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.
લીંબડી.

બે વડવાળું રૂપ—શ્રી સત્યવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

તથા

ચંદ્રપ્રકાશ પ્રાન્ટીંગ પ્રેસ.

શ્રી કાંટા—અમદાવાદ.

છ. સ. ૧૯૦૫—સંવત ૧૯૬૧

આવૃત્તી પહેલી.

પ્રત ૧૦૦૦

આ ચોપડી સને ૧૮૬૭ નાં રૂપ મા આકટ પ્રમાણે
રજિસ્ટર કરાવી છે, અને સર્વ દક્ષ સ્વામીન ગણ્યા છે

કીમત:

પાકા પુઠાની રૂ. ૧—૦—૦

કાચા પુઠાની રૂ. ૦—૧૨—૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૬૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ધરતો હકીમ

વિષય ૩૩

ધરનો હકીમ

અથવા

વૈદક સંગ્રહ

આ સત્તુ પુસ્તક વૈદ પ્રેમચંદ લખજીએ લોક
હવાબુઅર્થે બનાવી છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

સીબડી

જલવાણ કેરપ—ધી સત્યવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

તથા

અંદ્રપ્રજાક પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

ધી કાંટા—અમદાવાદ.

ઈ. સ. ૧૯૦૫—સંવત ૧૯૬૧

આવૃત્તી પહેલી.

પ્રત ૧૦૦૦

આ ચોપડી સને ૧૮૬૭ ના રૂપ માં આકટ પ્રમાણે
રજીસ્ટર કરાવી છે, અને સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કીમત.

પાઠા પુઠાની રૂ. ૧—૦—૦

કાચા પુઠાની રૂ. ૦—૧૨—૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સામદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૨૬૧

અર્પણ પત્રિકા

પરોપકારી, માનવંતા, રાજ્યમાન શ્રીશ્રી
મેહનલાલ જીવણલાલ, ખેરીસ્ટર એટ-લૉ અને
કારભારી સાહેબની પવિત્ર શેવામાં.

મુ. જળણા.

અંતઃકરણ પૂર્વેક મારું બધુત્વ ભાવે શ્રેય ઈચ્છી તન, મનથી

ધનની સાલ્વતા આપી, તથા વિધાને ઉત્તેજન આપ-

વાને આપની ઉદાર બુદ્ધિ નીરંતર ઉત્ક્રિષ્ટ

છે. અને આપ શક્તિ બંધુતે નિરંતર

આવી સાલ્વતા આપો છો. એવા

સખળ કરણોથી દોરાઈ

આપ સરખા થોઅ

પાત્રને આ લક્ષ

અંશ માન પૂર

વંક અર્પણ

કરું છું.

હું છું

આપનો સેવક

વૈદ્ય પ્રેમચંદ લવણજી.

પ્રસ્તાવના.

આવા સુધરતા જતા વખતમાં મનુષ્ય કલ્યાણ અર્થે માણુ સના મનમાં અનેક જય તરંગ ઉડે છે. પણ શરીર સંરક્ષણ સંબંધી વૈદિકત્વ એ અગત્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે, તે હેતુ પૂર્ણ કરવાની ખાતર આ લઘુ પુસ્તક રચવામાં આવ્યું છે.

હાલના વખતમાં વૈદકના ગ્રંથો છપાય છે, પણ તે ઘણા મોટા તેમજ કીમતમાં વધારે હોવાથી લોકો તેનો લાભ લઈ શકતા નથી. તેથી લોક કલ્યાણ અર્થે આ લઘુપુસ્તક રચવામાં આવ્યું છે.

મોટા શહેરોમાં વૈદ અગર ડાક્ટરની મદદ મળી શકે, પણ ગામડાંમાં તો મદદ મળવી કારમી મુશ્કેલ થઈ પડે છે. વળી હાલમાં ગરીબાઈ વધવાથી ગામડાના લોકો વૈદિક મદદ મેળવવાને અશક્ત હોય છે તેથી આ પુસ્તક ગામડાના લોકોને ઘણું જ ઉપયોગી થશે. કેમકે પુસ્તકની અંદર દરેક દરદનું લક્ષણ, કારણ અને પછી તેની દવાઓ દાખલ કરી છે, ને તે ઘણી ખરી દેશી દવાઓ ઘોડી કીમતે મળી શકે, ને લોકો તેના લાભ લઈ શકે તેવીજ અનુભવ કરી લખવામાં આવી છે.

માણુસના શરીરમાં અનેક તરેહના રોગો જોવામાં આવે છે જેમાંના ઘણા રોગો ઔષધથી સારા થાય છે. ને કેટલાક રોગો શસ્ત્ર ક્રીયાથી સારા થાય છે. જે રોગો ઔષધને લાયક હોય છે તેના પર શસ્ત્ર ક્રીયા બીલકુલ લાગુ કરવામાં આવતી નથી. તેથી રોગને મટાડવાના સાધન તરીકે ઔષધની વિશેષ જરૂર જણાએલી છે.

સદરહુ પુસ્તક રચવામાં કેટલાક દેશી ગ્રંથોની મદદ લીધી છે. તેમજ કેટલીક હકીકત મારા વૈદકના ધંધાના ઘણા વરસના અનુભવને લઈને આપવામાં આવી છે.

રોગનો વિષય જોવામાં અગવડ ન પડે તેટલા સાર રોગોને અક્ષરવાર ગોઠવવામાં આવેલ છે અને અનુક્રમણીકા પણ આપેલ છે.

સદરહુ પુસ્તક રચવામાં મારો પ્રથમ પ્રયાસ છે જેથી કાંઈ હસ્ત દોષ હોયતો વાંચનાર દરગુજર કરશે. તેમજ હું કાંઈ વિદ્વાન નથી, જેથી વૈદક શાસ્ત્રના અનુભવી વિદ્વાન પુરૂષોને કાંઈ ઠેકાણે દોષ અથવા મુદાની બાબતમાં અપૂર્ણતા જાણેતો તેમણે નિષપક્ષ પાતપણે મને સૂચના આપવા કૃપા કરશે.

કર્તા

ધરનો હકીમ

અથવા

વૈદક સંગ્રહ.

વ્યાધી.

(DYSPEPSIA) અશુષ્ક (પાચન કીમનું દરદ).

આ વાળુંજ હલકું તેમજ એક મહામારત દર્દ છે. આ દરદને જાહેરે અનાજનું પુરેપુરું પાચન થતું નથી. પેટ ચડેલું માલમ પડે છે. ઝાડો સાફ આવતો નથી. મોળ ઉછાળો અથવા કોષ વખત જ. શરી થાયછે. કોષ વખતે એથી સખત ચીન્હ જણાયછે. અતિશય ઉલટી અથવા ઝાડો થાય અગર પેટ કળજ રહેછે. ગળામા, પેટમાં અને છાતીમાં જાળેછે. ગાયું ચડી આવેછે, અને મોંઢામાંથી પાણી છુટે છે. બૂખ લાગતી નથી. અગર ઉપર રંગી થતી નથી. ઉધ ખરાબર આવતી નથી. પેટમાં વાસુ ગુડુક ગુડુક જોલેછે, તથા મળ-દારથી દુર્ગંધી પવન છુટે છે. વિગેરે અનેક જાતની વિકૃતિ રહેછે.

• એક એવા પ્રકારનું અશુષ્ક થાયછે કે તેમાં બૂખની ક્ષતિ થતી નથી. ખાધું હોય તોપણ પાંચી બૂખની બૂખ આદમી ધગમજ નહીં તેને સંસ્કૃતમાં “ અસ્મક રોગ ” કહેછે.

ઉપાય— ના. ૧ રાજવટીની ગોળીઓ.

સંચળ	શા. ૧ એક ભાર.	{	આ સર્વે દવા ખાંડી ચાળી તેમાં
સીંધાલુણ	શા. ૧ એક ભાર.		ચણાનો ખાર તથા લોંબુનો રસ
લીંડીપીપર	શા. ૧ એક ભાર.		નાંખી ભોર જેવડી ગોળી વાળવી.
સુંઠ	શા. ૪ આર ભાર.		

આત્રા— ૧થી તથા ગોળી આપવી.

ના. ૨ વડવાનલ ચૂર્ણ—

સીંધાલુણ	૧ ભાગ	ચવટ	૪ ભાગ	}	આ સર્વે દવાને ખાંડી લુગડે ચાળીને સખવી. માત્રા તોલો ૦૫ થી
પીપરીમુળ	૨ "	બીતક	૫ "		
લીંડીપીપર	૩ "	મુંઠ	૬ "		
		હીમેજ	૭ "		

૦૫ સુધી અમી પ્રદીપ્ત કરેછે ને દરત સાક લાવેછે.

ના. ૩ સામુદ્રાદિ ચૂર્ણ—

મીંઠું, સચળ, સીંધાલુણ, જવખાર, અજમે, } સરખે ભાગે દવા
હરડાં, લીંડીપીપર, મુંઠ, હીંગ તથા નાવહીંગ. } લઘુ ખાંડી, ચાળી
ચૂરણ કરવું.

માત્રા તોલો ૦૫ થી ૦૫૫ (ભોજન સમયે આપવાથી અ-
શુષ્ક દૂર થાયછે.

ના. ૪ ભાસ્કર લવણ ચૂર્ણ—

પીપર, પીપરીમુળ, ધાણા, કાળોજીરી, સિંધવ, ખીડલવણ,
તાલીસપત્ર, નાગકેસર આ દરેક આઠ તોલા, સચળ પીસ તોલા,
મરી, અજમે તે સુઠ એ દરેક ચાર તોલા, તજ તથા એલચી બંને
તોલા, મીંઠું બીસ તોલા, દાડમની છાલ સોલ તોલા, અને અમલ-
પત્તસ આઠ તોલા, આ સર્વેનુ ચૂરણ એકત્ર કરવું પછી છાશ દહીં
તથા કાંજ સાથે આપવાથી અગ્નીની વૃદ્ધિ થાય છે. માત્રા તોલો
૦૫ થી ૦૫૫ સુધી.

ના. ૫ વીંદ્યાદિ ચૂરણ.

સુંઠ, મરી, પીપર, પાન ને એલચી એ અનુ- } માત્રા તોલો ૦૫
ક્રમે વૃદ્ધિ પ્રમાણમાં લઘુ એકત્ર કરી તેને સરખે } તેનાથી ગુદમ અ-
ભાગે સાકર નાખી વાપરવું. } રચી અને ઉલ્લી
દૂર થાયછે.

ના. ૬ સમસર્સક ચૂરણ.

એલચી	૧ ભાગ	}	તેલલીજ સાકર નાંખી ખાવામાં આવે તો જઠરામીનુ બહુજ ઉષ્ણીપન થાયછે. માત્રા તોલો ૦૫ થી ૦૫૫.
તજ	૨ "		
નાગકેસર	૩ "		
મરી	૪ "		
પીપર	૫ "		
સુંઠ	૬ "		

ના. ૭ લસુનાદિ ચૂર્ણ.

લસણ, છૂર, સિંધવ, સંયત્ર, સૂંઠ, મરી, પીપર અને હીંગતું સમમાન મુનુ કરી લીંચુના રસમાં ખાવું. મુકમ આદિ વાયુ ઉપર કાયદો કરે છે.

માત્રા તોલો ૦ થી ૦૧

ના. ૮ હીંગાષ્ટક ચૂર્ણ.

સેકેલી હીંગ, છૂર, મરી, અન્નમો, પીપર, સિંધવ, સૂંઠ અને સાહછૂર. સરખે ભાગે લઈ ચૂરણ કરવું.

માત્રા તોલો ૦ ચુંક અછું તથા મંદામિ ઉપર અપાયછે.

ના. ૯ સૂંઠ, હીંગ, અને સંયત્ર અગર સાજખારનું ચૂર્ણ અ-
છૂરણ તથા સૂતનું સમન કરે છે. માત્રા તોલો ૦

ના. ૧૦ હરડાં, સૂંઠ, મરી, પીપર, સુંધ કરેલાં ઝેર કાયના,
સુંધ ગંધક, અને હીંગ એ સરખેનું સરખે ભાગે ચૂરણ કરવું.

માત્રા ઘોઝાનીધી પાવલી ભાર.

અછું તથા મંદામિ દૂર કરે છે.

ના. ૧૧ કાંદયીયા તથા સૂંઠ અકેક તોલો સંયત્ર તથા સૂંઠ
અરધો અરધો તોલો તેનું ચૂર્ણ કરી સરખાના રસમાં ગોલી બોર
જેવડી વાણવી તે અછું તથા ચુંક અને કરમને ભાગુ પડે છે.

માત્રા ગોલી ૧ થી ૪

ના. ૧૨ સંયત્ર તોલો ૨૧, કાલી દ્રાક્ષ તોલો ૨૧ છૂર તોલો
સાત વંદીયાળી તોલો સાત લીખાં તોલો ૧ દાડમનો રસ તોલો ૧
ગોળ તોલો પાંચ વાટી બોર જેવડી ગોળી કરવી.

માત્રા ગોલી ૧ થી ૪

ના. ૧૩ ગંધક વટી.

સુંધ ગંધક ત્રણ ભાગ, સૂંઠ, સિંધવ, લસણ, મરી, પીપર
સેકેલી હીંગ અને છૂર એ બધા અકેક ભાગ સાથે મેલવી તેની
ગોળી વાળવી.

માત્રા ૨ થી ૪ વાલ.

ના. ૧૪ હરડેદળ પેસા ૬ ભાર, સિંધવ પેસા ૭ ભાર ચીતરો
પેસા ૩ ભાર તેનું ચૂર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૦ થી ૦૧

ના. ૧૫ મીઠું પેસા ૪ ભાર, હરડે, વાવડીંગ, સંચલ સિંધવ, અનમો, પીપર, જવખાર, સુંઠ અને હોંગ એ સરવે અઠેક પેસા ભાર લેવા ને તેનું ચૂરણ કરવું અતિ અગ્નીને લીધે ભસ્મક રોગ થાય છે. તેના ઉપર શી, તેલવાળા પદાર્થો જે પાચન થવાને મુશ્કેલ હોય એવા આપવા. અધેડાના ખી અગર ઉમરાના આડની છાલ વાટી તેની દુધમાં ખીર કરી આપવી. નરણે કોકે પકેલાં કેલાં ખવરાવવાથી અગ્ની મંદ પડી જાય છે ને ભસ્મક રોગ દૂર થાય છે. માત્રા તોલો ૦૧

અરૂચી.

અનાજ ખાવાની ઇચ્છા થાય નહીં અગર અનાજ ને દેખીને કંટાસો આવે છે. તેને અરૂચિ કહે છે. આ કાંઈ એક જૂઠું દરદ નથી પણ કેટલાં એક દરદની નિસાની છે. અજીરણ, તાવ, કબેજના અને મગજ વીગેરેના દરદમાં અરૂચી ઉત્પન્ન થાય છે. જે કારણને લીધે અરૂચી થઈ હોય તે કારણને અનુસરી ઇલાજ કરવા જોઈએ.

ઉપાય ના. ૧ તાલી સાદી ચૂર્ણ.

તાલીસપત્ર અને એલચી અઠેક તોલો, સુંઠ, તીખાં, વજ ખલે તોલા, લીંડીપીપર અને વાસકપુર ચારચાર તોલા તથા સાકર સોલ તોલા એ સરવે ચીજો મીઠ્ર કરી ચૂરણ કરવું.

માત્રા તોલો ૦૧ માખણ અથવા ધી સાથે.

આ ચૂરણ અરૂચી, ખાંસી, દમ અને અજીર્ણમાં પણ ઉપયોગી છે.

નાર—ત્રિકટુ (સુંઠ, મરી, પીપર) ૪ તોલા

ત્રિજાતક (તજ, તમાલપત્ર એલચી) ચાર તોલા

સાકર

૨૪ તોલા.

દાડમ

૮ તોલા.

એ સરવે દવાનું ચૂર્ણ કરવું. માત્રા જે આનીથી પાવલી ભાર.

ના. ૩ આમલાં, ચિત્રક, હીમજ, પીપર અને સિંધવ આદવાનું સરખે ભાજે ચૂરણ કરવું તેથી શૂખ ભાગશે, ને દસ્ત સાર આવશે.

માત્રા તોલો ૦૧

ના. ૪ બરીયાળી, જીર, તીખાં, દ્રાક્ષ, કોકમ, દાડમ, સંચલ એ સરખે ભાજે લઈ તેની ખેર જેવડી ગોળી ગોળમાં વાળવી પછી મેમાં રાખવી.

ના. ૫ આમલાનો મુરનો પીત નાલક' છે.

જે કારણને લીધે લુપ્તા મર પડે છે. તે કારણના પ્રમાણ લેવા જોઈએ. પોતાની પ્રકૃતિને માફક આવે એવો ખાટો તીખો, મીઠો, બોરાક, મટણી, મસાલો, રાઇતું વીગેરે વાપરવાથી મોઢામાં રૂચિ આવે છે. કેટલા એકને દહીં ખાવાથી રૂચિ આવે છે. પિત્તને લીધે અરૂચિ હોયતો દહીં અથવા હાથ માફક આવે છે સાકર, સુંઠ, મરી, પીપર તથા કોઠાની મધ સાથે જોળી કરી મોંમાં રાખવી. લીંબુ તથા દાડમના સરગતથી રૂચી આવે છે. નારંગી ખાવાથી રૂચી આવે છે. સિવાઇ અછછેના રિપાવમાં જે દવાઓ લખી છે તે પણ લાગુ પડશે.

ના. ૬ જીર કાઢી મોઢક.

ત્રિફળા (હરણ, બેણ, આમલાં) મોથ, ગલોસત્વ, અશ્વખ બરમ નાગફેસર, તેજપત્ર, તજ, એલચી, લર્ચીંગ, ધાણા, સુંઠ, પીપર, ખડસલીયો પીતપાપડો, ધોળો વાળો, કાળો વાળો, ચિત્રક એ દરેક અકેક ભાગ અને જીરુ, જોગણીથ ભાગ એ સમગ્ર ચીજથી બમણો વજનને સાકર લેવી, તે બધાનું ખારીક ચૂર્ણ કરવું મધ અગર ધીની સાથે લાકુ કરવા.

માત્રા તોલો ૧

અરૂચી ઉપર જીરકાઢી મોઢક ધણું સાફ કામ કરે છે.

અતિ આર્તવ (લોહી વા.)

ઇતુ હમેશાં ત્રણ ચાર દિવસ સુધી દેખાયું જોઈએ. તેના કરતાં આરોગમાં વધારે દિવસ દેખાય છે, અતિ આર્તવમાં ઇતુ પાંચ, દસ દિવસ સુધી દેખાયા કરે છે. ને પાછું મહીને આવવું જોઈએ તેને બદલે આઠકે દસ દિવસમાં આવીને ઉછું રહે છે, બાદ કેટલીક સ્ત્રીને જોઈએ ચાર દિવસ ઇતુ ટકે છે તો પણ તે ચાર દિવસમાં ધણુંજ લોહી પડે છે. ને લોહીનું એક સરખું પૂર ચાલે છે.

ધણું લોહી જવાથી શરીર ખાલી પડી જઇ શીકું થઇ જાય છે. આસ ચડે છે વખતે બેથર પણ ચડી આવે છે. ઉલટી થાયછે અમિ મંદ અને ઝાડો કબજ રહે છે. અને મન ઉદાસ રહે છે.

ઉપાય—યોની ઉપર ઠંડા પાણીનું પોતું રાખવું અથવા બરફ યોનીમાં રાખવો. તેથી બંધ ન થાય તો યોનીમાં વીંદળ અગર રૂનો કુઓ ભરવો.

ના. ૧—આંખાની ગોટલીને વાટી ચુરણ કરવું.

માત્રા તોલો ૪

ના. ૨—આમણાં તોલો ૦૮ લઈ ખાસીક વાટી તેમાં પાણી અરધા ભાર તથા મધ ૩પીઆ એક ભાર નાંખી ચાટી જવું લીઝાં આંખમાં હોયતો અરધા ભાર લેવા.

ના. ૩—કાઠોલાપાક આપવાથી પણ શ્વેત ગોણું થાય છે તે ગર્ભાશયને સુધારે છે તેમજ પોષીક છે.

ના. ૩ રસાંજનાદી ચુર્ણ.

રસવંતી, ઈન્દ્રજવ, અતિત્રિપત્તી કળી, કજા છાલ ધાવડીના દુધ અને સૂકાં એ સરખે ભાગે લઈ ચુર્ણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૮ થી ૦૧૧

ના. ૪ બુધગંગાધર ચુર્ણ.

નાગરમોથ, ઈન્દ્રજવ, ટેંટુ, સૂકા, ધાવડીના દુધ, શેદર, વાળો, ખીલા, મોચરસ, કાળીપાટ કડાછાલ, આંખાની ગોટલી અતિત્રિપત્તી કળી અને રીસામણી લઈ ચુર્ણ કરવું. માત્રા એ આનાથી પાવલા ભાર.

ના. ૫—રસવંતી, દાશકળદર, મહાક, બીલી, અરકુસો, આરંગ એ દરેક ૩૧. ૦૮ ભાર લઈ પાણી ઘેર ૧૧૧ મૂકી ઉકાળી શેર ૦૮ રહે ત્યારે ઉતારી સવાર સાંજ એ વખત મધ ૩૧. ૦૮ ભાર નાંખી પીવું.

ના. ૬—તાંદલજનો રસ ૩૧. ૦૮ ભાર સૂકાં તથા આરંભ બળે આતી ભાર માંહે નાંખી એક વખતમાં સવારમાં પાણી સાથે આપવું.

ના. ૭—અગર, ફરીયાતુ, સાકરતું ચુર્ણ કરવું (સરખે ભાગે) માત્રા તોલો ૦૮ થી ૦૧૧

ના. ૮—હરડે આમળા તે શુદ્ધ સરખે ભાગે ચુર્ણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૮.

ના. ૯—વરીયાળી, એલચી તે નાગદેસરતું સરખે ભાગે ચુર્ણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૮.

ના. ૧૦—આમળા, ગોખર ને સુવાનું સરખે ભાગે ચુર્ચુ કરવું. માત્રા તોલો ૦૫ ધીમાં આપવું.

ના. ૧૧—આસોપાલવના પાનનો રસ ૩ ૧ એકભાર અડા-માછાણાની રાખ તોલો ૧, એકચી વાલ જે. મીઠાની સવાર, સાંજે મધને જે વખત પાણીસાથે પાષ્ટેવું.

ના. ૧૨—હીરાદળણ, લોદર, ગોખરો જે દરેક એકેક તોલો સાકર તોલો જેને મીઠાનો ચુર્ચુ કરવું. માત્રા તોલો ૦૧.

ના. ૧૩—ગામ્બ, લોદર, ધાવડીના કુલ, અને ફટકડી જે દરેક તોલો અરધો અરધો લઈ ચુર્ચુ કરી લુગડાની ઘોટલો કરી હીવેતમાં (એરડીયામાં) બેળી ચોનીમાં રાખવી.

અનાતૈવ — આમાં રતુની ગેરલાજરી અગર ન્યૂનતા વણુ રીને થાયછે.

૧—જેમાં રતુ ખીલકુલ દેખાયું નથી હોતું તે.

૨—જેમાં રતુ થોડા વણા મારા કે વરસ પર્વત દેખાયા પછી પાછું બધું થઈ જાય તે.

૩—આતૈવ મહીને મહીને દેખાય પણ નોયમીન કરતાં વધુજ થોડું દેખાય તે માત્ર એકજ દીવસ દેખાઈ બધું થઈ જાય.

જે સ્ત્રીને રતુ ખીલકુલ દેખાણું ન હોય તે સ્ત્રીને અનાતૈવ રોગ થયો છે એમ કહેવાય છે. તોપણ કેટલીક વખતે જેન બને છે કે કેટલીક સ્ત્રીને રતુ મોટું દેખાય છે. તેટલા ઉપરાંત ઉપરાંત થઈ સદરહુ સ્ત્રી રોગી છે. એવો નિશ્ચય કરવો નહીં. આ દેશમાં સ્ત્રીને રતુ ખારથી ચૌદ વર્ષની ઉંમરમાં દેખાય છે. તોપણ જે સ્ત્રી નમલી હોય ને મુદત ઉપરાંત એક જે વર્ષ થયા છતાં રતુ દેખાણું ન હોય તો તે ખાગત શીકર કરવી નહીં પણ જે સ્ત્રી અસક્ત હોય તેના શરીરમાં પુખ્તતાના ચીન્હ માત્રમ પડતા હોય તો તેના કારણની તપાસ કરવી.

ઉપાય ના. ૧ મંજીષ્ઠાદિ કાઢો.

મજીક, ઈરજવ, મોથ, ચુંક, હળદર, તરબંગદર, લીંગાની છાલ, પ્રેંગ, કડુ, વાવડીંગ, દેવદાર, કમ્બોજ, પીપર, હરણ, બેલાં,

આમળાં, કરીયાણું, અરકુસાની કાલ, અતિવિષ, વાળા, ગજા, અને નસોતર એ બધી ચીજો સમજાગે લખ ચાર ચાર રૂપીયાભાવે પડીકું કરી તેમાં પાણી શેર ૧૫ મૂકી ઉકાળી શેર ૫ રહે ત્યારે ઉતારી સવાર સાંજ બે વખત પીવું.

ના. ૨ કન્યાભોહાદી ગુટિકા.

એલીયો દસ તોલા, હીરાકસી જા તોલા, તજ ૫ તોલા કેસર ૨૫ તોલા અને ગુલકંદ ૧૦ તોલા એની બધે વાલની ગોળી કરવી. માત્રા વાલ ૨.

જ્યારે સ્ત્રી અતિ કમકોવત હોય અગર પાંડુરોગથી ખીમાર હોય અને તેથી રૂતુસ્થાવ અનિયમીત ને ઘણી મુદતે આવતો હોય ત્યારે કન્યાભોહાદિ ગુટિકા સારી છે.

ના. ૩ હીરાબોલ અને એળીયાની ગોળી— એળીયો ૧૦ તોલા, હીરાબોળ ૫ તોલા, કેસર તોલા ૨૫, ગુલકંદ ૧૨૫ તોલા તેની પણ બધે વાલની ગોળી કરવી. માત્રા ગોળી ૨-૨

સ્ત્રીએને અટકાવ મોડો મોડો આવેછે અગર મુદતસર નહિ આવવાને બદલે બધે ત્રણ ત્રણ મહિને દેખાયછે તેને હીરાબોળ અને એળીયાની ગોળી અપાય છે.

ના. ૪ તલનો કાઢો—એક તોલા કાળા તલ લખ તેને વીસ તોલા પાણીમાં ઉકાળવા, ને રૂપીઆ ૫ બાર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું ને તે પાણી ગળી લખ તેમાં દેશી ગોળ ૩. ૧ બાર નાંખી તે ખીંચી જવું, સાંજરે પાછા તેજ તલ ઉકાળવાને તેનું પાણી ગોળની સાથે પીવું. ખીજે દિવસે તાજ તલ લેવા તેનો પણ સવાર, સાંજ કાઢો, ૫૨ કાઢો કરી પીવો.

આમ રૂતુ દેખાય તે દિવસથી કરવું ને તે ક્રીમા રૂતુસ્થાવના ચાર દિવસ ચાલુ રાખવી. બાદ તેના બોળને ખાંડી ગરમ પાણીમાં ખાશી પેટજીપર સવાર, સાંજ બધે કલાક બધાણ કરવું આથી પુષ્કળ રૂતુસ્થાવ થાયછે.

ના. ૫ કાળાતલ, મરી, સુંઠ, પીપર બારંગ, ગોળ એ સરવે સરખે બાગે અરખા અરખા બાર લખ પાણી શેર ૧૫૫ પોણામાં ઉકાળી શેર ૫ દસબાર રહે ત્યારે બે વખત થકને પીચી જવું.

ના. ૬—પાસ પીવાનું મૂળ અથવા ખી, સરપખો એ દરેક
ના. ૭—બાર તે સંખજી વાલ એક દૂધની સાથે પીવાથી જરૂર
અટકાવ આવે.

આધાસીસી.

અરેકું માથું દુખે તેને આધાસીસી કહેછે.

ઉપાય ના. ૧—છગોરીયાનું ખી ઘસી તેનું ઠીપું નાકમાં મુક-
વાથી આરામ થાયછે.

ના. ૨—ગુળશી તથા ધંતુરાના પાંદડાનો રસ હથેલીમાં કઠો
સુંઘવો.

ના. ૩—આંખની બમર ઉપર ખે જળો મુકવાથી આરામ થયે.

ના. ૪—નાકછોકણી નામની દવા સુંઘવી.

ના. ૫—એન્ડીપાઠરીન નામની ઇત્રેણું કવા થાયછે. તે વાલ
એકથી ખે વાલ સુધી આપવાથી રામઆણુ અસર થાયછે.

ના. ૬—કોયદાન વાલ એક શેકેલા પુદીના કાવામાં આપ-
વાથી ફરીને આધાસીસી ચડતી નથી.

આમણુ.

ઠાડે ફરવા બેસતાં અશક્ત બચાંઓને આમણુ બદાર નીક-
વેછે ધણે વખત બેસી રહેવાથી તથા મરડામાં જીરે કરવું પડે છે
તેથી આમણું દરદ થાય છે.

ઉપાય—આમણુનો ઉપાય કરવામાં પ્રથમ આમણુ બદાર આવી
હોય તેને પાછી અંદર મૂકવી જોઈએ. ધણું કરી દરદી પોતાની
મેક્કે પાછી મૂકે છે. પણ કોઈ વાર તેનાથી પાછી ન જાય તો તેના
ઉપર તેલ લગાડી એક રૂમાલ તેના ઉપર મૂકી હાથના બે અંગુઠા
વતી મળદારમાં દાખી દેવી અને તે ઠેકાણે એક નાની ગાદી મૂકીને
જાણીટ મારવી.

હમેશાં દરત સાફ ઉતરે તેવી તળવીજ કરવી. મરડો હોયતો
મરડાની દવા આપવી. એરંડીએલ તેલ, હીમેજ વીજેરેનો જીલાબ
આપવો, મરચાં વગેરે ગરમ પદાર્થ ખાવા નહીં.

આંકડી, સૂંક, પેટમાં ફુપડું.

ચૂંક કાઢ વખત ઉલટી આવે છે. અને કાંઈ વાર ઉપરા ઉપરી એટીતો એરમાં આવે છે કે દરદી ખુમેખુમ પાડે છે. પેટ ઉપર હાથ દબાવી અથવા કોયો પકી જેવડું જણાવે છે. ઝાડો ઘણું કરી નાંખે છે. વાયુ છુટતો નથી તે કાંઈવાર ઉલટી આવે છે.

કાંઈ વાયડો પદાર્થ ખાવાથી અછછુતી સાથે ચૂંક ઉપડી આવે છે. ઝાડો કપજ રહેવામાં વાયુ પેટમાં ફુપે છે. કંડી અગર સરદીથી પણ કાંઈ વાર ચૂંક આવે છે.

ઉપાચાર—ચૂંક જે એટલું તો સાધારણ દરદી છે કે તેના સાધારણ ઉપાય સર્વ કાઢને માલુમ હોય છે.

ઝાડો કપજ હોયતો એરડીયાનો બુઝાગ આપવો. પેટ બધું હોત તો ઉલટી કરી નાંખવી.

ના. ૧—સૂંક, મરી, પીપરનો ઉકાળો પાવો.

ના. ૨—હીંગ, કાંકચીયા, અન્નમો તથા મીઠું ફાકવું.

ના. ૩—દરડાં, ખેડાં, આમત્રાં, કડુ, ગરમાગાનો ગોળ એ દરેક રા. ૦ બાર લખ પાણી શેર ૧ માં ઉકાલી શેર ૦ રહે ત્યારે ઉતારી જે વધુ વખત પાવું.

ના. ૪—સૂંક, હીમેજ, નસોંતર અને સંચલતું સમભાગ ચૂરણ કરવું

માત્રા, તોલો ૦૧ થી ૦૧૧

પેટનો વાયુ તથા મળસ્તંભ દૂર થશે

ના. ૫—હીમેજ, અતિચિપ, હીંગ, સંચળ, વજા અને ઇંદરજા એ સર્વેનું સમ ભાગ ચૂરણ ગરમ પાણીમાં અરધો તોલો આપવું એટલે પેટનો વાયુને સ્થલ બંધ થશે

ના. ૬—પચલવણ (સિંધવ, વડાગર મીઠું, પીડલવણ, સંચળ, આગરમીઠું) ને આદુના રસમાં ચણા જેવડી ગોળા કરીને આપવી

ચૂંક ઉપર આ સીવાઈ અછછુતના વિપયમાં જે ફવાઓ લખી છે. તે પણ લાગુ પડશે. આ દરદમાં સેક વણી સારી અસર કરે છે. માટે પેટ ઉપર બાટલીનો અગર ગરમ પાણીને ટરપીટન લગાડીને શેક કરવો.

આંખ આવવી.

આંખ આવે છે ત્યારે ડાહ્યા લાસ થાય છે પાંપણ યોડી બધી સુઝી આવે છે આંખમાં ડાંકરા બની હોય તે પ્રમાણે ખુલે છે મી-પડા તથા પર વહે છે ગળવાળું સહન થતુ નથી. આંસુ વહે છે. પાપણો ચોટી રહે છે. યોડી બધી વેદના થાય છે. આંખ આવે છે. ત્યારે અંદર ખુલે છે અથવા ખટકો થાય છે. તે કણ પડયું છે. એમ સમજીને સાધારણ લોક દગાય છે

ઉપાય—ગ્રીમેડ, કસાંજણ, સાદર અને અરોળીઓ છત્યાદી આંજવામાં આવે છે તેમાં પહેલી બે દવા બધી સરસ છે. ફટકડી તથા ચણીણ ધરીને આંખની આસપાસ લગાડવાથી સોજો તથા વેદના કમી થાય છે. રસવંતી તથા ફટકડી ધરીને આંખની આસ-પાસ ચોપડવામાં આવે છે. સાધારણ આંખ-દુખવા આવી હોય તો ગાડરના દૂધના પોતા મુઠવાથી આરામ થાય છે.

ડાહની આંખને શેક શાયદો કરે છે ને ડાહને કાંડુ બોસન ક્ષયદો કરે છે અતુકળતા પ્રમાણે શેક કરવો અથવા લોશન ચુકવું. ઇંગ્રેજ દવા આંખને માટે અકસીર ઉપાય છે તેમાં કેટલીક નીચે આપી છે.

ના. ૧—ઝીંકસલ્ફાસ ગ્રેન ૪, } મીઝ કરી દીપાં પાડવા
પાણી આંકિસ ૧, } દીવસમાં બે વખત.

ના. ૨—મોરચુથુ ગ્રેન ૨, } મીઝ કરી દીપાં પાડવા
પાણી આંકિસ ૧, } દીવસમાં બે વખત.

ના. ૩—સોલ્ફર નાઇટ્રેટ ગ્રેન ૧ થી ૨, પાણી આંકિસ ૧, } મીઝ કરી દીવસમાં
એકથી ત્રણ વખત
દીપાં નાખવા.

ના. ૪—બોરીક એસીડ ગ્રેન ૨ થી ૪ } મીઝ કરી દીપાં
ચુસાયજીન આંકિસ ૧, } નાંખવા.

બોરીક એસીડ ગ્રામ ૧, } મીઝ કરી દીવસમાં ચાર છ વખત
ગરમ પાણી આંકિસ ૬, } આ દવાથી આંખ પોવી.

આંખમાં તાપોડીયાં અથવા ખીલ.

આંખની પાપણની અંદર સફેદ રંગના સાચુ ચોખ્ખા જેવા ભારીક દાણા થઈ આવે છે તેને તાપોડીયાં અથવા ખીલ કહે છે, તે

પાપણુ દિયલાવી જોવાથી દેખાય છે કેટલીક વાર ખારીક લાલ દાણા જોવામાં આવે છે તેને પણ ખીલ કહે છે. આ લાલ દાણાને ખરે તાપોડીયા સમજવા નહીં. ખરા તાપોડીયાં સફેદ રંગના હોય છે.

તાપોડીયાં થયા પછી આંખ સખત દુખવા આવી હોય તેવું જણાય છે. આંખ લાલ થઇ, સૂજ આવે છે. પાણી નીકળે છે. અજવાળું સહન થતું નથી. આંખમાં ખુએ છે.

ઉપાય—આંખ આવવાના વીષયમાં જે દવા લખી છે. તે દવા પણ લાગુ પડશે તે સીવાઇ નીચેની દવા વાપરવી.

આંખ ખહુ સખત હોય તો.

ના. ૧—સીલવર નાઇટ ઝેન ૨ થી ૫૨   મીશ્ર કરી ટીપા
પાણી   આંડસ ૧,   પાડવા.

ના. ૨—મેરયુથાનો કટકો તપોડીયા ઉપર લગાડી તે ઉપર તરતજ એરંડીયું તેલ લગાડવું.

ના. ૩—ખેરીક એસોડીની ભૂકી લૂગડે ચાળી તાપોડીયાં ઉપર દાખવી. દીવસમાં બે વખત.

આંખને ધુમાડાનો તથા પ્રકાશનો ત્રાસ આપવો નહીં તેના રક્ષણ માટે આસમાની તથા ધુમાડીયા રંગના ચસમાં પહેરવા.

આંચકી

હાથ. પગ બિગેરેના સ્નાયુ પોતાની મેળે એકાએક જોરથી તથા વારંવાર તણાય છે. તે વખતે દરદી બેશુદ્ધ હોય છે. આંચકીનાં ચિન્હ એક સરખા હોતા નથી. કાંઈવાર એક બાજુનું શરીર અથવા ફક્ત અહેરાની તાણુ હોયછે. આંચકી ભયંકર અને ખીલામણું દરદ છે. હાથ પગ અને શરીરના ખીજા ભાગો જોરથી બેચાય છે. આંચકી એક વખત આવી બંધ પડેછે અગર ફરી ફરીને આવ્યા કરે છે. આંચકી ધણા કારણોથી આવેછે.

તાવથી, જગજના દરદથી, મૂત્રપિંડના દરદથી અને ઝોરતને પ્રસુતિ વખતે કાંઈવાર થઇ આવે છે. બચ્ચાંને દાંત ફૂટતા તથા કરમથી આવેછે.

ઉપાય—મોટા આદમીને આંચકી થઇ આવે ત્યારે તેના કારણનો તપાસ કરી મૂળ રોગની દવા કરવાથી આરામ થાય છે.

આંચકી આવે ત્યારે દરહીને ખુલી હવા આવી શકે એવે ઠેકાણે રાખવો. તેના સરીર ઉપરના કપડાં મોકળા રાખવા. મોઢા ઉપર ઠંડુ પાણી છાંટવું. જીભ કચરાતી હોય તો દાંતની વચ્ચે લાકડાનો કટકો રાખવો, જીભાખ આપવો. જો માથું ગરમ હોય તો ઠંડા પાણીનું પોતું માથા ઉપર મુકવું. ખરફ મળી શકે તો માથા ઉપર મુકવો. બાચી, પેટ તથા પગ ઉપર રાધ મારવી.

બચ્ચાંઓને ક્ષુલ્લક કારણથી આંચકી થઇ આવેછે. દાંત કુટતા, કરમનેલીધે, તેમજ તાવ વીગેરે કારણથી આંચકી થઇ આવે છે. જે કારણ જણાય. તે દૂર કરવું.

ના. ૧—લક્ષ્મી નારાયણ માત્રા $\frac{1}{2}$ થી ૨ રતી આદાના રસમાં ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવાથી આરામ થાય છે.

ના. ૨—સુધ ગંધક, ટંકણખાર, શુધ વછનાંગ, શુધ હોંગસો હરડે, અતિવિપતી કળી, અબ્રકબરમ અને સીંધાલુંબ આ દવાઓ સરખે ભાગે લઇ ખરલમાં ઝીણા કરવા, દાંતીમુગ તથા ત્રીફળાના કવાથમાં ત્રણ દીવસ ખલ કરવો. માત્રા $\frac{1}{2}$ થી ૨ પાલ.

આ રસ આંચકી સીવાઇ, તાવ, સનેપાત તથા સંય્રહણીમાટે અપાય છે.

ના. ૩—આકડો, ધમાસો, કરીયાતુ, દેવદાર, રાસ્ના, નગોડ, વજ, અરણીમૂળ, સરગવાની છાલ, પીપર, ગઢોડા, ચવક ચિત્રક, સુંઠ, અતિવિષ, ભાંગરો દરેક સમભાગ લઇ તેનો રીતસર કવાથ કરવો. માત્રા તોલા ૪.

ના. ૪—અક્ષીણ, કેસર, કરતુરી, જયરણ એ દરેક સરખે ભાગે લઇ આદાના રસમાં ૧ રતીથી ૨ રતી સુધી ખખે કલાકે ત્રણ વખત દેવાય છે.

ના. ૫—ભાંગરાનો રસ એક તોલો, કુમાનો રસ ના તોલો સુંઠનો રસ બે તોલા, નગોડનો રસ એક તોલો, અગથીયાનો રસ ત્રણ તોલા એ બધાના રસથી યોગણું નાળીએરનું પાણી લઇ ઉકાળવું. તેમાં થોડા ચોખ્ખા નાંખી ખીર કરી દીવસમાં એક બે વખત યોગસાથે આપવી તેથી આંચકી ખેસી જાયછે.

ના. ૬—લસણ તોલા ૧૨, હોંગ, જીર, સીંધાલુંબ, સંય્રગ

સુઠ, લીંડીપીપર અને મરી એ દરેક દોઢ દોઢ લોહી લઈ
ખરાબર મેળવવાં.

માત્રા એ થી ચાર વાલ એરંડમુળના ઉકાળામાં આપવો.

ઉધરસ (ખાસી બુચો).

ઉલટી.

પીતના જોરથી ઉલટી થાય છે, હોજરીના દરદથી, કસેજના
વ્યાધી, કોલેરા, મગજ, મૂત્રપિંડ અને ગર્ભાયશના દરદમાં તેમજ
સ્ત્રીને હમેશ રહેછે ત્યારે ઉલટી થાયછે, તાવ, કરમ તથા ઝેર ખાવામાં
આવ્યું હોય તેને લીધે ઉલટી થાયછે.

ઉપાય—ઉલટીનો જોમાય જે કારણને લઈને ઉલટી થતી
હોય તે પ્રમાણે ઉપાય કરવા જોઈએ.

લીંબુનું સરખત પીવાથી ઉલટી બંધ થાય છે, દૂધ તથા ચૂ-
નાતું નીતરેલ પાણી સરખે બાગે લઈ પીવું. પેટ ઉપર રાઇનું પ્લા-
સ્ટર મારવું. લોખાનના કુલ તથા તેનું પાણી પીવાથી ઉલટી મટે છે.
સોડાવોટર પીવાથી પણ ઉલટી મટે છે. તાવ તથા પિત્તથી ઉલટી
થાય છે તેના સાર શેર ૧ થી ૧૫ શેર પાણી લઈ તેમાં ૪ તોલા
દ્રાક્ષ, ૪ તોલા આમળા પલાળી ચોળી કાઢી લેવાં પછી તેમાં મધ
અને સાકર ૪ તોલા નાંખી પીવું.

રેશમ બાળી તેની રાખ અગર મોરના પીછાંની રાખ મધમાં ચ-
ઢાડવાથી ઉલટી મટે છે.

બાંયુ, આંબા તથા વડની કોમળ પાનનો કાઢો કરી પીવો
વડની વડવાઈની કુણી ડાખળીયો ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

ના. ૧—અતિવિષાદી ગુટીકા.

અતિવિષની કળી ૧ તોલો, કાંકયાના મીંજ ૧ તોલો અને
બજો સત્વ ૧૫ તોલો એ ત્રણે ચીજને ખરાબર મેળવી કડા હાલના
સનમાં ગોળી વાળવી.

માત્રા—વાલ ૨ થી ૪

બ્યારે ઉલટી થઈ પેટમાં કાંઈ ન રહેતું હોય ત્યારે અપાય
છે વિશેષમાં તેમાં ફૂમી નાશ કરવાનો શુભ વધારે છે.

ના. ૨—આંગાની પોટલી શેકીને રા. ના ધી નાભાર સુધી પાવાથી ઉલટી ખેસી બાંધ છે.

ના. ૩—આમળાં લીલા લઈ તેનો રસ રા. ના ભાર કાઢી તેમાં સાકર તથા મધ અરંધા ભાર નાંખી પાવાથી આરામ થાય છે.

ના. ૪—એલાદી ચૂર્ણ.

એલાદી ૫ ભાગ, મોથ ૪ ભાગ, પીપર ૩ ભાગ, રાજ, રતાંજળીને લવીંગ એ દરેક બે ભાગ અને નાગકેશર ૧ ભાગ, આ બધાનું ચૂર્ણ કરી માત્રા ૨ થી ૪ વાલ આપવું.

ના. ૫—ખીજેરાના પાનનો, આંગાના પાનનો ને જાંબુના પાનનો રસ કાઢી પીવાથી ઉલટી થતી બંધ થાય છે.

ના. ૬—જવની પોટલી કરી તે પોટલી પાણીની તપેલીમાં શખરી પછી ઉલટીવાળાને તે પાણીજ શક્તિ પાયા કરવું. પહેલાં તો એકાદ બે વખત નીકળી જશે. પણ પછી અવશ્ય જઠરને સાંત કરી ઉલટી બંધ થાય છે.

ના. ૭—ઉપરની રીતે વરીયાળીનું પાણી કરી પાવાથી આરામ થાય છે.

નારંગી ખેથી ચાર ચુસવાથી આરામ થાય છે. હમેલવાળી એરતને ઉલટી થતી હોય તો કલાંબો રા. ના ભાર લઈ તેને ૧૦) ભાર પાણીમાં એક કલાક પલાળી રાખી પછી ગાળી લઈ દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.

કબજીયત (જુઓ મલાવરોધ.)

કમળો.

આખ પીળા થાય છે. પેસાળ પીળો હળદર જેવો ઉતરે છે. વખતે કાઢવાર આખું શરીર પીળું હળદર જેવું લાગે છે. એટલુંજ નહીં પણ પરસેવો પણ પીળો થાય છે. વખતે જ્વર હોય છે. ને વખતે હોનો નથી. સુસ્તી જણાય છે, આગસ આવે છે. બેચેનપણું રહે છે. ઝાડો કબજ રહે છે માથું દુઃખે છે. ને ઘણીવાર તરસ લાગે છે. જો કમળો ન્તેરમાં હોય અને ખસત પરીણામ નીપજવાનું હોય તો દરદી ગાંધ તથા બેશુદ્ધ થાય છે, બકે છે અને છેવટ અંત આવે છે.

ઉપાય—કમળામાં ઝાડો ખુલાસેથી થાય એવા ઉપાય કરવા. તાવમાં દૂધ આપવાથી કમળો થાય છે. એવી આપણા સોડાની સમજણ છે તે મીઠ્યા છે. કમળાને તથા દૂધને કશો પણ સખ થી નથી. કમળો થયા પછી પણ દૂધનો ઉપયોગ કરવામાં કાંઈજ હરકત નથી. કાચા ફળફળાદી ભારે ખોરાક અને ખાટો પદાર્થ ખાવો નહીં. ઘણું ધી, તેલ તેમજ બીજી ચરબીવાળા પદાર્થો તથા સાકરવાળી ચીજો અને દારૂની પરહેજ કરવી.

ના. ૧ પુનર્નવાષ્ટક.

સાટોડીના મૂળ, લીંબડાની છાલ, કકુ, સૂંઠ, ગળો, દેવદાર હરડાં અને પટોળ દરેક પા પા તોલો લઈ ૩૨ રૂપિયાભાર પાણીમાં ઉકાળવું. ઉકળતાં ચોથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવું.

ના. ૨—કકુ, અરકુસો, પટોળ, હરડાં, ખેડાં, આમળાં લીંબડીની છાલ, કરીયાતુ અને ગળો એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઈ પાણી શેર ૦૧૧ મૂકી ઉકાળવું શેર ૦૧ રહે ત્યારે ઉતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૩—આમળાં ૩૧. ૦૧ ભાર ગાયના દૂધમાં આપવા.

ના. ૪—મીઠીઆવળ ૩૧. ૦૧ ભાર આંખાના પાનના રસમાં આપવાથી કમળો મટે છે.

ના. ૫—સાકર ૩૧. ૧) ભાર કરીયાતુ ૩૧. ૨) ભાર એખરો ૩૧. ૪) ભાર સરવેનું ચૂરણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૧ થી ૦૧ મુધી.

ના. ૬—ઘોળીમુસળી ૦૧= ભાર બીજેરાના રસમાં આપવાથી કમળો હટે છે.

ના. ૭—સમદરફળ જરા ઘસી આંખમાં આંજવું તથા તેના કોગળા કરવા.

ના. ૮—કુકડવેલના બી જરા ઘસી આંખમાં આંજવું.

ના. ૯—સુરોખાર ૩૧. ૦૧ ભાર લીંબુના રસમાં તથા થોડા પાણીમાં નાંખી આપવાથી કમળો મટે છે.

ના. ૧૦—લસણ તથા જુરા કોળાનો રસ આપવાથી કમળો મટે છે.

કર્ણસ્નાવ (કાનમાં પડ).

સરદી, સીળી, ઝોરી તથા નખળાઇને લીધે ખચ્ચાંઓને કાન વડે છે.

ઉપાય—૧૦) ભાર ગરમ પાણીમાં ટંકણખાર દોઢ વાલ નાંખી તેવડે દરરોજ બે વખત કાન ધોવો ફટકડી રૂ. ૦૧ થી ૦૨ ભાર તથા ગરમ પાણી શેર ૧ એક લઇ તે વડે કાન ધોવો.

ખોરીક એસીડ ડ્રામ એક
ગરમ પાણી આંડસ આઠ } મીલાવી પીચકારીથી કાન ધોવો.

રસવંતીનું દીપું કાનમાં નાંખવાથી આરામ થાય છે.

કારખોલીક ઓઇલ આંડસ એક
આયોડોફોર્મ ડ્રામ અરધો
ખોરાસીક એસીડ „ } મીલાવી કાનમાં દીપા પાડવા.

ખુચ્ચાંની તળીયત નખળી હોય તો સારો ખોરાક ને ઔષધિ આપવા.

કર્ણશુભ (કાનમાં ચસકા.)

કાનમાં ચસકા અને વેદના થાય છે. સરદીથી ઠંડો પવન લાગવાથી, ઠંડુ પાણી અંદર જવાથી, કાનમાં ગુમડું બીજેરે થવાથી, કાન પાકવાથી કોઇવાર થોડી અને કોઇવાર બેહદ વેદના થાય છે.

ઉપાય—ગરમ પાણીમાં પોસ (ખસખસના ડોડવા) ઉકાળી સેક કરવો. ગુમડું થયું હોય તો ફોડી નાંખવું. ગરમ પાણીની પીચકારી મારવી. અશીણુના કસુંખાનું દીપું પાડવું. ધંતુરાના રસનું દીપું મૂકવું.

લસણ સતાખ અને સમુદ્રશીણ તથા કપૂરને તેલમાં કકડાવી તે તેલના દીપાં મૂકવાં.

સીંધાલુણને તેલમાં કકડાવી દીપાં મૂકવા.

આકડાના કુણા પાંદડા લઇ તેને લીંબુના રસમાં વાટી થોડું તેલ ને સીંધાલુણ નાંખી ગોળો કરવો પછી જાંબુના પાનની અંદર કપટ માટી લગાડી પછી અગ્રીમાં પકવવો સારપછી બહાર કાઢીને તેનો રસ નીચોવી લેવો. પછી તેના કાનમાં દીપાં પાડવા.

આદુના રસને સીંધાલુણ સાથે તેલમાં નાંખી કકડાવી તે તેલનું દીપું કાનમાં નાંખવાથી ચસકા મટે છે.

કસુવાવડ.

ગર્ભની પૂર્ણ નવ માસથી સવાનવ માસ સુધીની ગણાય છે પણ તે વખત પૂરો થયાં પહેલાં એટલે સાત માસ સુધીમાં ગર્ભ નીકળી પડે તેને કસુવાવડ કહેવાય છે સાતથી નવ માસ સુધીમાં ગર્ભ આવેતો તેને “અધૂરો જન્મ” કહેવાય છે.

જણવાના કરતાં કસુવાવડમાં વિશેષ બય માનવામાં આવે છે. તેનું કારણ કસુવાવડમાં વિશેષ રક્તઆવ થાય છે તથા સુવાવડ પૂરે મહિને આવે છે. ને તેથી ગર્ભ પોતાની સંપૂર્ણ વૃદ્ધિને પામેલો હોય છે ને તે સ્ત્રીના શરીરથી તદ્દન છુટો પડી ગએલો હોય છે ને તેની જોરનો ભાગ જેટલો આગલા મહિનામાં ગર્ભાશય સાથે સજ્જડ ચોટલો હોય છે તેટલો પાછલા મહિનામાં હોતો નથી. ને તેથી કસુવાવડની વખતે સુવાવડમાં જેમ થાય છે તેમ જયો ભાગ અંદરથી નીકળી શકતો નથી ને ગર્ભાશય સાફ થઈ શકતું નથી. ને આથી જ ફરીને સુવાવડ કરતાં કસુવાવડમાં બય વધારે માનવામાં આવે છે. સરખી સુવાવડમાં ગર્ભાશયનો જયો ભાગ સાફ થઈ જાય છે ને તેથી પુનઃગર્ભ ધારણ કરવાને માટે લાયક હોય છે.

કસુવાવડમાં કેટલોક જગાડોં રહી જાય છે ને તેથી ગર્ભાધાન થવામાં હરકત થઈ પડે છે. ને કદાચ ગર્ભ ધારણ થાય છે તો તે પીજ રીતે ફરી કસુવાવડ થઈ જાય છે.

કારણ—ઉપદંશના વ્યાધીથી કસુવાવડ થઈ જાય છે. તાવ, સીળી, તથા કોલેરા જેવા મહાવ્યાધીથી કસુવાવડ થઈ જાય છે અતિ-સય મૈથુન, ગાડાં તથા રેલવેમાં લાંબી મુસાફરી કરવાથી કોઈ વખતે કસુવાવડ થાય છે. ગર્ભ ન હોય તે વખતે નીચેના ઉપાય—

ઉપદંશ (ચાંદી, ગરમી)ના વ્યાધીથી કસુવાવડ થતી હોય તો ચાંદીના વિષયમાં જે દવા પીવાની લખી છે તે વાપરવાથી આરામ થશે. તેમાં મુખત્વે કરી પારાની દવાઓ વધારે વપરાય છે. ઇમેજ દવામાં પોટાસઆયોડીડ વાજ એક કરીયાતાના ઉકાળામાં દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું. ખીજા કારણથી કસુવાવડ થતી હોય તેની નીચે મુજબ દવા કરવી.

ના. ૧—મેંદી, રતાંજલી, કાસળી, એલમી, મેથ, ૭૩, કપર

અને કસ્તુરી એ સરવે સરખે ભાગે લઈ તેની ચણા પ્રમાણે ગોળી બાળવી. માત્રા ગોળી ૧ થી ૨.

તેલ, મરચુ, હોંગ, આંબલી, છાશ, આંડ તથા ગરમ ચીજ ખાવી નહીં.

ના. ૨—આમળાનું ચૂરણ તોલો ૦ આપવાથી આરામ થાય છે.

સ્ત્રીને નમજાઈ હોય તો સારો પુષ્ટીકારક ખોરાક તથા ઔષધો આપવા.

કંઠમાળ (ગંડમાળ જીઓ).

કૃમિ છવડાં, કરમ.

માણસને આંતરડામાં ઘણુંકરીને ત્રણ પ્રકારના કરમ હોય છે. તેમાં પહેલાં ઝીણા કરમ બચ્ચાંના ઝાડામાં ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. આ કરમ પાથી અરધો ઈંચ લાંબા હોય છે. ખીજ પ્રકારના કરમ ગોળ રહેટપેનસીલ જેવા જડા તથા ધ્રોળા હોય છે. તે છોકરાંઓમાં ઘણા સાધારણ હોય છે. મોટા માણસને પણ એ કરમ થાય છે તે તે ચારથી દસ આર ઈંચ લાંબા હોય છે.

ત્રીજ પ્રકારના કરમ ઘણા લાંબા ને ચપટા હોય છે તે કોઈવાર પંદરથી ત્રીસ ફીટ લાંબાઈના જોવામાં આવે છે, તે ઘણુંકરી મોટા આદમીના પેટમાં હોય છે અને તે માંસાહારીનેજ ઘણુંકરી થાય છે.

કૃમિનેલીધે પેટમાં દુખ્યા કરે છે. કરમના ચિન્હ એક સરખાં હોતા નથી એકાદ એવું ચિન્હ નથી કે તેના ઉપરથી પેટમાં કરમ છેજ એમ કહી શકાય, તેમ ઘણીવાર કરમ પેટમાં હોવા છતાં તેઓ ઇજા દેતાં માલમ પડતા નથી. મળની સાથે એકાદ કરમ નીકળે એજ પેટના કરમની ચોકસ નિશાની છે.

કૃમિનેલીધે બાળક કોઈવાર ઉલટી કરે છે. બચ્ચાંને પેટમાં દુખ્યા કરે છે. તેનું પેટ જરા મોટું ને ચડેલું હોય છે. કરમનેલીધે કોઈવાર તાવ આવે છે ખોરાક ઉપર અરુચિ થાય છે, અનાજ ખરાબ ખાયું નથી ઝાડો કપ્પજ હોય છે અગર ઝાડો થાય છે બાળક ઉલટી કરે છે, નાક ચોળે છે. હાથ પગ ઠંડા તથા પેટ ગરમ હોય છે. પુંકની આસપાસ ચળ આવે છે. ઉંઘમાં દાંત કરડે છે. તથા ઝાંઝી ઉઠે છે, વખતે કરમને લઈને આંચકી પણ થઈ આવે છે.

ઉપાય—ના. ૧ પિત્તપાપડો તોલો ૬, વાવડીંગ ૬ તોલો ખતેને વાડી ગોળમાં આપવું. બીજો દીવસ જીલ્લાખ આપવો.

ના. ૨—ખાખરાનો પિત્તપાપડો અને કાળીજીરી પાથી અરધો તોલો મધનીસાથે પાણીમાં આપવો.

ના. ૩—આંખાની ગોટલીની ભૂકી માત્રા ૦) = થી પાવલા ભાર રાત્રે આપવી, સવારે જીલ્લાખ આપવો.

ના. ૪ કપિલાનું ચૂર્ણ—કપિલો, વાવડીંગ, સંયળ, જવ-ખાર અને હીમેજનું ચૂરણ સરખે ભાગે કરવું. માત્રા તોલો ૦થી ૦૧ ગોળ અથવા છાશમાં આપવું.

ના. ૫—દાડમના મૂળની છાત્રની ભૂકી એક તોલો લઘ તેના બે ભાગ કરી સવાર સાંજ અંકેક ભાગ સાકર સાથે ખાવો બીજો દિવસે વીલાયતી મીઠામો જીલ્લાખ આપવો.

ના. ૬—ટરપીટન તેલ ૪ દ્રામ, એરંડીયું ૪ દ્રામ, ગુંદરનું પાણી ૪ દ્રામ, સુવાનું પાણી ૧ આંડિસ. મીઠા કરી બે વખત આપવું.

ના. ૭—સેનટોનાઇન ગોળ કરમઢપર અકસીર ઉપાય ગણાય છે તે ખચ્યાંતી ઊમર મુજબ ૧ ગ્રેનથી તે ચાર પાંચ ગ્રેન સાકરની સાથે રાત્રે આપવું. બીજો દીવસ સવારમાં એરંડીયું તેલ ચામાં આપવું. એટલે જીલ્લાખમાં જોટલા કરમ હશે તેટલા નીકળી પડશે. જરૂર પડે તો ફરીથી બે દિવસ પછી તેજ પ્રમાણે આપવું. સેનટોનાઇન લેવાથી પેસાખ પીજો ઉતરે છે.

ના. ૮—ટોપરાનો ગોળો લઘ તેમાં વીંધ પાડી માંહે ખાંડ ૧ રૂપીઆભાર નાંખી પછી તેને બાફવો, તેમાંથી રૂા. ૫)ભાર ખવરાવવું.

ના. ૯—વાવડીંગનો ભુકો તોલો ૦૧ મધમાં આપવો.

ના. ૧૦—ઈદરજવ, કાંકયા, અજમો, પીત્તપાપડો સરખે ભાગે લઘ ચૂરણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૧.

કાલેરા.

કાલેરાનાં રોગથી કાંઈ અગ્નિયું નથી. એ એવો તો બચંકર રોગ છે. કે જ્યાં જ્યાં દેખાવ આપે છે ત્યાં સાંતા લોક રૂકથી તે

સમસુધી તેની ખીકથી મૂળે છે. આ રોગ એકદમ ઉપડે છે અને ત્રણથી તે વીસ કલાકની અંદર મૃત્યુ થઈ જાય છે. બહુજ સખત અપાટો ચાલતો હોય તે વખતે બેથી પાંચ કલાકની અંદર દરદી મુજરી જાય છે.

સફઆતમાં એકાદ ઝાડો અને ઉત્તરી થાય છે. ઝાડો પ્રથમ અજીણના જેવો પણ પાછળથી ચોખાના ધોવણ જેવો સફેદ માલમ પડે છે. આ કાલેરાનો ખાસ ઝાડો છે, ઉલટી પાણી જેવી થાય છે. હાથ, પગ અને ચેટમાં ગોટલી ચડવા માંડે છે. હાથ, પગ, દાઢી, નાક, કપાળ, કાનની ખુટ વીગેરે ભાગો થંડા થઈ જાય છે. અને આંખો હડી ઊતરી જાય છે. ઉપાય કરતાં પણ ઝાડો, ઉલટી બંધ થતા નથી. અને તૃષા સખત લાગે છે. ગમે તેટલું પાણી પીએ તોપણ તેની તૃષા છીપતી નથી. હોઠ, નખ અને ત્વચા કાળા પડી જાય છે. શરીર પરસેવાથી ભીંજાઈ રહે છે. ને તેને એટલી નબળાઈ આવી જાય છે કે તેનાથી બેલી પણ સકાતું નથી. ને તેનો સાદ બહુજ ઝીણો થઈ જાય છે અને તે પૂરેપૂરું બેલી શકતો નથી. એકંદરે દરદીનો ચહેરો ભયાનક થઈ જાય છે આ બધા ચિન્હો કાલેરાનું અસાધ્યપણું બતાવે છે જ્ઞેતજ્ઞેતામાં શ્વાસ ધુંટાય છે. ક્ષણવારમાં એકાદ બે ડચકા આવી પ્રાણ મૂકત થાય છે. કાલેરામાં જેમ જેમ વધારે વખત જાય છે તેમ તેમ દરદીને જીવવાની આશા વધારે રહે છે દરદી જયવાનો હોય તો ઝાડો, ઊત્તરી કમી અગર બંધ પડે છે શરીરમાં ગરમી આવે છે. નાડો ખારીક હોય તે મોટી થવા માંડે છે. પેસાળ છૂટે છે. થોડો તાવ આવે છે અને ઊતરી જાય છે. કોઈ વખત કાલેરામાંથી બચ્યા પછી તાવ વધારે સખત આવે છે અને તેનેજ લીધે આદમીના જાનની ખુચારી થાય છે. ને કેટલીક વખતે પેસાળ થતોજ નથી તેને લીધે પણ મૃત્યુ થાય છે.

કાલેરાની રૂતમાં અજીણ ન થાય એવી ખાસ સભાળ રાખવી જોઈએ. બે ઉપર ત્રીજો ઝાડો ગમે તે કારણથી થાય તો પણ તેને માટે અચૂક ધ્યાન આપવું જોઈએ.

ઉપાય — કાલેરામાં સાફ થવું અગર ન થવું એ બંને દરજે પરમેશ્વરના હાથમાં છે. કારણ કે આજ સુધી કાલેરાને વારતે ચોક્કસ

મહાજ મળી આવ્યો નથી. જાડોને ઉત્તરી થાય તેમાં દરદીનું કિલ્લું છે. કે બધ થાય તેમાં દરદીનું હીન છે પિશે પૂરો નિષ્ક્રય થયો નથી. મે. ડાકતર ત્રિભોવનજીસ તેમના પુસ્તકમાં લખે છે કે દરદીને જાડો ઉત્તરી લઈને બધ થાય અગર વધારે થાય તેમાં જોડાડો દરદીને આપવાં નહીં “દરદ મટાડવાના કરનાં દરદ ઢાળવું એ વધારે સારું” આ કહેવત કોલેરાને વધારે લાગુ પડે છે. કારણ કે કોલેરાથી સાવચેત રહી કોલેરા ઉત્પન્ન ન થાય એવા ઉપાય લેવા એ સૌથી સારું છે.

કોલેરા થાય કે દરદીને બીજાનામાં રાખવો, કાંઈ, ચોખ્ખા કે એવું હલકું ખાવાને આપવું. તરસ લાગે તેને માટે સોડાવોટર, આ અથવા દૂધને પાણી આપવાં. અંગ ઠંડુ પડવા માંડેતો શેક કરવો, રાખને લેપ મારવો, પાણીની અંદર મીઠું નાંખીને પીવા આપવું ઇત્યાદી આ પ્રમાણે મહાજ કર્યા વિના માણસથી બેસી રહેવાનું નથી. તેમ બેસી રહેવામાં ફાયદો પણ નથી.

ના. ૧—આકડાના મૂલીયાની છાલ તથા તીખાનું સરખે ભાગે ચૂરણ કરી આડુના રસમાં ખોર જેવડી ગોળીયો વાળવી દર પા પા કલાકે એકેકી ગોળી પાણી સાથે આપવી.

ના. ૨—કપુર એક ભાગ, મરચાં, તીખાં, વધારણી અને સુંક એ દરેક બધે ભાગ લઈ ચૂરણ કરી તેની ગોળીયો વાળવી.

માત્રા ગોળી ૧ થી ૬

ના. ૩—લીંબોળીનો ખોળ રા. ૧૦) બાર અને સીંધાલુણ રૂપીયા અઢીબારનું પાણી કરી ઉપર લખેલ લીંબોળીના ખોળમાં મી લાવી ચણીયા ખોર જેવડી ગોળીયો વાળવી ને આંખાના પાંદડાની રાખમાં ભભરાવવી.

માત્રા ૧ થી ૧૨ ગોળી

દર વા કલાકે પાણી સાથે આપવી.

ના. ૪—લીંબડાના પાનનો રસ તથા તીખાં વાટીને પાવા.

ના. ૫—રૂમેમસ્તકી રા. ૦૮ બાર લીંબોળીનું તેલ રૂ ૧) બારમાં મીલાવી એ વખત પાવું.

ના. ૬—નવભાગ આંખલી અને આઠ ભાગ બીલામા લઈ તેને મીલાવી ઘોળી ડુંગળીના રસમાં ગોળીયો વાળવી.

માત્રા ગોળી ૧ થી ૪

કોલેરામાં તરસ ઘણી લાગે છે. માટે ખરડ, સોડાવોટર આપવા. મલ્લો ઝાડો તથા ઉલટી થતાથી શરીરમાંથી પાણીનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું થઈ જાય છે. તે પૂરું પાંડવાને તરસ લાગે છે. એ એક કુદરતી માગણી છે માટે રીતસર થોડું થોડું પાણી આપવાની જરૂર છે. લોકો આવા દરદીને પાણી આપતા નથી. તેને લીધે શાયદાને બદલે જેર ફાયદો થાય છે.

ના. ૭—ગંધકવટી.

શુધ ગંધક ત્રણ ભાગ, સિંધવ, લસણ, સુંઠ, મરી, પીપર હીંગ અને જીરૂ એક ભાગ એની ગોળીયો વાળવી.

માત્રા ૨ થી ૪ વાલ.

શરીર ઠંડુ પડવા માંડે ત્યારે કસ્તુરી તથા અંબર એકેક ધાંડુ ભાર આપવાથી ગરમી આવે છે. તે સીવાય ગરમ પાણીથી બરેલ ખાટલીથી, મીઠાની પોટલીથી ગરમ રેતીની થેલીથી અને ગરમ ઘંટથી સેક કરવો હાથ, પગ અગર શરીરના ખીજા ભાગો ઉપર છાશ, મીઠું એક કરી લગાડવું અને તેના ઉપર લાલચોળ તપાવેલો તાવેલો ઝડપથી વારંવાર ફરવો.

કોલેરામાં “ હોમીયોપાથીક ” કેમ્પરપીલ, ફાયદો કરે છે. તેમ જ એજી દવામાં “ કોલોરોડાઇન ” નામની દવાના ૧૫ થી ૩૦ ટીપાં પાણી સાથે અપાય છે.

“ કુબ્યાક ” નામની દવા આ રોગ ઉપર વખણાય છે. તે એકથી બે વાલ દહીં અગર છાશની સાથે બપોલે કલાકે આપવી.

ખરજવું.

ખરજવું બે જાતનું થાય છે એક સૂકું અને ખીજું બીજું ખરજવું. બીજા ખરજવામાંથી પાણીના ઝામા આવે છે. તે સૂકા ખરજવામાંથી પાણી આવતું નથી. ખરજવામાં ચળ બહુ આવે છે. વેદના તથા વળવળાટ થાય છે. ખરજવું બહુ લાંબા દહાડા સુધી રહે છે. ખરજવું મટે છે અને ફરીથી થાય છે. અને લાંબા વખત સુધી રહે તો ચામડી જડી થઈ સુજી આવે છે. આસપાસની ચામડી રાતી થઈ ખરજવું ફેલાય છે. અને શરીરના હરકોઇ ભાગ ઉપર થાય છે અને વધારે તે પગ ઉપર જોવામાં આવે છે.

ઉપાય.

ના. ૧—મોરથુથુ શા. ૨)ભાર, સુરોખાર શા. ૨)ભાર, ધી શા. ૧૦)ભારમાં મીઠાથી ચોપડવું.

ના. ૨—હીંગલો, તોલો બા, રાજ તોલો ૧), અંદરસ તોલો બા, હીરાદખણુ તોલો બા, ધી શા. ૨૫ અઢીભાર, મીણુ શા. ૨૫ અઢીભાર, ધી તથા મીણુને ઉતું કરી હેઠે ઉતારી ઉપરની અંદરસ પિનાની આકીની ચીજો ખાંડી લુગડે ચાખી પછી અંદરસની સાથે બધી ચીજો મલમમાં ભેળવવી પછી ઠરી ગયા બાદ લુગડા ઉપર પટી કરી મૂકવી.

ના. ૩—જીર, આંબાહળદર, તીખાં, સંખજીર, હળદર ગંધક, સિંદૂર, મનસીલ, પારો એ સરવે અકેક તોલો લઈ પ્રથમ પારાની તથા ગંધકની કજલી કરવી આકીની દવાને ખાંડી વજ્રગાલ કરી તેમાં પારા તથા ગંધકવાળી કજલી ભેળવી તે ભૂકી ધી સાથે ચોપડવી.

ના. ૪—લીંબડાની લીંબોળીનું તેલ ચોપડવું.

ના. ૫—કોલનો મલમ.

કીલ ૧ ભાગ મીણુ ૨ ભાગ મીઠુંતેલ ૨ ભાગ મીણુ અને તે-લને ગરમ કરી મળી ગયા પછી હેઠે ઉતારી જામી ગયા પછી કીલ ભેળવવો. કીલ કઠણુ હોય તો જરા તાપ આપવો એટલે રસ થશે.

ઈંત્રેજ દવાઓ.

ના. ૬—સીટ્રીન ઓઇટમેન્ટ ઓંસ ૧ } મીઠ્ર કરી ખરજવા
બદામનું તેલ ... .. ૧ } વાળા ભાગને લ-
ઝીંક ઓઇટમેન્ટ... .. ૧ } ગાડવું.

ના. ૭—લાઇકર પ્લેખી સબએસેટેટીસ |
દ્રામ ૨ | મીઠ્ર કરી ખરજવા
ગ્લીસ રાઇન ... .. ૩ |
ગુલાબજળ ... ઓંસ. ૫ | ઉપર પોતા મૂકવા

ના. ૮—ગંધકાદી તેલ—ધંતુરાના ડાડવા ચીરી તેની અંદર, ગંધક મોરથુથુ અને મનસીલ ભરી તેને કપડાણુ કરી અગ્નીમાં પકવવું બ્યારે પાકી રહે ત્યારે ઉપરથી છાણુ વીગેરે ઉમેડી નાંખી ડાડવાને ધુપેલ તેલમાં વાટી નાંખવા. તે દવા પછી ચોપડવી.

ના. ૯—	ખાખીસખએસેટીસ. ટ્રેન	૧૦	} મીથ્ર કરી લગાડવું.
	કેલોમેલ.....	૨૦	
	કસાંજણ.....	૨૦	
	સીટ્રીનઓઇટમેન્ટ... દ્રામ	૦૧	
	સાદો મલમ.....	ઐસ	૧

ના. ૧૦—કુકડવેલને બાળી રાખ કરી ધીમાં ચોપડવું.

ખસ.

ખસમાં મોતી જેવા પીળા દાણા થાય છે અને પીળાં ફાલા વિશેષ જોવામાં આવે છે અને તે ઘણુંકરી ગંદા છોકરાં તથા આદ-મીને થાય છે. ખસનાં ચેળ બહુ આવે છે. ખસ એક જાતના સૂક્ષ્મ જંતુને લીધે થાય છે.

ઉપાય—જે ફાલાનેલીધે વરમ તથા સોજો હોય તે મલમ ધસવાથી વધારે ઇલા થાય છે. મારે પહેલાં પોટીસ મારી વરમ ઝાઝો થવા દઇ પછી દવા લગાડરી.

ના. ૧—પારો તથા ગંધકની કજલી કરી તેમાં ચોખા પાવું તેટલાજ નાંખી ધીમાં ચોપડવું.

ના. ૨—સુખડું તેલ રા. ૧)માર, કપુર રા. ૧)માર, લો-સુના રસમાં ચોપડવું.

ધમેલ દવા.

ના. ૩—ગંધક દ્રામ ૨, પોટાસ કારબોનાસ દ્રામ ૧, ચરબી ઐસ ૧૨, મીથ્ર કરી લગાડવું.

ના. ૪—ગંધક ઐસ ૧૧, કીલ ઐસ ૧૧, નરમ સાણુ તથા ચરબી એ દરેક ચાર ચાર ઐસ મીથ્ર કરી લગાડવું.

ના. ૫—દીવેલીના બીજ (એરંડી) રા. ૧)માર, મોરહુણુ, ગંધક, પારો, કાથો, મરી એ દરેક ચરબા ભાર લઇ પારો તથા ગંધક મેળવી પછી બાકીની ચીજો મીઠાવી દહીંની તરમાં ચોપડવી. ખસ તથા ખરજવું મટે છે.

ના. ૬—	એસીડ કારબોલીક ટીપા	૨૦	} મીથ્ર કરી ચોપડવું.
	કપુર	દ્રામ ૧	
	ગંધક	દ્રામ ૨	
	સાદો મલમ	ઐસ ૧	

ખાંસી, સસણી, વરાધ.

સસણી વાયુ નળિકાનો વરમ થાય છે તેને કહે છે. તે તીક્ષ્ણ તથા દીર્ઘ એવા બે પ્રકારની થાય છે.

કારણ--શરદી અને ઠંડીને લીધે આ દરદ થાય છે. રૂ, ઘૂળ ધાતુના રજકણ વીગરે કારખાનામાંથી વાયુ નળિકામાં દાખલ થવાથી થાય છે. જૂદા જૂદા તાવમાં, નળગાઢમાં, સંધિવામાં ફેફસાં અને રક્તાશયના વ્યાધિમાં આ દરદ થાય છે.

લક્ષણ--જવર હોય, નાડી જલદ ચાલે, પેશાબ સાલ બિતરે, છાતીમાં દુખે છે શ્વાસ રૂંધાય છે. કફ પડે છે. કેટલીક વાર સળે-ખગ થઈને આ રોગ શરૂ થાય છે. ગળું આગી જાય છે. સ્વર ઘોંઘરો થાય છે ટાઢની સાથે તાવ આવે છે કુખ મંદ જાડો કળજ, પીડ અને પાંસળા દુખે છે. ઉપરસ આવે છે, ઉપરસને લીધે છાતીનો દુખાવો વધે છે, શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે, છાતી બીંસાય છે, તથા સસણી બોલે છે, સુવાર્ષી ઉપરસ વધે છે. સવારમાં પ્રથમ ખાંસી વધારે આવે છે.

છાતીમાં દરદ હોતું નથી તો પણ ઉપરસને લીધે પાંસળા દુખે છે તેની સાથે સસણી અગર કફ બોલે છે, દય ધળા આવે છે. મુત્રાનું નથી ઘણા બેરથી ઉપરસ વારંવાર આવે છે જવર પણ વધારે હોય છે શરીરે નળગાઢ પણ વધારે હોય છે, રાંદે નાડી થતી હોય તો નળગાઢ વધતી જાય છે, કર નીકળે શકતો નથી શ્વાસ વધી જાય છે શરીર ઠંડુ પડવા માંડે છે, બન્ધ્યાં અને ધરણ આદમીને કફ નીકળી શકતો નથી તેથી તેમને આ દરદથી વધારે તુકસાવ પડ્યાં છે ખીજ દરદની સાથે જેમકે ફેફસાના દરદ, મૂત્રપિંડના દરદ, ગગજના દરદ, રક્તાશયના દરદ તથા સંધિવા તથા ત્વચા રોગ સમાધ જવાથી સસણી થાય છે ત્યારે આ દરદ ઘણુંજ ભયંકર થઈ પડે છે.

સસણી ચાર પાંચ દિવસથી તે બે ત્રણ અઠવાડિયા સુધીમાં સારી થાય છે અથવા આઠ, દસ દિવસમાં મૃત્યુ થાય છે.

ઉપાય--દરદીને ગરમ કપડાં પહેરાવવા તથા ઓઢાડવા છાતી ઉપર રાધ મૂકવી અથવા ગરમ પાણીનો શેક કરવો અળશીની પો-દીસ લગાડવી,

ના. ૧—કાકડાસીંગ, ખારંગ, દ્રાક્ષ, ક્યોરો, પીપર અને
મુઠ્ઠનું સમભાગ ચૂરણ કરવું.

માત્રા તોલો ૦૧ થી ૦૩ તોલો બચ્ચાને ૧ થી ૨ વાલ.

ના. ૨ કાકડાસીંગ, મેથ, અતિવિષ, અને લીડીપીપરનું
સમભાગ ચૂરણ કરવું. તેમાંથી બચ્ચાંની વયના પ્રમાણમાં ૧ રતીથી
બે વાલ સુધી દીવસમાં બે વખત આપવું.

ના. ૩—સુદરસન ચૂરણ તોલો ૫૦, અરંડુસીના રંસ અર્ધો
તોલો સાથે સવાર સાંજ મોટા માણસને આપવો.

કેચેલ દવાઓ.

ના. ૪—પોરાસ આયોડીડ	એનુ ૬સ.
આમોનીયા કારબોનાસ.	„ ૬સ.
આમોની ક્લોરીડ	„ વીથ.
સોડાબાઇ કારબોનાસ	„ ૬થ.
ટીચર સેનેગા.	દ્રામ એક.
એકવા ક્લોરોફોર્મ.	ઐસ બે.
ગરમ પાણી.	„ બે.

દીવસમાં ચાર વખત લેવાથી ૪૨ છુટો થઇ નીકળી જશે.
ઉલટીથી કેટલીક વાર ફાયદો થાયછે. પણ બચ્ચાં તથા ધરડા આદ-
ર્મીને ઉલટી કરાવવી નહીં કારણકે તેમનામાં ઉલટીનો શ્રમ સહન
કરવાની શક્તિ હોતી નથી.

ના. ૫—હપીકાકચુહાના દ્રામ ૪-પાણી ૧ ઐસ ઉપરની
દવા મીઠા કરી પાવી તેથી ઉલટી થશે.

ઉધરસ બહુ હોય તો નીચેની ગોળીઓ આપવી.

ના. ૬—અપીણ વાલ એક	} આ સર્વેને વાટી આકડાના રવાઈડમાં ગોળીઓ ૧૮ કરવી. માત્રાગોળી ૧થી૪
એળીયો વાલ એક	
લવંગ વાલ બે	

ના. ૭—ગરણીના પી તોલો ૦૩, ગૌચંદન તેલો ૦૩, કપૂર
વાલ ૧ તેની ગોળી મગ પ્રમાણે વાળવી. માત્રા ૧થી૩ ગોળી આપવી.

ના. ૮—આકલકરો, જયમળ, બારીંગ, એલચી ને ગડોડા એનું સમમાન ચૂર્ણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૧ મધ સાથે આપવું.

સારો ખોરાક આપવો, તેલ, મરચુ, આંગણી વીંગેર બંધ કરવા નજાગાદ થવા માંડે તો કરલુર્વાદિ શુદ્ધિ આપવી.

ના. ૯ કસ્તુર્યાદિ શુદ્ધિકા—કરતુરી અને કપુર ૧ તોલો, સર્વોંગ ચરધા તોલો, મરી, પીપર, બેડાં અને સૂંઠ એ દરેક ૧ તોલો ને દાડમની છાલ એક તોલો એ સઘળાંને કાથાના રસમાં વાટી મગ મગ જેવડી ગોળીઓ વાળવી. માત્રા ૧ થી ૨ વાલ્ક. આદમીને સાફ થવા માંડે તો સંભાળ રાખવી. નહીં તો દરદ ઉથલો મારેછે સરદી અગર ઠંડીમાં તેણે ખીલકુલ રહેવું નહીં. દેશાનલના કપડાં પહેરવા.

જૂની ખાંસી, (જૂની સસણી, જૂનો દર્મ).

આદીર્ષ સસણી અથવા ખાંસી ધણીવાર પુખ્ત ઉમરના આદમીને થાયછે. ને કેટલીકવાર જ્યાંને તીક્ષણ સસણી મટી જઈ તેમાંથી જૂની ખાંસી થાય છે. આ દરદની સાથે તાવ હોતો નથી પણ કોઈવાર દરદ જોરકરી આવે તો થોડો તાવ આવેછે. રોગ તાજે હોય ત્યારે કેટલીક વાર દવાથી મટી જાયછે પણ યુદ્ધ માણસોને છેક મૂળમાંથી છોડતો નથી. આ દરદ પોતે આદમીના જાનને નુકસાન પહોંચાડે તેમ નથી, તોપણ તે ઘણો વખત ટકી રહેવાથી તેની સાથે ફૂફસાંના તથા ખીન્ન દરદો થાયછે. તેથી આંતે નુકસાન ઠાંક થઈ પડેછે. કોઈવાર ખલગમની સાથે લોહી પડેછે. આ રોગમાંથી વખતે ક્ષયરોગ ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. કેટલીક વાર ખાંસી આવે છે તેની સાથે ઘણો ઠંડ પડેછે. તે ધણી વાસ મારેછે. ઘણો ખલગમ પડવાથી શરીર ધોવાઈ જાયછે. જોર ઠમી પડી જાયછે. તેથી ઝીણો તાવ પણ આવે અને રાતે ખંસેવો વળે અને એકંદર ક્ષયની માફક ચીન્હ જણાયછે. પણ કેટલાક સાધનો ઉપરથી ક્ષયરોગ છે કે નહીં તે માલમ પડી આવશે. જૂની ખાંસીમાંથી ફૂફસાંનો વરમ વીંગેર થઈ આવેછે.

ઉપાય—ખીન દરદની સાથે આવી ખાંસી થાય તો તે પ્રત્યેક દરદને અનુસરી ઉપાય કરવા જોઈએ.

આ દરદ ઉપર દવા લાંબો વખત પીવી જોઈએ તોજ તેનો ખરો ફાયદો થાય છે.

ના. ૧—જવાસીર તથા ઈંદરામણા (ઈંદ્રવરણું) તો ગર સરખે ભાગે લઈ મગ જેવડી ગોળી વાળવી. માત્રા ૧ થી ૩ ગોળી.

ના. ૨—લીંડી પીપર, મરી, જવખાર અને દાડમની છાશ સરખે ભાગે લઈ મધમાં ગોર જેવડી ગોળી વાળવી.

માત્રા ગોળી ૧ થી ૪

ના. ૩—બાકળ, ઝોળચી, તજ, તમાલપત્ર, બંગલરંગ, કકોળ, અગર કેપર એ દરેક અડેક વાલ, કપૂર ૮ વાલ અને કસ્ટુરી ૧૬ વાલ પાનવા રસમાં જીવાર જેવડી ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા ૧ થી ૨ વાલ.

આ ગોળીઓ ઉપરસ તથા દમ ઉપર વપરાય છે.

ના. ૪—ગોમરો, જવખાર અને કાળીચરી સરખે ભાગે લઈ વજ્રગાળ ચૂરણ કરવું માત્રા તોલો ૦ થી ૦૫

ના. ૫—સુષ હાંગલો, સુષ વછતાગ, મરી, મોથ અને ટંકણખાર એ બધા સરખે ભાગે લઈ અરકુસીના રસમાં મગ મગ જેવડી ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા ૧ થી ૨ રતી (આદુના રસમાં આપવી.)

ના. ૬—જવખાર, ઈંદરજવ, પીપર, મરી, આકડાના ટુક, લચીંગ, ભોરીંગણી, ધંતુરાના પાન, સાંજખાર અને મીઠું એ સરખે ભાગે લઈ ચણેડી પ્રમાણે ગોળી વાળવી માત્રા ગોળી ૧ થી ૩ આ ગોળીઓ ઉપરસ તથા દમ ઉપર પણ આપાય છે.

ના. ૭—ખજુર તોલા ૭૦, ભોરીંગણીના ફળ તોલા ૭૦ એ દાવ-દાવ તોલો ૦૫, અધેડાના ખી તોલો ૧

ખજુરના કળીયા કાઢી, ભોરીંગણીના ફળને ખજુર ભેગા ખાંડવા પછી કાઢીયામાં તપાવવું ત્યારપછી અધેડાના ખીને બાળવા પછી તમામ જણસીનું વજ્રગાળ ચૂરણ કરી અરકુસીના રસમાં મણીયાઓર જેવડી ગોળીઓ વાળવી માત્રા ગોળી ૫

ના. ૮—સોખાન...૪ ભાગ   અરીણ...૩ ભાગ.
કપુર.....૧ ભાગ   નવસાર.....૨ ભાગ.

તેની મધમાં વાલ વાલની ગોળીયો વાળવી. દીવસમાં બે
ગોળીયો લેવી.

ના. ૯—સોખાનના પુલ ૧ રતી } મધમાં એક ગોળી વાળવી
અરીણ   ૧ રતી } તે દીવસમાં બે મધુ વ-
કપુર   ૧ રતી } ખત લેવી.

આ દરદ ઉપર ઈંગ્રેજ દવામાં કોડલીવર ઓઇલ સારો ફાયદો
કરે છે.

ઉપરની દૈશી દવાઓ આપવી તેની સાથે સારો ગોરાક તથા
ફૂલ આપતાં ને તેની સાથે “ લોહુલસ્મ ” શક્તી માટે ૧ થી ૨ રતી
મધમાં આપવી. છાતી ઉપર રાત્ર મારવી અગર ટરપીટન લગાડવું.
ગળાની અંદર ખડખડ થતો હોય ગરમ પાણીની ખાફ લેવી.
ને ગળાના બહાર અથવા દુર્ગંધી નીકળે તો ટરપીટન તથા નવસારની
ખાફ લેવાથી ફાયદો થશે. હવા ફેરવી પણ જૂની ખાંસીને શાયદો થશે.

ગુમડાં (નાના).

ત્યથાના થોડા ભાગમાં વરગ થાય છે તેની સાથે સોજો
આવે છે તથા વેદના થાય છે કોઈસર એક ગુમડું થાયછે. કોઈ-
વાર એક પછી એક એમ બહુ ગુમડાં થાય છે. ને શરીરના હર-
કોઈ ભાગ ઉપર થાય છે.

ઉપાય—ગુમડું પાકવા માટે પોટીસ લગાડવી.

ના. ૧—સોપારી ૧ ભાગ, આમળા ૧ ભાગ, મોચ્ચુચુ બ
ભાગ કાથો ૧ ભાગ એ બધા લઈ કાથા સીવાઈની ખાફીની ઓળે
ખાળી રાખ કરી પછી કાથો બેળવવો તેને ધીમાં અગર સાદા મલ-
મમાં મેળવી લગાડવું.

ના. ૨—કસાંજણુને ધીમાં મલમ કરી ચોપડવો.

ના. ૩—કસાંજણુ.....૩ ભાગ.

કપુર.....૧ ભાગ.

હાઈડ્રાજરી ઓક્સીડમરબરમ ૧ ભાગ.

ખધાને મીઠાથી ચુલાખજખમાં બાટી ચોપડવું ઝીણા ફટકીયા
ગુમમાં ઉપર સારી અસર કરેછે.

ગુમડું મોટું (ગડ).

અમારે કાઠ બાગનો સોજો અને દાઢ થઈ અંદર પાકે છે
તેને ગડ કહે છે.

ઉપાય—ગડ બરાબર ચોચું માલમ પડે એટલે તેને ફાડી
પરને બહાર રહતો આપવો ગડ પાક્યું ન હોયતો તેને, અળસીની,
ધંડની, કાંદાની, લોંચડાના પાનની પોટીસ કરી બાંધવાથી જલદી
ગડ પાકી જાયછે ત્યારપછી તેના ઉપર પટી મૂકવાથી રજાયછે

ના. ૧ કારખોલીક એસીડ ૧ બાગ ૧ મીઠા કરી
તાબડું તલડું તેલ ૧૫ બાગ ૧ પટી કરી
ઉપર મૂકવી.

ગુલમ (ગોળો).

પવનને લઇને પેટની અંદર અનેક જાતના ગુલમ થાય છે
તે તે એક પ્રકારનું અશુદ્ધ છે. જેથી પેટમાં દુખી પેટ ચડી આવે
છે. તે પેટમાં હરકોઈ જગાએ દુખેછે. તે ફેટલીક વખતે ગોળો અમુક
જગ્યામાં દેખાઈ રહે છે. તે પેટમાં ફરતો નજરે જણાય છે.

ઉપાય—અશુદ્ધિના વીપ્રયમાં જે દવાઓ લખી છે. તે આ
કરક ઉપર લાગુ પડશે.

ના. ૧—નસોતર વાલ ૧, હોંગ તોલો ૧, સોધવ વાલ ૧,
સંચળ વાલ ૧, સાચો ખારો (પાપડખાર) વાલ ૧, શરૂ જાલ ૧,
મરી વાલ ૦૮, ઓથમુંશરૂ વાલ ૧, લસણ વાલ ૧, વાવડીંગ વાલ
૧, અજમે વાલ ૧, આમલતેતલ વાલ ૧, હરકે વાલ ૨, સહ
તોલો ૦૮ એ બધી જણસોને બાટી બીજોરના રસમાં ગોળી મોટા
મોર જેવડી કરી જાંટના દુધમાં એ ગોળી સવાર, સાંજ આપવી.

ના. ૨—અરધો તોલો કુંવારનો ગર તેમાં મુંડ, મરી, પોંપર
તથા સોધવ વાલ વાલ લઈ તેનું ચૂરણ કરી ગરમાં મીઠાની ધી સાથે
ખડું ખાઈ જડું.

ના. ૩—હીંગ, સિંધવ, ક્રોકમ, રાષ અને ચંદનું સમભાગ ચૂર્ણ કરી શ. પા પા બારનું રોજ સેવન કરવું જોડા ચડી આવે ત્યારે એરંઝીયલ તેલ તથા હીમેનનો જીલ્લાળ આપવો. પેટ ઉપર તેલ લગાડી શેક કરવો.

ના. ૪—એકસદ્રાકટ બેલાડોના ઝેન આઠની ગોળી ૨૪ કરી તેમાંથી, સવાર, બપોરને સાંજ અકેડી લેવી.

તેથી શુદ્ધ મટશે ને દસ્ત સાફ આપશે.

ગાંડમાળ (કંઠમાળ)

ગળાની આસપાસ એક કરતા વધારે અથવા એકજ ગાંઠ થાય છે. તે પાછળથી ધીરે ધીરે વધવાથી ફેલાઈ જાય છે. આ ગાંઠ કોઇ વાર પાકતી નથી. ને ઘણી મૂકત સુધી એમનાએમ રહે છે. તે કોઇ વાર પાછળથી પાકે છે. ને ફુટે છે. ને તેને રૂઝાતા ધણેજ વખત લાગે છે. આ ધણેજ જીર્ણ રેખિ છે.

ઉપાય—એ પ્રકારના છે. ખાવાના તથા ચોપડવાના શરીરમાં લોહી સૂધરે તેવા ઉપાય કરવા. સારો પોષ્ટીક ખોરાક, ગરમ કપડાં પહેરવા, દરિયાની હવામાં રહેવું “લોહ બસ્ત્ર” ૧ થી ૨ રતી સુધી મધમાં સવાર, સાંજ આપવું. ઇંગ્લેન્ડ દવામાં કોડલીવર એમલ સારો ફાયદો કરે છે.

ના. ૧—ખાજવણીના મૂળની રાખ, ભોરંગણીના ઝાડની રાખ ગાયના ધીમાં મલમ કરી ચોપડવું.

ના. ૨—કુકડાની હંગાર, ચુનો, ગોળ જીનો એ બધાને એગા કરી ધીમાં મલમ કરી ચોપડવું.

ના. ૩—ત્રણ વરસનો જીનો ખાજરો લઈ આકડાના દૂધના સાત પટ દેવા. પછી સૂકામાં આઠ તાવડીમાં ખાળી રાખ કરી ગાયના ધીમાં મલમ કરી ચોપડવું.

આંદી (ટાંડી જુઓ)

ચુંક (આંકડી જુઓ)

જવર (તાવ જુઓ)

જળોદર (જળંદર). (DROPSY)

પેટની અંદર પાણી ભરાવું તે દરદનું નામ જળોદર સોજાની અંદર શરીરના ખીજા ભાગમાં પણ પાણી ભરાય છે. તેને પણ જળંદર કહે છે. હાથ પગની ત્વચા નીચે પાણી ભરાય છે. ત્યારે તેને આપણે થોથર અને સોજા કહીએ છીએ. આ પાણી લોહીની અંદરથી આવે છે. આ વિષયમાં પેટનું જળંદર તથા સોજાનું બેયું વર્ણન થશે. એ બેદ બધું કરીને સાચે હોય છે ને કાષ્ટવાર જૂદા જૂદા પણ હોય છે. પગના સોજા હોય ને પેટનું જળંદર હોતું નથી અગર જળંદર હોય ને પગના સોજા હોતા નથી. જ્યારે કોઈ ભાગમાં આ પ્રમાણે પાણીને લીધે સોજા હોય ત્યારે તે ભાગ ઉપર આંગળી મૂકી દાખવાથી ખાડો પડે છે અને થોડીવારમાં તે ખાડો આપોઆપ સાફ થઈ જાય છે. પેટની અંદર પાણી થોડું હોય ત્યારે તે પખાલની પેટે હાલે છે.

કારણ--જળોદર થવાના ઘણા કારણ છે. લોહીમાં જગાડ થવાથી, ઝેરી ખરાબ વિકારોનું મીશ્રણ થવાથી જેવાં કે, રક્તારાચના દરદ, તેના પડદાના દરદ, ફેફસાનાં દરદ, મૂત્રપીડ, કલેજનું તથા બરોળના દરદ આવી જાય છે.

રક્ત નળી ઉપર કોઈ ગાંઠનું દબાણ થાય જેમકે હમેશના વખતમાં ગર્ભસ્થાનના દબાણથી સ્ત્રીના પગ કોષ્ટવાર સૂજી આવે છે. રક્તદોષ જેમકે પાંડુ રોગમાં તાવની વખતમાં સરદી અગર ઠંડીને લીધે સોજા થઈ આવે છે. શીળા અને ઝોરીમાં ગરમી બહાર ફૂટી નહીં નીકળતાં અંદર સમાઈ જવાથી, ઘણું લોહી જવાથી, માત્ર નખખાઈથી તથા કેવળ ઠંડીને લીધે જળંદર થાય છે.

ચિન્હ--જળોદરના ચિન્હ તેનાં મૂળ કારણના પ્રમાણે જુદા જુદા હોય છે. ૧ પાંડુ રોગને લીધે જળંદર થાય ત્યારે ઘણુંકરી

પહેલાં પગ ઉપર સોજા ચડે ત્યાર પછી તે વધારે જાગરને સિમ્મ
પણુ સૂજ આવે અને પેટ મોટું થાય. દરદીને ધણુ દિવસ તાપ
આવેલા હોય, તેને લીધે મરોગની ગાંઠ પણુ હોય, પેસાળ થોડો
ઉતરે છે. નમળામ ધણી હોયછે. દસ્ત સાદુ ઉતરે નહીં. ને કાનમાં
ધોંધાટ થાયછે.

૨. રકતાસયના રોગથી થતું જળાંદર—છાતીમાં ધણુ
ઠારો, થોડી ખાંસી આવેછે. અને તેમાં ક્ષયિત સોહી પડેછે, ઉધ
મરોગર આવતી નથી સ્વપના આવેછે. અને ખાંસીને લીધે ઊઠતું
પડેછે. માથું દુઃખે, ધાસ્તી લાગે, તથા ખાંધેલું પાચન થાય નહીં.
પછી પગના કાંડા ઉપર સોજા આવે, અગર આંખના પોપચાઉપર
મેથર આવેછે પછી આસ્તે આસ્તે પગ અને પેટપર સોજા ચડેછે.
કોઇવાર હાથ પગમાં સોજા હોય પણુ પેટનું જળાંદર હોતું નથી
કોઇવાર ધણુ સોજા હોયછે પણુ વિશેષ કરી આ દરદમાં જળાંદર
કરતાં દમ અને ખાંસીના ચિન્હ વધારે જોરાવર હોયછે.

૩. મૂત્રપીડના રોગથી થતું જળાંદર—મૂત્રપીડના તી-
ક્ષણ અને દીર્ઘ વરમને લીધે જળાંદર થાય છે. કમરમાં એક અગર
બેડ ખાતુએ દુખાવો થાયછે પેસાળ ધણી વખત કરવો પડેછે પણુ
ધણુ થોડો ઉતરે છે. પહેલાં ચહેરો અને પગ સૂજવા માંડેછે.
પછી આખું શરીર સૂજ આવેછે. મૂત્રપીડના દરદમાં વખતે હાથ,
પગ, ચહેરો તથા પેટ એટલાં તો સૂજ જાયછે કે રોગીથી બેસતું
ઉઠતું પણુ મુશ્કેલીથી જાયછે. સૂજ ગએલાં પોપચાંની અંદર જાય
આંખ દટાઇ જાય. હાથ, પગ સિમ્મ અને વૃણુ જાડા થઇ જાય
છે તે એટલે સુધી કે છેલ્લે ત્વચા કુટીને પાણી વહેવા માંડેછે.

વખતે મૂત્રપીડમાં સુધારો થાય અને જળાંદર હળવે-હળવે
દુરસ્ત થઇ જાયછે અગર થોડું કમી થઇ તેમના તેમ રહેછે અથવા
ફરી વધે અગર તેની અંદર ખીજા દરદ ઊત્પન્ન થઇ રોગીનો છોડા
આવેછે.

૪. કલેબના રોગથી થતું જળાંદર—કલેબના રોગથી
નારંગી જળાંદર થાય છે. ત્યારે પહેલાં પેટ મોટું થાયછે. પગ તથા
શરીરના ખીજા કોઇ ભાગપર સોજા કોઇ વાર આવતા નથી. અને
કદાચ આવેછે તો પહેલાં પેટ વધી પડેછે.

ઉપાય—જળાંદર એ મુગ રોગ નથી. તેનું મૂળ જીભ દર-
માં હોય છે. તે ઉપરના કારણથી જાણ્યું હશે. ધણીતર મુગ રોગ
એવો હોય છે કે ઇવ લીધા વગર જવો નથી તેથી જળાંદરનું
પાણી ધણું વધી ન જાય તેટલોજ પદ્ધાન કરી સંતોષ માનવો
એકઐ. જળાંદર દુરસ્ત કરવામાં લોહીને સુધારવું, પેશાબ વધારવો,
ને જીલાબની વૃદ્ધી કરવી ને પાણી ઘટાડવું ને છેવટ જરૂર પડે તે
કાષ્ઠ ભાગને ફાડી પાણીને રસ્તો આપવો.

પાંડુરોગને લીધે જળાંદર થયું હોય ત્યારે તથા નયગાષ્ઠી તથા
ખરોગને લીધે જળાંદર થયું હોય તેમાં સખત જીલાબ વાપરવાની
જરૂર નથી. કારણકે જીલાબથી નયગાષ્ઠ વીશેષ આવેછે ને જળાંદરમાં
વધારો થાય છે. ફક્ત દસ્ત, પેશાબ સાફ આવે ને લોહી સુધરે
તેમ કરવું.

ના. ૧—સાટોડીના સૂકા મૂળીયા ૩૧. ૧)ભાર સવાર, સાંજ
મે વખત થઇ પાણીમાં આપવા. •

ના. ૨—સાટોડી, પટોળ, સુંક, દેવદાર, કડુ, ગજો અને હરડે
એ દરેક ૩૧. ૧ ભાર લઇ તેનો કવાથ ફરી એ વખત આપવો.

ના. ૩—કાચદાન વાલ એક } સર્વ દવા મીશ્ર કરી
લોહાનો અર્ક ટીપા ૪૦ } દીવસમાં ત્રણ વખત
કલંભાનો કવાથ ઓસ ૪ } આપવી,

ના. ૪—ફોસ ફટ ઓફ આર્યન ૬ ગ્રેન } મીશ્ર કરી
ઝેર કાચલાનું સત્વ ૧ ગ્રેન } બેગોળીકરવી
કડુનું સત્વ ગોળી વળે તેટલું } તે સવાર, સાંજ
આપવી.

ના. ૫—સારસા પરેલા ,, આપવા.

ખરમાં રહેવું, ગરમ કપડાં પહેરવાં, પગે સોજા ઉપર પાટા બાં-
ધવાને પગ ઉંચા તકીયા ઉપર રાખવાથી સોજા તરત ઉતરી જશે.

ના. ૬—મંદુર તથા લોહ બરમ ગાયના મુત્રની સાથે ૧૧
વાલથી ૧ વાલ સુધી આપવું. લોહની દવાથી હમેશાં મોઝો કળજ
થાય છે. માટે, સોનામુખી, ઝેળીયો, ઝેરંદીયું વીગેરે આપી દસ્ત
સાફ રાખવો.

રક્તાશયના રોગથી જળદર થાય છે તે મટવું સર્વ પ્રયત્ન કરવું.
રક્ત પેશાબ તથા જુલાબ લાવનારી દવા આપવી.

ના. ૭ - પોટાસ એસેટાસ	ગ્રામ ૧	મીઠા કરી દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.
સ્પીરીટ ઇથર નાઇટ્રોસી	ગ્રામ ૧૬	
ટીચર ડીસ્ટેલ્લીસ	મીનીમ ૧૫	
ટીચર સેનેગા	ગ્રામ ૧	
કલેબાનો કવાથ	ઔસ ૩	

સોનામુખી, વિલાયતી મીઠું વિગેરે જુલાબ આપવા.

ગુરદાના રોગને લીધે જળદર થયું થયું હોય તો.

જુલાબ જે ચાર દીવસને અંતરે આપવો હમેશાં આપવો નહીં
કરવું કે તેથી મરડો, ઝડો થઈ જવા સંભવ છે. ગુરદા (મૂત્રપીડ)
ના દુખાવા ઉપર, ગરમ પાણીનો શેક કરવો રાઇ મુકવી. અગર ગરમ
પોટીસ લગાડવી.

ના. ૮ - ગરમાળાનો ગોળ તોલો બા, નસોતર તોલો બા, સોનામુખી
તોલો બા, હરડેદળ (હરડેની છાલ) તોલો બા, ઇંદ્રામણાતું મુળ
તોલો બા, ગઠોડા તોલો બા, કરીયાતુ તોલો બા, સાટોડીનું મુળ
તોલો બા, બાંગરો તોલો બા, દાઢેદળદર તોલો બા, દ્રાખકાળી
તોલો બા, દેવદાર તોલો બા, ગોળાધરી લાકડું તોલો બા, પડી જે
કરવી પડી એક પાણી શેર ૧ માં ઉકાળી શેર બા રહે ત્યારે ઉતારી
સવાર, સાંજ જે વખત પાવું. જુલાબ વધારે થાય તો, નસોતર,
સોનામુખી જે દીવસ કમી કરવા, પછી વળી નાંખવા.

ઉપરની દવા કલેબાના રોગને લીધે જળદર થયું હોય તેમાં
પણ આપાય છે.

કલેબાના રોગને લીધે જળદર થયું હોય તેમાં સખત જુલાબ
આપવાને હરકત નથી પણ ધ્યાન રાખવું કે વિશેષ નખખાઇ થાય નહીં

ના. ૯ - હરડે તોલો બા લેંસના મૂત્રમાં વાટી આપવી.

ના. ૧૦ - મૂળાના પાન, પીલુડીના પાન વાટી સોજા ઉપર ચોપડવા.

ના. ૧૧ - સાટોડી, એરંડી, ત્રીફળા ને વજ વાટી ચોપડવું.

ના. ૧૨ - વડની વડવાઇ ૧) ભાગ, જેઠીમધ ૧ ભાગ, ઉપ-
લેટ ૩ ભાગ, કમળકાંકડીના મીઠા ૪ ભાગ ને સાંઠીચોખ્ખા ૫ ભાગ
વાટી ચૂર્ણ કરી માત્રા તોલો બા થી ૨ ગોળમાં આપવું.

ઝાડો, (અતિસાર) અને મરડો અને સંગ્રહણી.

ઝાડો તથા મરડો અને સંગ્રહણી આ ત્રણે દરદનો સમાવેશ એકજમાં કર્યો છે. પણ દવાઓ દરેકની આ સાથેજ જુદી જુદી દરસાવી છે.

ઝાડાના ચિન્હ—ઝાડો પાતળો જુલાળ જેવો ઉતરે છે તે તે આપોઆપ ઉતરેછે. વધુ પડતો ખોરાક ખાવાથી, કૃમીથી તથા સરદીથી ઝાડો થાય છે. કાલેરાના પૂર્વરૂપમાં ઝાડો થાય છે, અને કષયમાં પણ ઝાડો થાયછે.

મરડાના ચિન્હ તથા કારણ—મરડામાં પેટમાં અમળાઇને ઝાડો થાયછે. ઝાડે ધણીજ વખત જવું પડેછે ઝાડામાં જળસ અને લોહી પડેછે.

શરદી અગર ઠંડીથી મરડો થાય છે તેમજ અતિશય મરમાં વીગેરે ગરમ ખોરાક ખાવાથી પણ મરડો થાય છે વળી ખરાબ હવા ને પાણીને ક્ષીધે મરડો થાય છે.

સંગ્રહણી—અતિસાર તથા મરડો ધણા મહિના કે વર્ષ ચાલે તેને સંગ્રહણી કહે છે. તેની સાથે જઠરાગ્નિ મંદ થાય છે. ખાધું પચતું નથી. વખતે પગે થેથર આવે છે, શરીર નાખાઇ જાય છે. અને છેવટે મૃત્યુ નિપજે છે.

કષય, કલેજના દરદ અને સોજામાં છેવટે એકાએક અતિસાર ઉપડે છે તે દરદીનો નાશ કરે છે.

ઝાડાના ઉપાય—કોઇ વખત એવું બને છે કે આંતરડાની અંદર ઠંડણ મળ બરાઇ રહે છે ને થોડો થોડો પાતળો ઝાડો ઉતરે છે તેની સાથે ચુક આવે છે જે આવા દરદીને ઝાડો બંધ કરવાના એસડ આપવામાં આવે તો ફાયદાને બદલે તુકસાન થાય છે માટે આવા દરદીને પહેલાં ઝાડો સાફ લાવવો માટે બે ત્રણ તોલા એરંડીનું તેલ સુંકના ઉકાળામાં આપવું આવું કારણ ન હોય ને ઝાડો થતો હોય તો નીચેની દવા આપવી.

નાં. ૧—તળવું ચૂર્ણ.

તળ, એળચી અને સુંક સમભાગે લઇ વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરવું. સામા ૧ થી ૨ વાલ દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.

ના. ૨—હીરાદખણું ચૂર્ણ.

હીરાદખણ ૩૬ તોલા અશીણ તોલો ન તજ તોલો ૧ ખાંડી
વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા ૧ થી ૪ વાલ.

ના. ૩ અશીણનું ચૂર્ણ. માત્રા ૧ રતીથી ૧ વાલ.

અશીણ ૧૬ તોલો કાળા મરી ૨ તોલા સુંક ૫ તોલા. ૭૨
૬ તોલા ગુદર ના તોલો ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું.

ના. ૪ ચાકનું ચૂર્ણ. માત્રા ૨ વાલથી ૧૦ વાલ સુધી.

તજ તોલા ૪	કેસર તોલા ૩
નયદળ તોલા ૩	લવીંગ તોલો ૧૬
એળચી તોલો ૧	સાકર તોલા ૨૫
ચાક તોલા ૧૨	ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું.

ના. ૫—ચાક તથા અશીણનું ચૂર્ણ.

ચાકનું ચૂર્ણ તોલા ૯૬ અશીણ ૬ તોલો બંનેને મીઠું કરવા.
માત્રા ૨ વાલથી ૧૦ વાલ.

ના. ૬ લવીંગાદી ચૂર્ણ.

લવીંગ તોલો ના	મીઠું કરી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું.
એલચી તથા નયદળ અડધો તોલો	
અશીણ વાલ ૧	

માત્રા બેઆનીથી પાવલા ભાર સુધી ઉના પાણીમાં

આપવું.

ઉપરના ઔષધ આપવા, પરજ રાખવી, હલકો ખોરાક લેવો
ભારે અનાજ ખાવું નહીં. ઠંડીમાં બેસવું નહીં.

ના. ૭—અશીણ તથા કેસર બંને સરખે ભાગે ચોખાના
દાણા બેટલું આપવું.

ના. ૮—હીંગળો એક ભાગ અશીણ દોઢ ભાગ ટંકણખાર
અરબો ભાગ અને નયદળ બે ભાગ એનું ચૂર્ણ કરવું એમાંથી
ચણા બેટલું ગાયના દૂધ સાથે આપવું. તેથી અતિસાર દૂર થશે.

ના. ૯—અતીવીષ, કડા છાલ અને ઈંદરજવનું ચૂર્ણ ચો-
ખાના ધોવણમાં બે આનાથી પાવલી ભાર આપવું.

ના. ૧૦ ભાંગનું ચૂર્ણ.

ભાંગ ૧ હામ નયદળ ના હામ એળચી ના હામ

તલ માં દામ સાકર ૬ દામ રમેમસાદી માં દામ
વચગાળા ચૂર્ણ કરવું માત્રા ૩૦ થી ૬૦ ગ્રેન.

મરડાના ઔષધો.

ના. ૧—સૂંઠ, વરીયાળા દરેક પૈસા બાર ભાગ ખાંડી પાણી
શી ૦ માં ઉકાળી શી ૦) નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી તેમાં
ઝેરંડીયું તોલો ૨૦ નાંખી પીવું.

ના. ૨—કેરીની ગોટલી, ખીલીનો ગરબ, ધાવડીના ફુલ,
મોચરસ, જાંબુના ડળીયાની ગોટલી, અજમો, ઇંદરજવ વચગાળા
ચૂર્ણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૦ થી ૧ દહીંમાં આપવું.

ના. ૩—આંખાની ગોટલી, સુંઠ, જયફળ એ દરેક અરધો
અરધો તોલો સાકર અને ખસખસ અડધું તોલો ખાંડી વચગાળા
ચૂર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૦૦ થી ૦૦૦

ના. ૪—ખીલીનો ગરબ દોઢ ભાગ વરીયાળા ૧ ભાગ
સૂંઠ ૦૦ ભાગ સાકર ૧ ભાગ મીશ્ર કરવું માત્રા તોલો ૦૦ થી ૦૦

ના. ૫—દાડીમાષ્ટક ચૂર્ણ.

જમણી, જવંત્રી, ભવીંગ, એળચી, સુધ હોંગજો, મોદર,
માયા, અતિવિષ, મોચરસ, કાથો, ધાવડીના ફુલ, અજમો અને
ભોંગ એ દરેક અડધું ભાગ તથા અશીષુ અને ખીલી એ ભાગ
ખાંડી ચાળા કાચા દાડમમાં પૂટ દેવું પછી તેની ચણા નેવડી
જાળા કરવી માત્રા ગોળી બેબે સવાર સાંજ હાથની સાથે
આપવાથી મરડો મટે છે.

ખીલીનો મુરખો તથા સરજનનો મુરખો પણ મરડા ઉપર
લાગુ પડે છે.

સંગ્રહણીના ઔષધો.

ના. ૧—કડા છાલ તથા નાગકેસરવું ચૂર્ણ કરવું.

માત્રા બે આનાથી પાવલા ભાર હાથમાં આપવું.

ના. ૨—ગોરોચન (ગોચંદન) કેસર, સૂંઠ, હોંગજો જવંત્રી
એ દરેક તોલો ૦૦ અને અણીકાવા તોલો ૪ તથા ભવીંગ,

અમરજી અરીજી અને જીજી એ દરેક શા તેમજ એની મોળી
અરીજીના પાણીમાં ચણા ભેળવી કરવી, ચાખાના ધોળામાં આપવી.
આત્રા ૧ થી ૪ ગોળી.

ના. ૩—મુખ ભાગ ત્રણ ભાગ ૨ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું
ખસખસ એક ભાગ ૧ આત્રા તેલો ૦

ના. ૪—આંખલીના પાન, જાંબુના પાન અને આંખાના
પાન દરેક સરખે ભાગે સૂકા પાન લેવા વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું.

ના. ૫—ડોવર્સ પાવડર ટ્રેન ૨૪ | ત્રણે દવા ભેગી કરી
ગાલીક એસીડ „ ૬૦ | તેના ત્રણ સરખા ભાગ
ખીસમથ સખનાઇટ્રાસ „ ૩૦ | કરી દર ચાર ચાર

કલાકે આપવા.

ના. ૬—ચુગર લેડ ટ્રેન ૮ | ગોળી ત્રણ કરવી દીવસમાં
અરીજી „ ૧ | ત્રણ વખત લેવી.
મધ જરૂર જરૂર

ના. ૭—મોરચુથુ રતી ૧) અરીજી રતી ૧) ગોળી સત્ત
રતી ૧) જાવનો બાલ ૧) ગોળી ૪ તલસીના પાનના રસમાં બના-
વવી આત્રા ગોળી ૨.

ઝેરનો ઉપાય.

ઝેર જે પ્રકારનું હોય છે. ૧ સ્થાવર. ૨ જંગમ.

૧ સ્થાવર ઝેરમાં વનસ્પતિમાં, કંદ, મૂળ, ફળ, પ્રાંદાનો
સમાવેશ થાય છે.

૨ જંગમ તે સર્પાદિ જાનવરો ડાખ, લાળ, નખ છલાદીથી
ઝેર ચઢે છે.

અરીજી.

ચિન્હ--અરીજી ખાધા પછી ૧૫ મીનીટથી તે વાત કલાક
શુધીમાં તેની અસર જણાય છે. વધારે પ્રમાણમાં અને પ્રવાહી
સ્થિતિમાં લીધું હોય તો તરત અસર જણાય છે. પહેલાં ચક્ર
આવે છે. ઝાકાં આવે છે ગલાતી ઉત્પન્ન થાય છે. માથુસ બેશુદ્ધ
શ્વેત માંડે છે. ધીમે ધીમે તલત બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. પહેલાં દર

હોને મોટી કાઠ મારવાથી અથવા હાલોવવાથી જવાબ આપે છે પણ વિશેષ વખત થવાથી જવાબ આપી શકતો નથી. જો સાઈ મવાનું હોય તો જાડો, ઉલટી થાય છે ને સાઈ મવાનું ન હોયતો જાડો, ઉલટી થતા નથી પેટ ચડી આવે છે મૃત્યુ નીપજવાનું હોય કરીર ઠંડુ થઈ મરણ પામે છે.

ઉપાય—સાધના લોટને મરમ પાણીમાં નાંખીને ઉલટી કરાવવી. ગળામાં પીધું ધાલી ઉલટી કરાવવી. મામા તથા ચહેરા ઉપર ઠંડુ પાણી છાંટવું. જ્યાંસુધી સુધીમાં આવે ત્યાંસુધી છાંટવા કરવું સુધીમાં આવે કે તરત ખુંદની કાશી આપવી. દરદીને ઉલ્લવા આપવો નહીં કારણ કે સુધીમાં આવ્યા પછી કેટલી વખત બેશુદ્ધ મઘ માણસ મરી જાય છે. ખુંદ ન હોય તો ચા આપવી.

ના. ૧--રીંગણીનો રસ રા. ૫ બાર	મીઠાવી અરધા અરધા
દૂધ રા. ૧૦ બાર	
ધા કલાકને હોટે બે વખત પાવું.	

ના. ૨—કાલીયા સરેસના ઝાડનું પાંદડા રો ૦૧ લાઇ પાણીમાં વાટી રસ કાઢી પાઇ દેવું.

ના. ૩—પીપળાના થડમાં જે ઝાંખળા થાય છે તે પૈસાભાર લાઇ પાણીમાં વાટી પાઇ દેવું.

ના. ૪—દૂધેલીના પાનને વાટી રસ કાઢી પાઇ દેવું. દૂધેલીના વેલાં ચોર ઉપર થાય છે.

ઝીયો અદ્દીણ ચોનીમાં પહેરેછે તે તેથી મૃત્યુ થાય છે તેની દવા.

ના. ૫—શુભાખના પાંદડા તોલો ૦૧	સરવેને વાટી બધાનો રસ કરી લુગડથી ગળા ભેવું. રૂના પોલમાં
શાહજી	
રતવેલીયો અમર તાંદલજનો	
રસ તોલો ૦૧	

બોળી તે દવાવાળા પોલ ચોનીમાં રાખવા.

આકડાનું દૂધ તથા થોરનું દૂધ.

આકડાનું દૂધ લાકડે છે તેથી વરમ તથા ખળતરા થાય છે.

ઉપાય—દૂધ ને આંખમાં પડ્યું હોય તો ગાયનું ધી ઘોષ, હવાથી મટી જાય છે ને કવચીત ખાવામાં આવ્યું હોય તો કરડેની છાલ પાણીમાં વાટી પાચી તથા, છાલને મોઢામાં રાખવી. કરડેની છાલને પાણીમાં પસી આંખે આંજવી, તથા ગાયના દૂધની ધાર આંખમાં કરવી.

ચોરનું દૂધ પેટમાં જવાથી, ઝાડો તથા ઉલટી થાય છે. તેમાં સળીયા, ચોરનું દૂધ વિશેષ ઝેરી છે તેનાથી ઝાડો, ઉલટી તથા દાહ મધ મૃત્યુ થાય છે.

ઉપાય—ચોરનું દૂધ ને આંખમાં ગયું હોય તો બકરીના દૂધની ધાર તેમાં કરવી. ને ચોરનું દૂધ ખાવામાં આવ્યું હોય તો ધી તથા ગાયનું દૂધ ખુબ પાવું.

કોદરા.

કોદરાનું ધાન ગરીબ લોકો ખાય છે તે કોદવાર ઝેરી હોય છે એ ખાધા પછી અરધા કલાકે માથું ફરવા લાગે છે, અંગ ધ્રુજે છે ઉલટી થાય છે. કોદવાર લોહી પડે છે એનાથી ઘણુંકરી માણસ મરતો નથી.

ઉપાય—જૂરા કોળાનો રસ રા. ૨) ભાર તથા ગોળ રા. ૧) ભાર નાંખી પાવાથી કોદરાનો મીણો ચઢેલો ઉતરી જાય છે.

ઝેરકોચલા.

ચિન્હ—ઝેરકોચલાનું ઝેર થોડી મીનીટે અથવા કલાક ને કલાકે ઉત્પન્ન થાય છે. તરતજ ધનુરવા જેવા આંચકા આવવા લાગે છે. પગ, માથું જમીન ઉપર રહી આખું શરીર કમાનની પેઠે વળે છે. પગ લાંબા, કઠણ ને એક ખીજથી છેટે હોય છે. અને તે અંદર અગર બહાર વળે છે. મસ્તક પાછળ ખેંચાય છે. પેટ બહુ કઠણ હોય છે. મૂખ કાળાસપર ને સજેલું હોય છે. દાંત બંધ થએલા હોય છે. તરસ ઘણી લાગે છે. ગળું સુકાય છે, પેટમાં ચૂંક આવે છે. હાથ પગમાં કળતર થાય છે. પસીનો વળે છે. આંચકો આવે છે. આંચકા ન હોય ત્યારે દાંત ઉધડે છે. માણસ બોલી શકે છે. તેમજ ગળી પથ્થુ

કરી છે. આંચકા વારંવાર આવે છે અને વધારે વાર રહે છે અને ધણું-
કરી એ કલાકની અંદર માણસ મરી જાય છે.

ઉપાય—ઉલટી કરાવવી. તથા જીભાળ આપવો. તંબાકુને
પાણીમાં વાટી પાવાથી ઝેરકાચલાતું ઝેર ઉતરે છે એમ ન્યાયવેદક
નામના ગ્રંથમાં લખેલ છે.

ધંતુરો.

આ ઝાડનો બધો ભાગ એટલે ચૂળ, રજ, પાંદડાં અને ડાં-
ખળાં ઝેરી છે. એના બી તથા ભૂકી ખાવાના પદાર્થમાં મેળવી દેવાય
છે. વટેમાર્ગીને લૂટવાસારુ ચોર લોકો ધંતુરાનો ઉપયોગ કરે છે.

ચિન્હ—ધંતુરાના બીની ભૂકી અથવા રસ પિશેષ ખાવામાં
આવે તો તરત બેશુદ્ધ થાય છે. બી ખાધા હોય તો થોડી મીનીટમાં
અગર અરધા કલાકમાં, ગળું સૂકાય, તરસ લાગે, માથું ફરે તાણુ
આવે અને માણસ જેમ કાંઈ શોધતો હોય તેમ ફાંદાં મારે, દરદી
બબડે છે. હસે છે. આખરે બે સુધ્ધ થાય છે, ધંતુરો બહુ ખાવામાં
આવ્યો હોય તો સરદી થઈ માણસ મરી જાય છે. આ ઝેર હાથ
પગના ચાળા ઉપરથી ઝાળખાય છે. ધંતુરાનો નિસો ધણું કરી એ
ત્રણ દિવસ સુધી રહે છે.

ઉપાય—ઉલટી કરાવવી પછી ઝેરડીયાનો જીભાળ આપવો.

ના. ૧—રીંગણીનો રસ દસ પૈસા લઈ પાવાથી ઝેર ઉતરી
જાય છે.

ના. ૨—ખેરસારને પાણીમાં વાટી પાવાથી મટે છે.

લીલામા.

લીલામાના બીનું તેલ શરીરે લાગવાથી ફાડલા થઈને ચાંદા
મટે છે. ને બહુ ઉઠી આવે તો મૃત્યુ થાય છે. દવા તરીકે ખાતાં
ફટલીકવાર લીલામું ફૂટી નીકળે છે. તેને લીધે ચળ બહુ આવે છે.

ઉપાય—કાપરેલ અથવા તેલ તલતું તાણુ લગાડવું કાપરું
ખાવા આપવું. માખણ, તલ, અને દૂધને વાટી લેપ કરવાથી આ-
રામ થાય છે.

મોરશુશુ તથા જંગાલ.

ચિન્હ—પેટમાં દુખે છે. મગાંસા આવે છે. ગ્રાહકાર આવે છે. શીલા તથા આસમાની રંગની ઉલટી થાય છે, રેમ થાય છે. મોડલી મડે છે કેટલીકવાર કમળો થાય છે.

ઉપાય—મણા ધીની લાપસી કરી ખવરાવવાથી ઝેર તરત નીકળી જાય છે.

વહનાગ.

આ ઝેર સર્વે ઝેર કરતાં સખત ઝેર છે.

ચિન્હ—મોઢામાં અગન બળે છે, અને તમતંભાટ થાય છે. ગળામાં અગન થાય છે, ઉલટી થાય છે. જ્ઞાનશક્તિ કમી થાય છે. ધુરી આવે છે. દ્રષ્ટી મંદ થાય છે. કાનમાં ઘોંઘાટ થાય છે ગળું સંકોચાય છે, મોઢામાં ફીણ આવે છે. બધું શરીર અકડાઈ જાય છે. શક્તિ નાશ પામે છે. અંગ કંપે છે. વાત્યા બંધ પડે છે. અંગ થંડુ પડે છે. દામ છુટે છે. મોઢું ફીકું પડે છે. અને દરદી મરણ પામે છે.

ઉપાય—ઉલટી કરાવવી કેટલીકવાર ઝેરડીયું આપવું કાઢી આપવી.

ના. ૧—શીલા લોંબુનો રસ લઈ તેમાં મીઠું નાંખી પાવાથી આરામ થાય છે માત્રા રૂા. ૫-૧૦ ભાર.

ના. ૨—તાંદલજનો રસ પા પા કલાકે પાવાથી જલદી આરામ થાય છે. માત્રા રૂા. ૧૦-૨૦ ભાર (રસ)

સોમલ તથા હડતાલ.

ચિન્હ—શરૂઆતમાં હોજરીની જગાએ દુખે છે તથા અગન બળવા માંડે છે. ઉલટી થાય છે. થોડા વખત પછી આખા શરીર ઉપર વેદના પ્રસરે છે. પેટ દુખે છે. તરત ઝાડો થવા માંડે છે. પેશાબમાં અગન બળે છે. તરત બહુ લાગે છે. આંખ સતી થાય છે, ને અગન બળે છે. માથું દુખે છે. તરડીયા મારે છે. પગમાં કળતર થાય છે. હાથ પગ ખેંચાય છે. જે મરવાનો હોય તેો સરદી થાય છે ને આંચકી મધ મરણ પામે છે.

ઉપાય—હાડી અને જોડામાં સોમલ નીકળી જાય તે માટે દુધ તથા ઝેરડાનું આપવું, ઝેર નીકળ્યા પછી ઠંડુ દુધ આપવું. પુરકનું પાણી, સરખત તથા ચૂનાનું નિતરું પાણી આપવાથી પણ આપવું.

ના. ૧—ચણાની દાળ પાણીમાં થોડીચાર પલાળી પછી વાટી પાણીમાં પાક દેવી. પા પા કલાકે પાવું.

ના. ૨—પીપળાની કુંણી ડાંખળી પૈસાભાર પાણીમાં વાટી પાવી.

ના. ૩—શોષિલો ગંધક ડા. ૦૧ બાર ગાયના દુધમાં વાટી પાવાથી હડતાલ તથા સોમલનું ઝેર જાય છે.

ના. ૪—હમેશાં પાશેર (૧૦ બાર) રસ તાંદુલજળનો એ ચાર દિવસ આપવાથી સોમલ તથા હડતાલનું ઝેર જલદીથી જાય છે.

ઝેરી જનાવરો.

સરપ, વીંછી.

સરપ ઘણા પ્રકારના હોય છે. તેમાંના કેટલાક બહુ ઝેરી હોય છે પાણીમાં રહેનારા સરપ બહુ ઝેરી હોતા નથી. સરપનું ઝેર લોહીમાં દાખલ થવાથી થોડા કલાકમાં મૃત્યુ થાય છે પણ જો તે પીવામાં આવે તો તેની માડી અસર થતી નથી. સરપ અને વીંછીના ડાંખથી મહા બચાવ પરિણામ અથવા વેદના થાય છે. પણ તેના ડાંખને ચૂસી ઝેર કાઢનારને કશું થતું નથી. ચૂસીને યુંક્ત નાંખવામાં આવે છે. એ ખરું પણ તેનો કાંઈ અંશ પેટમાં ગયા વગર રહે નહીં. વળી જો ચૂસનારના મોઢામાં ચાંદુ અગર જખમ હોય તો તે ઝેર લોહીમાં દાખલ થાય છે અને નુકસાનકારક થઈ પડે છે માટે મોઢામાં ચાંદુ હોય તેવા માણસે ચૂસવાનો પ્રયત્ન કરવો નહીં.

ખીજા વર્ગના ઝેરી સાપના ડાંખની અસર ફક્ત ડાંખ થએલા ભાગ ઉપર વિશેષ થાય છે તે ભાગ સુઝી આવીને પાકે છે અને વખતે સડીને ખરી પડે છે અને તે કેટલાક મહીના અગર વરસ સુધી રહી શકે છે નથી.

ગાગના ડાંખથી મૃત્યુ નીપજે છે. ડાંખ થએલા આદમીનું કરીર કંઠ પડી જાય છે, પરસેવો છુરે છે. ઘેન પડે છે અને છેક ખેશુક આવે છે. નાક અગર મેઢ માંથી લોહી વહે છે અને છેવટ મૃત્યુ નિપજે છે.

વીંછીનું ઝેર અતિ હોમક છે. તેના ડાંખથી જખમ થતો નથી પણ મેઢ પીડા થાય છે તેના તણખા ડાંખ થએલા ભાગ ઉપર પડાયે છે. વીંછીની વેદના બે ચાર કલાકથી તે બે ચાર દિવસ સુધી રહે છે. કાંઈ વખતે મોટા વીંછી ડાંખ કરે તો મૃત્યુ નિપજે છે.

ઉપાચાર—સરપ ડાંખ થાય કે તરતજ લાગલોજ તે ભાગ કપાય તેમ હોય તો કાપી નાંખવો અથવા જાળી નાંખવો જો આવો ધલાજ ન થયો હોય તો તરતજ તે ભાગ ઉપર એટલે ડાંખથી હચે ખેંચીને પાટા બાંધવો. ડાંખ થએલા ભાગને બીજો માણસ ચૂસી થુંકી નાંખે તો ઝેર કેટલેક દરજે નીકળી જાય છે. જો સરપનું ઝેર બહુ ચડ્યું હોય તો કાંઈ ઉપાચારની ટાંકી લાગતી નથી.

કેટલાક પ્રકારના સમ્મ ઝેરી હોતા નથી કારણ કે સરપ ઝેરી નથી અગર ઝેરી હોય તો તેનું ઝેર જખમમાં દાખલ થઈ શક્યું નથી ડાંખ માત્ર ઉપર જલો હોય. તેથી માણસને થોડું ઝેર ચડે અગર હામુકું ચડતું નથી. થોડીવાર ઘેન આવી તરતજ સુધીમાં આવે છે.

કેટલીકવાર એમ બને છે કે ડાંખ થએલા ભાગ ઉપર પાટા બાંધ્યો હોય ત્યાં સુધી કાંઈ પણ ચીન્હ જણાતા નથી. તેથી બૂલ ખાઈ બાંધ છોડવામાં આવે તો દરદી ઝેરની અસરથી મરણ પામે છે. ડાંખ થએલા ભાગ ઉપર છેકા કરવા તેમાંથી લોહી વહે તેની સાથે ઝેર નીકળી જાય. ઝેર નીકળી ગયા પછીજ બાંધ દીલો કરવો. સરપના ઝેર માટે ચોક્કસ ધલાજ આજ દિવસ સુધી મળી આવ્યો નથી.

ના. ૧—વજ, મોરથુથુ, મીંડલને ગાયના દૂધમાં-ઉકાળી પાનાથી ઉલટી થઈ ઝેર નીકળી જાય છે.

ના. ૨—લીંબોળીના બી, પીપર, અને તીખાં પાણીમાં ઉકાળી નાસ લેવો.

ના. ૩—ઉગેરીયાનો ગરબ અને તીખાં પાણીમાં બાટી આંખે આંજવું. વીંછીના ડંખ ઉપર પણ ચોપડાય છે.

ના. ૪—વધારણી તથા વજ વાટીને પાવા તથા ડંખ ઉપર ચોપડવું.

વીંછીના ડંખનો ઉપાય.

ના. ૧—વધારણી આકડાના દૂધમાં ઘસી ચોપડવી.

ના. ૨—લસણ તથા માખણ ખૂબ મસલવું.

ના. ૩—ઘોલો સંદેસરો અથવા જેને માળવી સંદેસરો કહે

તેનું મૂળીયું ઘસી ચોપડવું.

ના. ૪—પીતપાપડોં, કાંકયાના ખીજ, હીંગ, વછનાગ એ સરવેને બાટી આકડાના દૂધમાં ગોળી વાળવી. પછી જ્યારે ચોપડવું હોય ત્યારે પાણીમાં ઘસી ડંખ ઉપર ચોપડવું.

ઝામરો.

ઝામરામાં પહેલ વહેલો મોટો ફડફોલો થાય છે. આ ફડફોલો પ્રથમ પાણીથી ભરેલો હોય છે. તેની આસપાસ ચામડી સૂજેલી અને લાલ હોય છે. તથા ફટલીકવાર તેની સબંધનો ફટલોક ભાગ સડી જાય છે. ફડફોલો નાનો અગર મોટો હોય છે. તેની અંદર પહેલાં પાણી હોય છે. પણ પાછળથી તેમાં પાક થઇ પર થાય છે તે સખત પીડા અને બળતરા થયા કરે છે.

કારણ—ખૂટા અને નબળા તબીયતના માણસોને આ રોગ થાય છે. જેમ નબળા તબીયત વધારે તેમ મટવાને વાર લાગે છે.

ઉપાય—ઝામરાને સોય અગર ખીજ સસ્ત્ર વતી ફડફોલો પછી અંદર સડેલ માંસ હોય તો પોટીસ મૂકવી. ત્યાર પછી રૂઝવવા સાર નીચેના મલમો તથા તેલ લગાડવા.

આથોડાફોર્મનો મલમ.

ના. ૧—આથોડાફોર્મ ભાગ એક } મીઠા કરી પટી કરી
સાદો મલમ ભાગ નવ } મૂકવી.

ના. ૨—ગોરાસીક એસીડનો મલમ.

એસીઝ બોરીઝ દ્રામ ૦૮ } મીઝ કરી લગાડવું.
સાદો મક્કમ ચોસ ૧ }

ના. ૩ - કારબોલીઝ ઓઇલ.

એસીઝ કારબોલીઝ ૧ ભાગ } મીઝ કરી
તાળું તલનું તેલ ૮ ભાગથી ૧૬ ભાગ } પટી મૂકવી

ટાંકી (ચાંદી) ઉપદંશ.

ચાંદી સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને થાય છે અને તે ઘણું કરી રંડીભાજીમાંથી થાય છે ટાંકી બે પ્રકારની થાય છે એક નરમ ટાંકી ખીજી કઠણ ટાંકી. નરમ ટાંકી જે ભાગમાં થઇ હોય ત્યાંજ તેની અસર જણાય છે ખીજી શરીર ઉપર તેની અસર જણાતી નથી. ખીજી પ્રકારની ચાંદી કઠણ હોય છે અને તેની અસર આખા શરીર ઉપર જણાય છે. માટે આ કઠણ ટાંકી તે ખરી ટાંકી સમજવી અથવા ઉપદંસનો બચકુર રોગ સમજવો.

નરમ ટાંકીના ચીન્હ.

નરમ ટાંકી રૂઝ ઉપર તથા વચલા ખાડામાં તથા ચામડી ઉપર થાય છે આ ટાંકીનું ચાંદુ ઘણું કરીને ગોળ થાય છે તથા જરા ઊંડુ થાય છે એની કીનારી ઘણું કરી ખંડીત તથા આડી અવળીને ધારવાળી હોય છે. આમાંથી રસી પણ સારીપેટે નીકળે છે. આ ટાંકીની કોર તથા ભોંયની જગા નરમ અને સુંવાળી હોય છે અને ખરી ટાંકીની જમીન અને આજુ બાજુની ફરતી ધાર સુંવાળી તથા નરમ રહેતી નથી. પણ કઠણ અને દઢ રહે છે. નરમ ટાંકી નું દરદ જેમ જેમ હલકું થતું જાય તેમ તેમ સોજે અને રતાજી નરમ પડતો જાય છે. તેમ ગાંધની જગા સુંવાળી થતી જાય છે. પણ ખરી ટાંકીના ગાંધમાં એથી ઉલટુંજ બને છે.

નરમ ટાંકીના ગાંધનો ઉપાય તરત લેવાતો નથી તો તેનો ચેપ આસપાસ લાગવાથી એકમાંથી બે ચાર ચાંદા પડી જાય છે. અને તેને મટલાં મઢીનો બે મહિના લાગે છે. કાઠવાર સોજે આ-
જવાથી ચામડી ઉપર ચડી જાય છે. અગર ચામડી નીચે ઉતરી

જાણી કુદ ઉપડી ચકતું નથી. ચાંદીનું પર અંદર રહેવાથી અંદરનો ભાગ તથા ચામડી મુજબ આવે છે. અને તે મણી ઉપર ચડતી નથી તેમજ અંદરની ચાંદીની શી હાલત છે તે આપણે જોઈ શકતા નથી. કોઈ વખત મણીની અંદર ભૂત માર્ગમાં ચાંદી પડે છે કોઈવાર આ ચાંદી જોરમાં હોય છે, ત્યારે તેની આસપાસનો ભાગ ખવાસો જાય છે. તથા ફેલાય છે. તેને પસરતી ટાંકી [ફાન્ડીના] કહે છે. તેની સાથે બદ થાય છે, ને તે પાકીને કુટે છે. ને ખાડા પડી રહે છે. અને જલદી રૂઝાતો નથી.

કોઈવાર તેનું એટલું જોર હોય છે કે, ઇંદ્રીનો કેટલોક ભાગ એકાએક સડી ને ખરી પડે છે. આ પ્રમાણે કોઈવાર આખી ઇંદ્રીનો નાશ થઈ જાય છે. તેની સાથે ઇંદ્રીને તાવ આવે છે, તથા લાંબા વખત સુધી હેરાન થવું પડે છે તેને સડનારી ચાંદી કહે છે, આવી પસરતી અને સડનારી ટાંકી નબળી અને દુખી સ્થિતિના આદમીને થાય છે.

આ ટાંકી જેને કે નરમ છે તેપણ મે. ડાક્ટર ત્રિભોવનદાસના મત પ્રમાણે પાછળથી ખીખ હોમક કારણથી કંઈક થઈ જાય છે.

કેટલીક વખત નરમ અને કઠણ ચાંદી એ બેક બેગાં એકજ ઢંકાણે થાય છે. નરમ ટાંકી આ સંયોગ પછી ખીજી દીવસે ફેમાવ આવે છે અથવા પાંચ સાત દિવસની અંદર તેનો ઉદભવ થાય છે.

નરમ ટાંકી.

૧—આ ડાંચની ચાંદી જ્યાં થાય છે, ત્યાં પહેલાં છાત્ર અગર ચીરો થઈ ચાંદા પડે છે.

૨—આ ડાંચની ચાંદી જ્યાં થાય છે ત્યાંની ચામડીને કાતરી ખાંઈ જાડી ઉતરે છે

૩—આ ચાંદીની જમીન ચપડી જાણે જાંદરે કાતરી હોય એમ ખરબચડી અને જાંચી નીચી રહે છે ને રંગ ભૂરા હોય છે

૪—આ ડાંચની આજુબાજુનો તથા હેઠ્ઠનો ભાગ નરમ અને સુંવાળો હોય છે

૫—આ ડાંચમાં રસી બહુ હોય છે અને તે પર જેવી હોય છે

- ૬—આ ડાઘ સારો થવા માટે દોઢથી બે મહિના લાગે છે ને કોઈને સડો વધારે થવાથી વધારે વખત લાગે છે
- ૭—આ ડાઘમાં વધારે સોજો ને પીડા થાય છે અને ખીજા સડા નાશ ડાઘ થાય છે ને રક્તાતો વિલંબ લાગે છે
- ૮—આ ડાઘની અસર શરીરના ખીજા ભાગ પર થતી નથી
- ૯—એક અગર બેઉ પડખે બદ થાય છે ને તે ઘણું કરી પાકે છે
- ૧૦—આ ડાઘમાંથી ખીજા ડાઘ ઘણા થાય છે.

કઠણુ ટાંકો.

- ૧—શર્યાતમાં ફાડલી થઈ પુટી ને ડાઘ પડે છે.
- ૨—આ ડાઘ ફક્ત ઉપલી ચામડીમાંજ થાય છે ને તે છોલાએક જેમ હોય તેમ જણાય છે
- ૩—આ ડાઘની કાર શરતી જડી કઠોર અને ચામડી ઉપરથી ઉપસી આવે છે
- ૪—આ ડાઘમાં ચાંદી નહીં પડવાથી એની સપાટ જમીન કે ભોંય હોતીજ નથી અને કોઈમાં હોયતો બહુ જુલુ હોય છે
- ૫—આ ડાઘમાં રસી થતી નથી. અને થાય છે તો બહુ ઘોડી હોય છે ને તે પર જેવી હોતી નથી
- ૬—આ ડાઘ ઝાઝો વખત રહેતો નથી અને સડો કરતો નથી
- ૭—આ ડાઘમાં પીડા તથા સોજો હોતો નથી તથા તેમાંથી પ્રસરનારા તથા સડનારા ચાંદા પડતા નથી
- ૮—આ ડાઘ થવા પછી થોડી મુદતમાં તેની શરીરના ખીજા ભાગ ઉપર અસર થાયછે જેમકે, સાંધા ઝલાવા તથા શરીર ઉપર પુટી નીકળવું વીગેરે
- ૯—એક અગર બેઉ પડખે બદ થાય છે તે ઘોડી દુખે છે ને ઘણું કરી પાકતી નથી
- ૧૦—ડાઘ ઘણું કરી એકજ હોય છે.

(કઠણુ ટાંકો) ખરી ટાંકીની ત્રણ સ્થિતી છે.

પહેલી સ્થિતિ—ઇંદ્રી ઉપર શર્યાતમાં ચણા જેટલો ડાઘ થાય છે ને તેની સાથે બદ થાય છે. આ પહેલા દેખાવને પહેલી સ્થિતિ કહે છે

ખીજી સ્થિતિ—આ સ્થિતિમાં ઘીટ્ટી ઉપર ઝાલ થયા પછી કેટલીક મુદતે શરીરના કેટલાક ભાગોપર તેની અસર મલમ પડે છે. કઠણ ટાંકી થયા પછી ચારથી છ અંગર આઠ અઠવાડીયા પછી ઉપદંશની ખીજી સ્થિતિની અસર જણાય છે આખીજી વિભાગમાં ટાંકી થયા પછી જે એ ત્રણ મહિનામાં શરીરની ત્વચા, મોઢા, આંખ, સાંધા, તથા હાડકાના દરદ થયા માંડે છે અને જે ચાર અથવા વધારે વરસ ચાલે છે અને ખીજી સ્થિતિ કહે છે.

ત્રીજી વિભાગના ચિન્હ જેટલાં ને ગરમી થાય છે તે સર્વ ને જણાતા નથી પણ યોગજને થાય છે અને તે ઘણું કરી જાતી અને પેટ માંહેના અવયવોપર ઉપદંશનો અમલ બેસે છે.

૧. નરમ ટાંકીના ઉપાય.

પ્રથમ જ્યારે સાદી ટાંકી થાય ત્યારે શરૂઆતથી જો તેને બાજનામાં આવી હોય તો તેનું વિષ આંગળ વધતું નથી તેથી તેને બાજવા સાથે મોરચુથુ લગાડવું ને ઇંગ્રેજ દવામાં “ નાઇટ્રીક એસીડ ” નામનો તેજા થાય છે તે લગાડે છે અંગર “ નાઇટ્રેટ ઓફ સીલ્વર ” પણ લગાડે છે. તે લગાડતાં ધ્યાનમાં રાખવું કે આસપાસની સારી જગ્યા ઉપર લગાડવું કે અડવા દેવું નહીં નાઇટ્રીક એસીડ ઘણું બળે તો પાણીની ધાર ઉપર કરવી કે વધારાનો એસીડ ધોવાક જશે પછી તેને રૂઝવા સાથે નીચેની દવા લગાડવી.

ના. ૧—શંખજીર ભાગ ૫ } બંનેને મીશ્ર કરી ધીમાં મલમ
કાથો ભાગ ૧ } કરવો પછી લુગડા ઉપર પટ્ટી
કરી મૂકવી.

ના. ૨—કપુર, ચણીકબાવા, ચણાઈના સુકાપાન સરખે ભાગે લઈ
વાટી ધીમાં મલમ કરી પટ્ટી કરી મૂકવી.

ના. ૩—મુકાબના ફુલ ૩ ૧/૨ ભાર, હીરા દખણ કાથો, માયા, સીંદુર
અને ચણીકબાવા એ દરેક રૂપીયાભાર લઈ વસ્ત્ર ગાળ
ચૂણ કરવું પછી ધીમાં મલમ કરી પટ્ટી કરી મૂકવી

ના. ૪—એ ભાગ કાથો એક ભાગ બાગેલી સોપારી ધીમાં મલમ
કરી મોપડવું

ઈંગ્રેજ દવાઓ.

- ના. ૫—ગ્રીક સલ્ફાસ ગ્રેન ૧૦ ટીચર લેવન્ડર ડા ગ્રામ બે પાણી
ઐંસ ૪ મીશ્ર કરી કપડામાં બોળી પોતા મૂકવા.
- ના. ૬—આયોડોફોર્મ ગ્રામ અરધો ગ્લીસ રાઈન ગ્રામ ૬ છ રૂપી-
રીટવાઈન રેક્ટીફાઈડ ગ્રામ બે બધી દવા મેળવી લગાડવી
- ના. ૭—આયોડોફોર્મ ગ્રામ બે સીટ્રીસીયમ ગ્રામ ૬ ઓલીવમમેન્ટા
મીનામ ૮ મેળવી મલમ કરવો પછી લુગડા ઉપર પરી
કરી મૂકવું
- ના. ૮—કેસોમેડ ગ્રામ ૧ ચૂનાનું નિતારેલ પાણી ઐંસ ૪ લાઈફર
શોડા કલોરીનેટીસ ગ્રામ બે મીશ્ર કરી લુગડામાં બોળી
ઉપર મૂકવું [પોતા મૂકવા]
- ના. ૯—એસીડ બેરીક ગ્રેન ૧૬ } મીશ્ર કરી પોતા મૂકવો
ચોખું પાણી ઐંસ ૮ }
- ના. ૧૦—એસીડ ટાનીક ગ્રેન ૧૫ } મીશ્ર કરી લીન્ટ (રહેલીયા
ચોખું પાણી ઐંસ ૮ } લુગડા) ના પોતા મૂકવા.
- ના. ૧૧—એસીડ નાઈટ્રીક ડીક્યુટ ગ્રામ ૧ } મીશ્ર કરી પોતા મૂકવા
ચોખું પાણી ઐંસ ૮ }
- ના. ૧૨—વાઈનમ આરો મેટ્રીક ઐંસ ૨ } મીશ્ર કરી પોતા મૂકવા
ચોખું પાણી ઐંસ ૮ }
- ના. ૧૩—એસીડ કારબોલીક ગ્રામ અરધો } મીશ્ર કરી પોતા મૂકવા
ચોખું પાણી ઐંસ ૮ }
- ના. ૧૪—એસીડ સાલીસીલીક } સરખે ભાગે લાઈ મીશ્ર કરી
બીસમથ સખનાઈટ્રાસ } બૂકી બબરાવવી,

જો કુદ આમડીથી ઢંકાએલ હોય તે અંદરની આંદી-દેખામ
તેમ ન હોયતો ઉપર લખેલા કાઈ પણ પાણીની આમડી અને કુદની
વચે પીચકારી મારવી.

પ્રસરતી ટાંકી હોય તેને પણ કેસ્ટીક લગાડીને પછી પોલીસ
મારી ઉપરનો સડેલો બ મ છુગ પડે એટલે ઉપર કહેલી દવામાંની

કોઈ પણ દવા લગાડવી. તેની સાથે દરદીને ચક્તી આવે તેવી દવા આપવી. ઉપરની દવા લગાડવાથી શાયદો ન થાય તો ના. ૧૫—ખાજા મલમ લગાડવો,

ના. ૧૫—રેડ ઓક્સાઇડ ઓફ મરક્યુરી ઝેન ૩૬ } મીશ્ર કરી લૂગડા
સાદો મલમ ઝૌસ ૧ } ઉપરપટ્ટીકરીમૂકવી

મણી કોશ સજી આવી હોય અને મણી ઉપર ચડતી ન હોય તથા પર અંદર બર ઈ રહેતું હોય અને ઘણી વેદના થતી હોય તો તે ચામડી મૂસલમાન લોકોમાં સુનત કરેછે તે રીતે પકડીને કાનરથી કાપી નાંખવી અગર તેને ઉભી ચીરી કુત્ર ઉઘાડવું. પછી યોગ્ય ઇલાજ કરવા પણ ટાંકી હોય ત્યાં સુધી છેદન કરવું નહીં. કારણ કે તેનાથી જે જખમ થાય છે તેમાં ચાંદીનો ચેપ લાગવાથી તે ચાંદીનું ૩૫ ધારણ કરેછે અને રૂઝાનાં વિલાંબ લાગેછે.

બદ. ૩

આ નરમ ટાંકીની સાથે બદ થાય છે તે ઘણું કરી પાડવા વગર રહેતી નથી તેનું દંદ ઘણું થાયછે એક અગર બે બદ થાયછે તે પાકે છે તેની સાથે તાવ આવેછે.

કહયુ ટાંકીની સાથે બદ થાય છે તે ઘણું કરી પાડતી નથી તેમ ઘણું દરદ કરતી નથી,

બદનો ઉપાય—બદને મટાડવાને માટે મુખ્ય કરી બે બદના ઉપાયો લેવામાં આવેછે એક ઉપાય બેસાડી દેવાનો તથા બીજો પાછીન કુટવા પછી મલમ પટ્ટી કરી રૂઝાવાનો.

બદની સરખાતમાં જેમ બને તેમ દરદીએ હાલવા ચાલવાને પ્રતિબંધ કરવો અને ઘરમાંજ રહેવું. સરખાતમાં બે ચાર દરત આવે તેવો સાદો જીવાળ આપવો બદ ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો સીંધાના પાન બાશીને ખાંધવા, રેવંચીનો સીરો વડવાધના દૂધ સાથે લગાડવો, ચુનો તથા ગોળ લગાડવા, બીજાંમાં, સરગવાની ઝાસ, કાંચા અને ગોળ લગાડવા.

ઉંચેજ દવામાં એક્સટ્રાક્ટ બેન્ઝાડોના લગાડવું તથા પારાની પટ્ટી લગાડવી તથા નીચેની દવા લગાડવી.

પોટાસ આયોડીડ ડ્રામ ૧
 આયોડીન પ્યુર ડ્રામ ૫
 રેડીફાઇડ સ્પીરીટ ઓફ ૩
 આલકોહોલ ઓફ ૧

સરવે દવા મીઠાવી.
 એક બંધ સીશીમાં
 ભરી રાખવી પછી
 પીછાંથી અગરથી ચોપડવી

બદને ફેટલાકો બેસાડી દવા માટે ડામદેવાની રીત વાપરે છે અને આ માટે ડામ દવા લોઢાના પાતલા સળીયા હોય છે તે અંગારામાં ખૂબ ધગધગાવી તેની અણીથી બદની ઉપર બેઠાએ તેટલા ડામ દે છે. આ ઉપાય સારો છે ખરોપણ તે એટલો બધો આકરો છે કે દરદીને બહુ પીડા ખમવી પડે છે તેથી આવા સુધારેલા જમાનામાં વાપરવો ઠીક લાગતો નથી જો બદ પાકવા ઉપર આવે તેને વારંવાર પોટીસ બાંધવી. પછી પાકે કે તરત શસ્ત્રવતી ફાડવી કારણ કે પાક્યા પછી જો તરત ફાડવામાં નહીં આવે તો પર આળુ આળુના ભાગોમાં પથરાતું જાય છે અને તેથી કોહાટ થઇ મોટું ચાંદુ પડી આવે છે. બદ દુદયા પછી નીચેની દવા લગાડવાથી રજાઈ જશે.

ના. ૧—ટ્રાન્સોલીક એસીડ ઓફ ૧
 તાળું તેલ ઓફ ૧૨ } મીઠ્ર કરી પટ્ટી કરી મૂકવી

ના. ૨—આયોડો ફોર્મ ઓફ ૧
 સાદો મલમ ઓફ ૯ } મીઠ્ર કરી પટ્ટી કરી મૂકવી

ના. ૩—કેલોમેલ ટ્રેન ૮૦
 સાદો મલમ ઓફ ૧ } મીઠ્ર કરી પટ્ટી કરી મૂકવી

ના. ૪—મેરીક એસીડ ડ્રામ ૨
 સાદો મલમ ઓફ ૧ } મીઠ્ર કરી પટ્ટી કરી મૂકવી

ના. ૫—આયોડોફોર્મ તથા કેલોમેલ બભરાવવા

ના. ૬—રેડ ઓક્સાઇડ ઓફ મરક્યુરી ટ્રેન ૧૬
 સાદો મલમ ઓફ ૧ } મીઠ્ર કરી પટ્ટી મૂકવી

કઠણ ટાંકી થયા પછી શરીરના બીજા ભાગો ઉપર તેનો અમલ જણાય છે. માટે આ ટાંકી ઘણી મહત્વની સમજવી.

આ ટાંકીનો ડાઘ સરૂઆતમાં એક ચીણી અળાઈ જેવી ફે-

ડલી પેદા થાયછે અને પાછળથી તે કુટીને તેની ચાંદી પડેછે.

આ ચાંદીમાંથી ઘાડું પદ્મ નીકળતું નથી પણ ઘોડી પાતળા પાણી જેવી રસી નીકળે છે. આ ટાંકીની સાથે બદ થાયછે. તે ઘણું કરી પાકતી નથી બદ થયા પછી ઘણું ચાલવામાં આવે અથવા બીજી કાંઈ મહેનત કરવી પડે તોજ કદાચ ગાંઠ પાકી આવે છે.

ઉપાય—આ ટાંકી મટાડવા માટે વિશેષ મહેનત પડતી નથી આયોડોફોર્મ તથા કેલોમેલ લગાડવા પણ તેને લીધે જે શરીર પર ગરમી થાયછે તેની તબીબી રાખવી જોઈએ,

ના. ૧ રસકપુર, બોદાર, કાપો, સંખજીર, કાંટાળુમાયું, એ દરેક અડેક તોલો ત્રીજા (હરડાં, બેડાં, આંબળાં) ની રાખ બે તોલા, ઘોઝેલ ધી દસ તોલા મીઝ કરી નરમ તથા કઠણ ટાંકી ઉપર લગાડાય છે,

ના. ૨—હીંગળો, મોચ્યુથુ, ગુગળ, દરેક ૧ તોલો, રૂમેમસ્તકી તથા બાવચી ૨ તોલા, રાજ લોલા ૪, તેલ તોલા ૮, રાજને ગરમ કરી તેમાં તેલ મેળવી બાકીની ચીજો ખાંડીને ઉમેરવી પછી ચોપડવામાં આવે છે.

ના. ૩—ત્રીજાની રાખ પણ ધીમાં ચોપડાય છે. ત્રીજાના પાણીથી ચાંદા ધોવાય છે.

ખરી ટાંકીની બીજી સ્થિતી

કઠણ ટાંકી દેખાયા પછી કેટલાક દિવસે સરીરના કેટલાક ભાગ ઉપર તેની અમર માલુમ પડેછે. આ રોગ બપોળીયારથી થાયછે તેમજ આ દરદનો ચેપ લાગ્યો હોય તેને લીધે પણ ગરમીનો રોગ થાય છે. જેમકે ગરમીવાળા દરદીના શરીર ઉપર કાંઈ કાપવાનું કામ કરતાં પૈદ અગર ઠાકટરને જખમ થાય અને તેમાં ચેપ દાખલ થાય તો તે જખમને કેકાણે ટાંકી પડી આવેછે. ને પાછળથી સરીર ઉપર ગરમી જણાયછે. તેથી તેને ચેપી રોગ ગણવામાં આવ્યોછે એટલું જ નહીં પણ ગરમીની ટાંકીના પરનો ચેપ બીજાને લગાડવામાં આવે તેથી તે રોગ થાયછે. તેમજ વળી ગરમી વાળા આદમીનું હોઠી અગર તેના સરીરના વિવિધ પ્રકારના રસનો ચેપ લગાડવામાં તો તે થી પણ બીજા સારા માણસને ગરમી થઈ આવેછે. આ બીજા પ્રકારે

ગરમીનો દેવાવો થાય છે. તેનું ઉદાહરણ એટલું જ કે એક બાળકને કાંઈ ધાવ ધવરાવતી હોય જે તેમાંના એકને ગરમી હોય તો બીજાને થવા સંભવ રહે છે. તે સિવાય સ્ત્રી, પુરુષને ઉપદ્રવનો મરજ હોય તેમની ઉત્પત્તિનું જે બાળક થય તેને નાનપણમાં ગરમી દેખાય છે. અર્થાત આ રોગ વારસામાં મળે છે.

બીજી સ્થિતિ સર થાય ત્યારે ટાંકી ધણું ફરી રજાઈ મઠ હોય છે એટલામાં થોડો ધણો તાવ આવી જાય છે. મળું આવી ગયું હોય તેમ જણાય છે. આ વખતે તથા આગળ ઉપર તેના તરેહ તરેહના દરદ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો કાંઈ ચોક્કસ અનુક્રમ હોતો નથી કોઈને પ્રથમ સાંધા ઝલાઈ જાય છે. તો કોઈને આંખનું દરદ થાય છે કોઈને હાડકાનું દરદ થાય છે. તો કોઈને ચામડીની ગરમી જણાય છે.

ગરમીનો મરજ કાંઈ અમુક ભાગનો રોગ નથી પણ લોહીનો બીમાર છે. ને સરીરના હરકોઈ ભાગમાં તેનો અમલ ચાલે છે.

જેવી પ્રથમ ટાંકી પડી હોય તે પ્રમાણે સરીર પર તેની અસર જણાય છે. પ્રથમ ટાંકી મોટી, કઠણ તથા ફેલાતી માત્રમ પડે તો પાછળથી ગરમીના ચીન્હ જોરમાં ઉપડે છે. આરોગ જાયકે નહીં તેને મારે ડાક્ટર ત્રિભોવનદાસ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે ટાંકી થતાં જ સરખ તથી સારી રીતે જલદીથી સંભાળ લેવામાં આવે તો ધણું ફરી આ રોગ મૂળમાંથી જવા સંભવ રહે છે. પણ કેટલાક ને તો આખી જીદંગી સુધી છોડતો નથી,

ગરમીના દરદને લીધે નિચે પ્રમાણે વ્યાધીયો થાય છે.

૧-વાળનું ખરી પડવું. ૨-નખોમાં કુટી નીકળતું દરદ. ૩-ત્વચા ઉપર લાલ તાંબાના રંગના ચાકા થાય છે, ૪-મોઢાના દરદ ૫-ભેજામાં, જરડાની કરોડમાં, અને રાતનાં પુટી નીકળતું દરદ. ૬-માથાની ખોપરી તથા હાડકાનું દરદ. ૭-ટાંકીથી થતું અર્ધાંગ (પક્ષધાત) ૮-વાઈનું દરદ. ૯-આંખના ડોળામાં કુટી નીકળતા દરદ ૧૦-મુંવાળી-માનો સે જે થવો.

ઉપાય- ડાક્ટર બીખાજી જીવાજી દમણીયા સુજ હોસપીટલના મેડીકલ ઓફીસર સાહેબ પોતાના ટાંકીના પુસ્તકમાં લખે છે કે ટાંકીના ના દરદનો ક્વભાવિક સુણ એ છે કે એને મટાડવા માટે જે દવા કરવામાં ન આવે તો પણ કેટલાકોમાં વખત જતાં પોતાની મેળે

સાથે થાય છે. પણ જો એને મટાડવા માટે દવા કરવામાં આવે છે તો એ દરદ લાગે વખત ટકી રહેતું નથી અને જો બહુ જોરમાં હોય છે તો પણ નરમ થઈ મરી જાય છે.

ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે કે ટાંકીનું દરદ વખત જવાથી પોતાની મેળે મરી જાય છે એટલા માટે એક દર હેતુ એવો નથી થતો કે એવા દરદીઓની દવા કરવી જ નહીં. ને એમને માત્ર કુદરત ઉપર મૂકી જ દેવો, કાચુકે કેટલાકો દવાદાર કર્યા સિવાઈ કાવી સકતા નથી,

ટાંકીના દરદીની સાધારણ સંભાળ એ રાખવાની છે કે એણે સ્વ-અહ હવામાં રહેવું, ખોરાક હલકો પણ પુષ્ટીદાર રાખવો દારૂ તમાકુ અને મસાલાદર ખોરાક વાપરવો નહીં, સ્ત્રી સખધ સંખધો નહીં. દરદી બહુ નબળો હોયતો કાંચત આવે ને લોહી સુધરે એવી દવા આપવી.

ટાંકીની ખાસ દવા પાંદો છે, પારાની કાંઈ પણ ઓપધી આપવાથી દરદ મરી જાય છે દેસી તેમજ ઇંગ્રેજીમાં પાનની જુદી જુદી બનાવટો ધણી છે ને આ દરદ માટે પહેલા નંબરની દવા પારો છે. તેથી કિતરતી બીજે નંબરે ઇંગ્રેજીમાં પોટાસ આયોડીડ છે. પારો આપવાથી મોઢું આવે છે, ને દેસી વેદોમાં મોઢું લાવવાનો ચાલુ વિસેય છે. ને આપણા વેદો ધણું મોઢું લાવે છે તેથી સરીરની ધણીવાર મોટી ખુ-આરી થાય છે. તે ધણાના જાણવામાં છે તેથી કેટલાકના જીવ-પણ જાય છે તેને લીધે ધણા લોકોમાં હાથમાં તેનો તિરસ્કાર જોવામાં આવે છે તેથી સાધારણ લોકો જોને “ કુલ મોઢું ” કહે છે તેટલું માત્ર આણવું. ડાહટર ત્રિભોવનદાસ પોતાના શરીરીક અને વૈદકશાસ્ત્ર નામના ગ્રંથમાં લખે છે કે વધારે મોઢું આણવું એ બૂઝ ભરેલું છે. મોઢું થોડું આણવું એટલે કે થુંકમાં સેજ વધારો થાય અને દાંતના અવાળુ ઉપર તેની અસર થાય એટલે સુધી પારાની બનાવટ આપવી તેથી વધારે આપવાની કાંઈ જરૂર નથી, એટલી અસર થાય એટલે એમ સમજવું કે પાનએ લોહી ઉપર અસર કરી છે. આપણા લોકો સમજે છે કે જો મોઢામાંથી થુંક ધણું નીકળે તેમ વધારે કાપદો કેમકે તેથી ગરમી બધી નીકળી જાય છે એ મોટી ભુલ છે, જો પારાથી મોઢું થોડું આવે ને ધણા કિવસ જારી રહે તેમ ઘણો કાપદો થાય છે. કેટલાકનો મત એવો

છે કે મોઢું આવ્યું નહીં ને પાસની દવા લાંબી મુદત સુધી ચાપવી
 ના. ૧—રસકપૂર, આકડાનું મૂળ, જેઠીમધ ને વિપલસરી એ
 સરખે ભાગે લઈ તેની ઘુદરના પાણીમાં અઠક ન્તીની ગોળાઓ
 વાગવી દીવસમાં એથી ત્રણ ગોળાઓ પાણીથી ગળાવવી અને
 ડુલ મોઢું આવે કે બંધ કરવી, અગર તે પહેલાં દરદ મટે તોય
 બંધ કરવી

ના. ૨—કેલોમેલ ગ્રેન ૧૨ અશીણુ ગ્રેન ૩	}	ગોળી બાર વાગવી દીવસમાં ત્રણ આપવી ડુલ મોઢું આવે ત્યારે બંધ કરવી
ના. ૩—પીલ હાઈપ્રાજરી હીરાકરી અશીણુ		ગ્રેન ૧૮ ગ્રેન ૬ ગ્રેન ૨
ના. ૪—પારો તથા ચાકનું ચૂરણુ ગ્રેન ૧૮ કોમદાન ગ્રેન ૧૨ અશીણુ ગ્રેન ૨	}	ગોળી ૬ કરવી સવાર તથા સાંજે અકેકી આ- પવી ડુલમોઢું આવે ત્યારે બંધ કરવી.

હીંગળો તથા રસકપૂરની ધુંમાજી દેવાથી તથા ચક્રમમાં પીવાથી
 મોઢું આવે છે.

જો પારો આપવાથી વધારે મોઢું આવ્યું હોય, તેને લીધે દરદી
 ને હરકત થતી હોય, તે કમી અથવા બંધ કરવા સાર વગળના પાણી
 ના કોગળા કરાવવા તથા કટકડી બથા ટંકણુબાર દરેક રૂ. બા
 બાર લઈ બાવળની અંતર છાલનું પાણી શેર અરધામાં ગોળી
 કોગળા કરવા

નીચેની દવા મેળવી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવી

ના. ૫—ટીંચર બેલાડાના મીનીમ ૧૫ પાણી	}	આથી આવેલું મોઢું બંધ થશે
ઓસ ૪		

પારો સર કરતાં પહેલાં એક બુલાબ લેવાને પારો એકદમ
 બંધ કરવો નહીં હળવે હળવે મુકી દેવો.

શરીર ઘણું નમળું હોયતો પારો આપવો નહીં કરણ કે ન-
 બળા શરીરમાં પારો સહન થતો નથી. માટે પહેલાં શરીરને સારી
 હાલતમાં લાવીનેપછી પારો આપવો શકતી માટે નીચેની દવા આપવી

ના. ૬—ચરીયાળી ૩ ૧ બાર, સુખડ ૩ ૧ બાર, ગંધા ૩ ૧

ભાર, અમરવેલ ૩ ૧ ભાર, હરડાનીછાત્ર ૩ ૧ ભાર, મોટી હરડેની
છાત્ર ૩ ૧ ભાર, હીમેજ ૩ ૧ ભાર, ખેડનીછાત્ર ૩૧ ભાર, કરીયાતું
૩ ૧ ભાર, ખડસલીયો પીતપાપડો ૩૧ ભાર, મીઠીઆવલ ૩૧ ભાર,
ચોપચીની ૩ ૮ ભાર, સારસાપરેલાના મુળ ૩ ૧ ભાર, સાકર શેર
અટી, ધી જોઇએ તેટલું, સાકરની ચાસણી કરી તેમાં ઊપરના ચો-
સડીયા બધા ખાંડી નાંખવા પછી જોઇએ તેટલું ધી નાંખવું ને તેનો
પાક કરી ચોસલા પાડવા માત્રા તોલા ૨૫ થી ૫ સુધી

ના. ૭ નાચદ્ધેલીના મૂળ તોલો ૦, સાકર તોલો ૦, એ
બને દવા વાટી દીવસમાં એ વખત પાણી સાથે આપવું ઉપર સા-
કરનું ચુરમું તથા મગની મોળી દાળ ખાવી ખીજું કાંઈ પણ
ખાવું નહીં.

ના. ૮—સારસાપરેલાનો કવાથ.	ઝાંસ ૪	} દીવસમાં ત્રણ વ- ખત પીવું.
એસીડ નાઇટ્રોમ્યુરીઆટીક ડીદ્યુટ મીનીમ ૧		
ના. ૯—પોટાસ આયોડીડ	ઝેન. ૬-૧૦	} મીશ્ર કરી દી- વસમાંત્રણ વ- ખત પીવી આ દવા અતિ ઉત્તમ છે અને ગરમીના સર્વ વ્યાધીને ઉપયોગી છે
આમોનીયા કાર્બોનાસ	ઝેન ૬-૧૦	
લાઇકર લાઇટગ્રી પરકલોરીઝાઇડ	ડામ ૧	
ટીઅર સીકેના કમ્પાઝેડ	ડામ ૨	
સીરપ અરાન્ડી	ડામ ૨	
કરીયાતાનો ઉકાળો	ઝાંસ ૩	

ના. ૧૦—કેસર, રસકપુર, સાકર. સુખડ, લવીંગ અને જાવંત્રી
એ સરખે ભાગે લઈ મગ જેવડી ગોળી વાળવી.

ના. ૧૧—મજ્જા, હરડાં, ખેડ ને અ. મળાં, લીંબડાની છાલ, ગળો,
કડું, અને વજ એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઈ તેનો ઉકાળો
કરી પીવો.

ના. ૧૨—ઉપલસરી, જેઠીમધ, ગળો, સોનાસુખી એ દરેક અર-
ધો અરધો તોલો લઈ ઉકાળો કરી પીવું.

ના. ૧૩—રસકપુર તોલો ૧, મોરચુથુ તોલા ૨, હીમેજ તોલા
૪૫ આ સરવેને ૫૦ લીંબુના રસની ભાવના આપી સારી રીતે
ખલ કરવો એની ગોળીયો ચણાની દાળ પ્રમાણે કરવી. માત્રા ગોળી
૨ પથ્થ ધજાંની રોટલી, ધીને સાંકર ખાવું ખીજું કાંઈ ખાવું નહીં
દીવસ સાત આપવું.

ગળામાં બ્યારે આંધ પડે છે ત્યારે નીચે ગોળામે આવવી.
ના. ૧૪—મોરચુ તોલો ૧, લવીંગ તોલો ૧, કાચો તોલો,
૧ લીમેન્ તોલો ૪, આ સરવેને ૪૦ લીંબુના રસની આવના
આપવી પછી તેની ૨૦૦ ગોળીઓ વાળવી.

માત્રા ગોળી ૨ સવાર, સાંજ ધીમાં આપવી. પશ્ચ, ચોખા,
ધર્મને ધી ખાવું. બાકી પદાર્થ બંધ કરવા. હાડકાં ઊપર દુખાવો
ચાય છે ત્યારે સેક કરવો, અથવા ટીચર આમેડીન લગાડવું
પરનો સ્ત્રેપ મારવો.

એક વખત મોઢું આપ્યું હોય તો ફરીને લાવવાની જરૂર નથી.

તાવ (જ્વર)

તાવના બે પ્રકાર છે ૧ સ્વતંત્ર તાવ અને ૨ લાક્ષણિક તાવ.
તાવ, તાપ, જ્વર, અથવા બુખાર એ ઘણું જ સાધારણ દરદ છે,
એના થોડો ઘણો પણ અનુભવ નહીં હોય એવા માણસ બાગ્યેન્
બળશે તાર બતેજ મુજ રોગ હોઇ બહારના દારણથી ઉત્પન્ન થાય છે
તથા શરીરના બીજા કોઇ રોગ ઉપર એનો આધાર રહેતો નથી.
એને સ્વતંત્ર તાવ કહે છે. ૨ લાક્ષણિક તાવ એટલે શરીરમાં બીજા
રોગ થઇને તે દરદને લીધે તાવ અવે છે આને લાક્ષણિક તાવ કહે છે.
આંહી માત્ર સ્વતંત્ર તાવનું વર્ણન લખ્યું છે ને બીજા તાવનું
વર્ણન તે રોગ સાથેજ આવશે.

૧-સાદો તાવ

૫ ટાઢીઆતાવ, રાજીયો

૨-ઉલટતો (ફુકાંગ) તાવ

એકાંતરીયો ને ચોથીયો

૩-પિત્તજ્વર

૬ અનિયમિત ટાઢીઓ તાવ.

૪-મરડીનો તાવ

૧ સાદો તાવ.

ચિન્હ—તાવ આવવાનો થાય ત્યારે વાંસામાં શરૂ થાય છે,
કમળ દખે છે. જરા ટાઢ લાગે છે બૂખમંદ પડી જાય છે ચહેરા લાલ
થઇ જાય છે આંખમાં પાણી ભરાય છે. પછી ટાઢ જતી રહી સરીરમાં
તાવ ભરાય છે. મોઢું સૂકું પડી જાય છે, જીભ સફેદ અને સૂકી
જણાય છે, જાડો કમળ રહે છે પેસાળ થોડો અને લાલ રંગનો
હોતો છે. અમ ખવાતું નથી. ઉબકો અગર ઉલટી

ધામ છે આંખે અંધારા આવે છે આ તાવ રાતને વિષે વધે છે વારના પહોરમાં તાવ જરા હલકો પડી જાય છે ત્રણ ચાર દિવસે આ તાવ હલકો થઈ ધણો પરસેવો છુટી તાવ ઉતરી જાય છે, કાંઈ વખતે નાકમાંથી અગર ઝાડમાંથી લોહી પડે છે, અગર ઝાડો થઈ જાય છે. હોઠ અને ચહેરા ઉપર સફેદ ઝીણી ફાડલી થઈ આવે છે જેને સાધારણ લોક “ ખરો મુતરી ગયો ” એમ કહે છે આ સરવે તાવ ઉતરવાની નિશાની સમજવી.

ઉપાય—આ તાવમાં વિશેષ એસક કરવાની જરૂર રહેતી નથી ટાટીયા તાવ જે ઉપચાર લખ્યા છે તેને અનુસરીને આનો પણ ઇલાજ કરવો. હલકો જીવાળ આપવો, કાંઈ વીગેરે હલકો ખોરાક આપવો તથા ધામ વળે તેમ કરવું. ગુરમ આ પીવી, ગરમ પાણીમાં રાઈ નાંખી પગ દસેક મીનીટ બોળી રાખી પછી તેમાંથી કોટી લૂછી નાંખી ખીછાનામાં સઈ, ઉપર ગોદડાં અગર ગરમ કપડાં એટલી લેવાં એટલે ધામ છુટશે એને ખુદસ્થાન કહેછે. પરસેવો વળવા સાફ આનો, દુધનો અગર પાણીનો બાફ લેવાય છે.

તાવ ઉતરે ત્યારે થોડું થોડું બે ત્રણ દીવસ કવીનાઈન દીવસ માં બે ત્રણ વખત આપવું.

ના.૧—કરીયાતું, વાળો, કડુ, ગળો અને મોથ એ દરેકનો અડેક તોલો લઈ કવાથ કરી સવાર સાંજ પીવો.

ના.૨—ધાણા, ઘાખ, અરકુસી અને ધમાસો એ દરેકનો અર્ધો અર્ધો તોલો લઈ કવાથ કરી સવાર, સાંજ પીવો.

ના.૩—દ્રાક્ષ, હરડાં, ખડસલીયો પીતપાપડો નાગરમોથ, કડુ, ગરમાળાનો ગોળ એ દરેકનો પોણો તોલો લઈ કાઢો કરી સવાર, સાંજ, પીવો એટલે દસ્ત ઉતરશે ને તાવ પણ ઉતરશે.

ના.૪—કાળીજીરી તોલો ૨ કડુ ૩. ૧ ખાર

સીંધાલુણ તોલો ૪ વચ્ચ ગાલ ચુર્ણ કરવું.

માત્રા તોલો બા

ઉલટતો તાવ (દુબકાળ તાવ)

કારણ—દુબકાળ, ગંદકી, કંગાલતા અને લોકના ધણા સમુદાયને લીધે આ જવર ઉત્પન્ન થાય છે તે બચપણ, જીવાન

અને ૩૦ થી ૩૫ વર્ષની ઉમરના આદમીમાં જોવામાં આવે છે. ૫૦ વર્ષની ઉપરના આદમીમાં આ જગર કવચીતજ માલમ પડે છે.

ચિન્હ—એકાએક ટાક વાળને આ જગર સર થાય છે, તેથી આથે બહુ તરસ લાગે છે, નાડી વલક આથે છે. ચહેરા લાલ થાય છે ફેર આવે છે, માથું અતિશય દુખે છે ઉઘટી અને ઓઠારી થાય છે ઉઘટીમાં પિત પડે છે, કલેજમાં દુખે છે જીભ ઉપર સફેદ ઓઠારી વળે છે. ગળું આવી જાય છે દસ્ત કબજ રહે છે. તાવમાં પરસેવો પણ છુટે છે; તોપણ તાવની ગરમી ઓઠી થતી નથી. દરદીને દેખાવ ચમત્કારી થઈ જાય છે. આંખો ઊંડી ઉતરી જાય છે અને તેની આસપાસ કાલી પરીધ બધાય છે કાઠવાર કમળો થઈ આવે છે અને કાઠવાર ત્વચા ઉપર ફાડાઓ ફટી નીકળે છે આ પ્રમાણે પાંચથી સાત દિવસ રહી તાવ ઉતરી જાય છે. કાઠ વખતે થોડો થોડો તાવ રહે છે. અને ઘણું ફરી ૧૪ મે દિવસે તાવ ઉઘસો મારે છે. વળી ૧૨ મે થી ૧૭ માં દિવસમાં કાઠપણ વખતે તાવ ઊઘટે છે. તાવ ફરીથી આવે છે ત્યારે ફરીથી પ્રથમના ચિન્હ જણાય છે. આ રીતે એક બે અગર વધારે વાર તાવ ઉઘટે છે અને છેવટ બંધ પડે છે. તેમાંથી બહુ નબળાઈ, ઝાડો, મરડો, કમળો, મુત્રનું બંધ થવું અને સનેપાત વીગેરે કારણને લીધે અત્યુ થાય છે આ તાવથી બરોજ બહુ વધે છે ને કલેજ અને મુત્રપિડનો પણ વરમ થઈ આવે છે.

ઉપાય—ગંદકી દુર કરી સ્વચ્છતા રાખવી. શૂષ્ક મારવાથી તથા કંગાલીયતથી થાય છે. તેથી દરદીને સારોખોરાક, પોરાક, તથા ખીજાનું આપવું તાવ હોય ત્યારે નિચેની દવા આપવી.

ના ૧—અતિવિષ, કડાહાલ, ગળો, સુંઠ, અને મોથ એ અરધો અરધો તોલો લઈ તેમાં પાણી શેર નાા માં ઉકાળી રૂપીયા દસ બાર રહે ત્યારે ઉતારી ગળી લઈ દીવસમાં ત્રણ વખત પાવુ તાવ તહોય ત્યારે કામદાન વાલ ૧ થી ૨ મધમાં આપવું.

ના ૨—સાતવીણુની હાલ, મળો, લીંબડાનીઅંતરહાલ, ભોજપત્રના ઝાડની હાલ એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઈ રીવુ ફેર કવાય કરી આપવો.

પિત્તજ્વર. (એવડો તાવ) સતંતજ્વર.

કારણ—આ તાવ આંતરીયા તાવ જેવો છે પણ તેના ચિન્હ ઘણા સખ્ત અને જોરાવર હોય છે આંતરીયા તાવની માફક આ તાવ માલેરીયાની જેરી હવાથી ઉત્પન્ન થાય છે માલેરીયા સિવાય નહારી હવા, ગંદકી અને ગટર ના જેરી વાયુને લીધે પણ આવવા સંભવ છે, આંતરીયા તાવમાં જો તાવ આવીને છેક પાછો ઉતરી જાય છે, અને ફરી તેના વખતસર પાછો નવો તાવ આવે છે. તેમ આ તાવમાં ન થતાં એક વખત તાવ બન્યા પછી તે છેક નીકળી ન જતાં ફક્ત કમી પડે છે. અને તેનો વખત થાય એટલે તેમાંજ વળી જોરથી આવે છે, આ પ્રમાણે વધતો જાય છે. પણ અંગમાંથી છેક જતો નથી;

ચિન્હ—આ તાવ કોઈવાર થોડા જોસમાં હોય ત્યારે તેના ચિન્હ ઘણા સખ્ત હોતા નથી. પણ કોઈવાર તે એવા જોસથી આવે છે કે ચાર છ દિવસમાંજ દરદીને લાખો ફરી મુકે છે તેને યોતવા,, ઉઠવા અથવા ખાવાનું ખાન રહેતું નથી અને થોડી મુદતમાં દરદી મરણ પામે છે.

હવે આંતરીયા તાવમાં જેવાં ચિન્હ કહેવામાં આવશે તેને મજતાં આ તાવના લક્ષણ હોય છે, શકત ઠંડી તથા પરસેવો કમી જોવામાં આવે છે અને ગરમ તાવ ઘણા જોસથી આવે છે પહેલાં અંગ દુખે અને પછી થોડી ટાઢની સાથે તાવ આવે છે જ્યારે તાવ ભરપૂર બરાય ત્યારે ગરમી સુમારે ૧૦૫ અંસ સુધી ચડી જાય છે. શરીરમાં અગન થાય. ચહેરો લાલ થઈ આવે છે. પાંસો તથા મસ્તક દુખે અને શરીર જાય છે, કલેજમાં દુખે ને કોઈને ઉબકો અગર ઉલટી થાય છે. સૂકી ખાંસી આવે છે. જીભ મેલી જણાય, મોઢામાં અમી રહે નહીં. ઝાડો કળજ રહે પેશાબ થોડો તથા લાલ ઉતરે છે, આ પ્રમાણે તાવ છથી બાર કલાક સુધી રહે અને વળી કમી પડે. ઘણું ફરી સવારના પહોરમાં તાવ કમી થઈ પાછો બપોર પછી ને સાંજને વખતે બરાય છે, કોઈવાર ખીજે અમર ત્રીજે દિવસે પાછો ચડવો કરે છે. કોઈ ને બીલકુલ પરસેવો વળતો નથી ને તાવ કમી થાય છે તાવ બરાય છે ત્યારે

જરૂર બ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ તાવની હદ સાત, દશ અગર પંદર દિવસની હોય છે કાઠવાર ત્રણથી ચાર અઠવાડીયા પર્યંત તાવ રહે છે. કાઠ વખત આવા તાવમાં બેળ, હોજરી, કલેબ અથવા ફેફસામાં લોહીનો જોસ ચડી આવી વરમ થઈ બીગાડ થાય છે.

બેળનો જ્યારે બીગાડ થાય છે. ત્યારે માથું ઘણું દુખે દરદી બનીત થઈ નાસ ભાગ કરે અથવા બેસુધ થઈ જાય છે. જેને (સનેપાત) કહે છે. ફેફસા ઉપર લોહીનો જોસ ચડી આવે તો ખાંસી થાય છે. બગખા પડે છે. છાતીમાં દુખાવો થાય છે જેને આપણે (ત્રિદોષ) કહીએ છીએ, કલેબનો સોજો થઈ આવે તો જમણી બાજુએ દુખે છે. ને હોજરી ઉપર સોજો થાય તો પેટમાં કાંઈ અનાજ ઠગતું નથી. દુખે છે ને ઉલટી થાય છે. આવા મોટા બેવડા લાવ (એક તાવમાં બીજો તાવ ભરાય છે.) માં બીજી આવી બીમારી થાય તો પરિણામ ધારતી ભરેલું સમજવું.

હવે જે જે દરદોમાં તાવ આવે છે. તેમને છેવટે સાવચેત રહેવું જોઈએ. તેમનું છેવટ આવતાં કાઠવાર ઘણાં પરસેવો છુટે છે અથવા એકદમ પેટ છુટી જાય છે. કાઠવાર ઘણાં પેશાબ છુટે છે આ છેવટ ચિન્હ થયા પછી વ્યાધિવાળો માણસ આપાર નહિતો પેલે પાર થાય છે. વ્યાધિ થોડો હોય તો દરદીને આરામ થાય છે. અને વ્યાધિ જોરાવર હોય ને દરદી નાંખાઈ ગયો હોય તો મરણ પામે છે.

કાઠને ઘણા જોસથી તાવ આવે છે, અને તેની અંદર દરદીને ખાન રહેતું નથી દિવસે દિવસે ઘણી અશક્તિ માલમ પડે છે નાડી જલદ ચાલેછે અને ઘણી ક્ષીણ થઈ જાય છે. હાથ પગ ધ્રુજે છે, જીભ અને હોઠ ઉપર કાળાં છાલાં વળી જાય છે, ખોરાક ગળે બિતરતો નથી- દરદી સહેજ સમજી શકતો નથી અને જવાબ પણ આપતો નથી. આ પ્રમાણે એ ત્રણ દિવસ રહી દરદી મરણ પામે છે. અથવા સુધર્વાનો હોય તો તાવ કમી પડી સુધી આવતી જાય છે અને ધીમે ધીમે સાજો થાય છે.

ઉપાય—ઝાડો કળજ હોયતો, મીઠીઆવળ અથવા હીમેજનો

જીભ આપવી અથવા એરડીઆનો પણ જીભ આપાય છે ઉલટી થતી હોય પેટ ઉપર રાખવું પ્લાસ્ટર મારવું. બરફ અગર સોડા-વોટર આપવું માયું હુખતું હોય તો ટાઢ પાણીમાં રુમાલ ભીંજવી માથા ઉપર મુકવો માથા ઉપર કેસ બહુ હોય તો કાઢી નાંખવા.

ના. ૧—નવસાર ૩ ૦૦ ભાર { આ દવા સધળી મીલાવી તેમા
સુરોખાર ૩ ૦૦ ભાર { રુમાલ ભીંજવી માથા ઉપર મુક-
પાણી શેર ૧ { વો અથવા બરફ લગાડવો,

જળધારાની મારફ હંકુ પાણી ટપકાવવું.

અંગની ગરમી ઘણી હોયતો પાદસ્થાન અજમાવવું પાતું (૬૧) અથવા સારી પેટે ગરમ પાણીમાં ધાબળા બોળા, નિચોવી અને તે દરદીના અંગને લપેટી દેવી અને ઉપર બે ચાર ધાબળા નાંખી દરદીને સૂવાડી લપેટી દેવો. પાંચ ન્હાત મીનીટમાં આદર બદલવી તેથી ગરમી કમી થશે.

અંગમાં તાવ ભરાયો હોય ત્યારે નીચેની દવા આપવી.

કાલીદ્રાક્ષ, દેવદાર, કહુ, મોથ, આંબળા, ગજો હરદાં ગરમા-જાનો ગેળ, કરીયાતુ, પટેળા ને ખડસલીયોપીતપાપડો એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઈ તેનો રીતસર ક્વાથ કરી સવાર, બપોર ને સાંજ એમ ત્રણ વખત પીવું,

ના. ૨—અતિવીળ, ગજો કડાછાલ, સુંક અને મોથ એ દરેક રૂ ૦૦ ભાર લઈ પોણો શેર પાણી નાંખી ઉકાળી રૂપીયા દશબાર રહે ત્યારે ઉતારી ત્રણ વખત પાવું.

ના. ૩—લીંબડાનીઅંતરછાલ, હરડેનીછાલ. ૩ બે ભાર, કાળીદ્રાક્ષ રૂપીયા બે ભાર, ગજો, પટેળા, સુંક, કહુ, ખડસલીયોપીત-પાપડો અને કરીયાતુ એ દરેક રૂપીયાભાર લઈ તેના ત્રણ ભાગ કરવા તેમાં એકેક ભાગનો એકેક દિવસમાં ઉકાળો કરી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવું.

ના. ૪—વાળો, સુંક, પોખરમુળ, કહુ, રાસ્ના, ગજો ભોરીગ મુળ, ક્યોરો, ધમાસો, અરડુસો, મોથ, વજ ને કરીયાતુ, એ દરેક અરધો, અરધો લઈ તેનો ક્વાથ કરી બે વખત પીવો.

ના. ૫—ઈદરજવ. લીંબડાના પાન અરડુસો, ગજો, ઉપલસરી ને ત્રિફળા એ દરેક અરધો તોલો લઈ ક્વાથ કરી બે વખત પીવો.

ના. ૬—સાતવીણીનાથ તોલો ૧ એક લઈ તેમા પાણી
સેર ૭૫ નાખી જિકાળી દસ ભાર રહે ત્યારે ઉતારી હીવસમાં
તથુ વખત પીવું.

ના. ૭—અરડુસો, દ્રાક્ષ, હરણં ને ધાણા એ ચાર વાના
તોલો લોલો લઈ પાણી સેર ૧ માં જિકાળી પછી થોડું થોડું પાયા
કરવું, આ કથાથ તાવ બરાબો હોય ત્યારે અને તરસ લાગતી હો-
યને પેટ કમળ હોય ત્યારે અપાય છે.

ના. ૮—શરીરમાંથી તાવ કાઢવા સારું “રત્નાગીરી” નામની
દવા થાય છે તે માત્રા ૧ વાલ ગજો, કારની અને ધાણાના દ-
વાથમાં આપવી.

તાવ ન હોય ત્યારે કવીનાઈન આપવાનો ચાલ છે. પણ આવા
પીતળવરમાં જ્યારે શરીરમાંથી છેક તાવ નીકળતો નથી ત્યારે
તાવ હોવા છતાં પણ કવીનાઈન આપવું પડે છે જ્યારે ધણું
કવીનાઈન (કોયદાન) લેવામાં આવે છે અગર થોડું થોડું વાગી
સુદત સુધી લેવામાં આવે છે. તો મરતક દુખેને ભરે થઈ
આવે છે. કાનમાં ગણુગણાટ ને કાન બહેરા થઈ જાય છે ને
આંખની નજર પણ કમી થઈ જાય છે, આવા ચીન્હ કવીનાઈનની
અસર રહે ત્યાં સુધી જણાય છે, અને પછી દુરરત થાય છે,
અને ઝાઝામાં લોહી પડે છે,

તાવ ન હોય અગર થોડો હોયતો,

ના. ૯ કોયદાન એન ૧૫ ગુલકદમાં જેળી વાળી તથુ વખત
આપવું બે તથુ કલાકને છેટે આપવું ને પાછો તાવ ભરતય
એટલે બંધ કરવું.

તાવના અપાટાથી દરદી કમ કોવત તથા બેહોસ થઈ ગયો
હોય તો દ્રાક્ષાસવની સાથે જરા કોયદાન આપવું તેમજ સારો
ખોરાક, વારંવાર કાંજ આપવી, ઉલટી અગર જીલાખની દવા
આપવી નહી.

ટાઢીઓ તાવ.

[રોજીયો, એકાંતરીયો ન ચોથીયો,]

રોજીયો તાવ—ચોવીસ કલાકે આવનાર તાવ. એકાંતરીયો

તાવ-૪૮ કલાકે આવનાર તાવ અને ચોથીયો તાવ-૭૨ કલાકે આવનાર તાવ આ સીવાઈ ટાઢીયો તાવ અનીયમીત રીતે પણ આવે છે. પાંચ સત દિવસને અંતરે એકાદ દિવસ અથવા કેટલીકવાર પૂનમ અને અમાસના સુમારમાં એક બે દિવસ તાવ આવે છે, આવા અનિયમિત તાવ જૂના થયા પછી આવે છે.

કારણ—“ માલેરીયા ” નામની હવા શરીરમાં પ્રવેશ કરે તેથી આવા તાવ આવે છે, અને જ્યાં મછરો વિશેષ થાય છે, તેથી આવી હવા ઉત્પન્ન થવાથીજ તાવ આવે છે. રોની ઉત્પત્તિથી આવા તાવ આવે છે. એમ હાલના સુધરેલા નામાં યુરોપના વિદ્વાન વૈદ્યોએ નક્કી કર્યું છે.

ચિન્હ—પહેલાં આંગ દુખે છે, બગાસાં આવે છે, કમર ડે, બેસવું અગર કામ કરવું હીક પડતું નથી. પછી ટાઢ આવે છે, હરદી ધુન્ને છે, હાંત કડકડે છે, કોઈને સખત ટાઢ આવે છે, ને કોઈને થોડી ટાઢ આવે છે, આ પ્રમાણે ટાઢ અરવા કલાકથી તે ત્રણ ચાર કલાક સુધી રહી સમી જાય છે. પછી તાવ જાય છે. ટાઢ કમી થવા માંડે છે તેમ તાવ વધતો જાય છે. અને તાવના બર જોસમાં ગરમી ૧૦૪ ડીગ્રી અગર તેથી પણ વધી જાય છે. કોઈને આખા શરીરમાં ઘણા દાહ થાય છે. આંખો બળે છે અને કપાળ દુખે છે. ને કેટલાકને નો માથું નીકળી પડે છે.

કોઈને ઉલટી ઘણી થાય છે. કોઈને વાંસામાં શટ ઘણી થાય છે. અને કોઈને લવારો થાય છે. તરસ ઘણી લાગે છે, મોઢામાં અમી રહેતી નથી. પેશબ થોડો, લાલ તથા બહુ ક્ષાર વાળો ઉતરે છે, એકારી આવે છે, ઉલટી થાય છે, તાવમાં કોઈને જમ થાય છે. કોઈ બંકે છે, તથા કોઈ ઉઠીને નાસે છે ને તોરાન પણ કરે છે. ચિત ઠેકાણે રહેતું નથી.

આ પ્રમાણે ત્રણ ચારથી તે દશ ગાર કલાક સુધી આવેલ તાવ રહી ઉતરી જાય છે, પહેલાં કપાળ, ચહેરો અને છાતી ઉપર પરમેવો વળે છે, અને પછી આખા અંગમાં પાણીની ધર છૂટે છે. ને તાવ ઉતરી જાય છે.

તાવ ઉતર્યા પછી મોઢું સ્વાદ વગરનું થઈ જાય છે. ખાવા ઉપર અભાવો થઈ જાય છે. ઝાડો કબજ અને જઠરાગ્નિ મંદ હોય છે ઉપર જે ચિન્હ કીધાં તે બરાબર નિયમસર તાવ આવે છે. તેને લાગુ પડે છે. તેમાં ફેટલાક અપવાદ અને દરદાર માલમ પડે છે. ઉપર જે ત્રણ પ્રકારના તાવ કહ્યાં તે કોઈ વાર બેવડાં થાય છે. એટલે રોજીયો ચોવીસ કલાકમાં એકવાર આ પ્રમાણે ટાઢ, તાવ, અને પરસેવો આવવો જોઈએ તેને બદલે બે વાર એ પ્રમાણે બતાવ બને છે. એકવાર તાવ ઉતરી જઈ ફરીથી ટાઢ અને તાવ ભરાઈ આવી ઉતરી જાય છે. તેમ એકાંતરીયા તાવમાં ત્રીજે દિવસે એકવાર તાવ આવી ઉતરી જઈ ફરીથી તેજ દિવસે હુમલો કરે છે. અને તેજ રીતે ચોથીયા તાવને વિશે સમજવું.

ત્રીજા પ્રમાણે જે ચિન્હ કહ્યાં તેમાં ફેટલીક વાર એકાદ બતતના ચિન્હનું જોર થોડું અગર વધારે જોવામાં આવે છે. અથવા બીલકુલ જોવામાં આવતું નથી. કોઈવાર તાવ ચોવીસ કલાક સુધી રહે છે. કોઈવાર ટાઢ આવ્યા સિવાય તાવ બરાબર છે, અથવા પરસેવો વળ્યા સિવાય ઉતરી જાય છે. કોઈવાર ટાઢ આવી ન આવીને જરા તાવ બરાબર છે, ને પરસેવાના શેદે શેદ વળ્યા કરે છે.

પરિણામ—શકત ટાઢીયા તાવમાંથી અત્યુ કોઈવાર નિપજે છે. એની સાથે બીજો રોગ ઉપન્ન થવાથી અગર દરદી ધણો નબળો હોયતોજ મરણ પામે છે. ટાઢીયા તાવથી બરોજની ગાંઠ ધણીવાર વધે છે. આ તાવથી કોઈવાર પાંદુરોગ થાય છે, લોહી ધીમે ધીમે બગડતું જાય છે. તેના લાલ રક્તકણ કમી થઈ જાય છે, અને લોહી પાતળું તથા સફેદ થાય છે.

ઉપાય—જ્યારે ટાઢ આવે ત્યારે ગરમ કપડાં બોલાવવા ગરમ-આ પીવો, હાથ મચને ગરમ પાણીથી ભરેલી ખાટલીના શેક કરવો અથવા ગરમ પાણીનો બાફ આપવો.

તાવ બરાબર ત્યારે ઘાંમ વળે તેવી દવા પીવી ઉલટી થાય અને તરસ લાગે તો, બરફ સોડાવોટર. લેમોનેટ, લીમ્બુનું દ્રાક્ષ

નું અથવા દાઢમનું સરખત પીવું, ગરમ પાણી અથવા ગરમ
આ પીવાથી ધામ વધારે વળશે

તાવમાં હલકો તથા સારો ખોરાક આપવો આપણામાં
તાવમાં દુધ આપવા વિષે ઘણો વહેમ છે. તથા દુધ આપવાથી
કમળો થાય છે, પણ આ વહેમ તદ્દન ખોટો છે, દુધ આપવાથી
કાંઈજ અડચણ થતી નથી, આપણામાં તાવ તેમજ બીજાં મરન્તે-
માં ઘણી સખત પરહેજ રાખવામાં આવે છે તે જોડે સંધી કે
દરદીને એકતો દરદનું દુધ અને તેની સાથે જૂખનું દુધ વેઠવું
પડે છે, અને તેથી શાયદાને બદલે ઉલટો મોટો ગેર ફાયદો થાય છે,
રીતસર તથા વ્યાજ્ઞી પરહેજ રાખવી.

તાવને માટે ઓસડ બે પ્રકારના છે, એક તાવ હોય ત્યારે
નરમ પાડવાને માટે, અને બીજા પ્રકાર તાવ ઉતર્યા પછી તે પાછા
ન આવે એવો ધલાજ કરવો.

ઝાડો કબજા હોયતો મીઠીઆવળ, વીલાયતી મીઠું, અગર
હીમેજનો જીલ્લા બે ત્રણ વખત લાગે તેવો આપવો.

ના. ૧—ઘોળાં તીખાં, દાઢમનીછાલ, ત્રાયમાણ અને ગજો
સત્ર સરખે બાગે લઈ ગોળ સાથે તોલો પા છતાં પાણીમાં આપવું.

ના. ૨—મેરથુથુ કુલાવેલ લીંબુના રસમાં તીખાં જોવડી ગોળી
વાળવી માત્રા ગોળી ૧ થી ૨,

ના. ૩—કારેલી ૧ સુકાએલ તથા લીંબોળીના મીઠા સરખે
બાગે લઈ ચૂરણ કરવું, પછી તેની કારેલીના રસમાં ગોળી બે
જોવડી વાળવી, માત્રા ગોળી ૧ થી ૩ સાકર અને વરીયાળીના
પાણીમાં આપવી.

ના. ૪—મેથીદાણા, ૨ ૧ બાર લઈ જરા શેકવા પછી તેને
ઝીણાં વાટી તાવ આંધા અગાડી ગાયના દહીંમાં અગર પાણીમાં
આપવું, બે ત્રણ દીવસ આપવાથી ટાઢીયો તાવ જાય છે.

ના. ૫—સુષ હડતલ, કળીચુનો એ સરખે બાગે લઈ છી-
કણીના રસમાં ગોળીયો ઝીણી વાળવી,

માત્રા રતી ૧—તીખાં તથા તુલસીના પાનમાં આપવી,
મીઠા સાકર તથા રોઝલી ખાવી, બીજા કાંઈ આવું નહીં, તાવ આ-

ધ્યા અગાઉ આ ગોળીયો આપવી.

ના. ૬—ધતુરાના પાન, કાળીજીરી, ફટકડી, કુલાવેલ, ભાંમ અને તીખાં સરખે ભાગે લાઇ વાટી ચણાથી મોટી ગોળીયો વાળવી. માત્રા—ગોળી ૧ થી ૪ તાવ આવા અગાઉ કિના પાણીમાં કલાક કલાક ને છેડે અડેકી ગોળી આપવી.

ના. ૭—પારેવાની ચરક નામરબેલના પાનમાં ત્રણ દિવસ આપેતો ટાઢીયો તાવ જાય.

ના. ૮—તીખાના દાણા ૩૦ આપેતો ટાઢીયો તાવજાય.

ના. ૯—તાવ ઉતરી ગયા પછી તેને અટકાવવા સારુ ટાઢીયા તાવ ઉપર ચોકસ, પ્રખ્યાત અને જાણીતી દવા (કોયદાન) છે. શરીરમાં તાવ હોય, ત્યારે કોયદાન આપવું નહીં, કોયદાનની માત્રા— ૧ થી ૩ વાલ સુધી દેવાય છે, બૂકી મધ અને પાણીમાં અપાય છે. ગોળી ગુલકંદ સાથે અપાય છે, ટાઢીયા તાવ ઉપર કવીનાઇન જેવો ચેકસ અને રામ બાણુ ઉપાય એકે નથી.

કોયદાનની સાથે બીજી સફેદ બૂકીનો ભેગ કરવામાં આવે છે માટે લેનારે સાધવ રહેવું, અને તેથી આપણી શાણી સરકારે આપણા સુખ સર ચોખું કોયદાન ટપાલ મારફત વેચે છે, અને તે ચોખું હોય છે માટે ભોકાએ તે વાપરવું. તે પડાકી બે પાઈની વેચાય છે ને તેમાં પાંચ ગ્રેન એટલે સુમારે વાલથી જરા કમતી હોય છે.

એક તાવની પાળી ગઇ એટલે કવીનાઇન મુકી દેવું નહી પણ બીજી એક બે પાલી જાય ત્યાં સુધી થોડું થોડું કોયદાન લેવું, નહીં તો કેટલીક વાર તાવ ઉથલો મારે છે, તેમાં તરીયા ને ચોથીઓ તાવ ધણી વાર ઉથલો મારે છે.

કવીનાઇનને બદલે ટાઢીયા તાવ ઉપર સોમલ અસલના વખતથી વખસાય છે હડતાલ પણ સોમલનીજ જાત છે, સારે કવીનાઇનની બેરદબારી હોય તોજ સોમલ વાળી દવા વાપરવી.

ના. ૧૦—હડતાલ તોલો ૧, અખબત્ત તોલો ૧, અને મેસ્થુયુ તોલો ૬ ત્રણને કુંવારના રક્તમાં વટી સપુટમાં વાલી

ગળપૂટ દેવું, કંડુ ચએથી કાઢી એક રતીભાર સાકર સાથે આપવું આ દવા સવારમાં જમીને લેવી.

ના. ૧૧—સુદરસન ચૂર્ણ (લઘુ)

ગજો, સૂંઠ, પીપર, લધીંગ, મઠાડા, લીખડાની છાલ, કડુ, સુખડ, હરડાં અને તજ એ દરેકનો અડેક તોલો અને કરીયાતુ તોલો ૧૦ લઘુ વસ્ત્ર ગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા ૩ તોલો

ના. ૧૨—નવીન સુદર્શન ચુરણ.

કલબો, અતિવિષનીકળી, કાકમીયાનામીજ, લીખડાની-લીખોળીનાંમીજ, કડુ, ઇંદરજવ, કાળીજરી, તીખાં, અને કરીયાતાની પાંદડી એ સરખે ભાગે લઘુ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું, માત્રા તોલો ૦ થી ૦૧ હંડા પાણી સાથે આપવું.

ના. ૧૩—ગજો, કરીયાતું, લીખડાનીછાલ, કડાછાલ, અને સાતવીણનીછાલ એ દરેક સરખે ભાગે લઘુ ચૂર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૦ થી ૦૧

ના. ૧૪—સોનામુખી ૧ તોલો, કરીયાતુ ૧ તોલો, કડુ ૧ તોલો, મઠાડા ૩ તોલો તેનું વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૧ અરધો તોલો સવારે ને ૦૧ સાંજે પાણીમાં આપવું, આથી દરત ઉતરશે ને તાવ જશે.

ના. ૧૫—કરીયાતુ, ઇંદરજવ, ગજો, ઘણા વાળો અતિવિષની કળી એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઘુ તેનો કવાથ કરી પીવો.

ના. ૧૬—તજ ૩. ૦૧ ભાર
ફટકડી ૩. ૦૧ ભાર

બંનેનું ચૂર્ણ કરી માત્રા એ આ-ની ભાર તાવ પહેલાં આપવું.

છર્ણ જવર, અનિયમિત તાવ.

એક વાર સખત તાવ આવી ગયા પછી થોડો તાવ રહેછે, અથવા થોડા દિવસને આંતરે ફરી ફરી આવ્યા કરેછે અને તે મહત્ત્વ કરી અમાસ અને પૂનમનાં ભારે દિવસમાં ઉધસો મારેછે.

ચિન્હ — તાવની સાથે સરીર ક્ષીણ હોયછે, બૂખ લાગતી નથી, મોઢો કળજ રહેછે, નાડી જલદ ચાલેછે, પેટમાં વાયુનું ભેર

જણાય છે ને જીમ મેલી હોય છે.

ઉપાય ના. ૧—કવીનાદન (કોયદાન) વાલ ૫ વાલ | શુદ્ધના પા
ગજો સત્ય ૧૨ વાલ | ૨૪ કરવીતે
કાંકચીયાના મીંજનો બૂકો ૮ વાલ | માંથી સવા-
ર સાંજ

અદેકી લેવી.

ના ૨—મોટું સુદર્શન ચુર્ણ—

ભોરીગણી, કચોરો, મોટી રીંગણી, સુંઠ, પીપર, મરી, ગં-
ઠોઠા, મોરવેલ, ગુળવેલ ધમસો, કડુ, પીતપાપડો, મોથ, ત્રાય-
માણુ, નેત્રવાળો, કડવા લીંબડાની છાલ, આકડાનું મુળ, સેકડાનું
ખીજ, ફટકડી કુલાવેલ, ઘોડાવજ, તજ, પદમ કાષ્ટ, વાળો, સફેત-
ચંદન, અતિવિષનીકળી ચીકણા મુળ, સાલવણુ, પીઠ વણુ,
કેરાનીગાંને, વાવડીંગ, તગર, ચીત્રક, દેવદાર, ચવક, પટોળપત્ર,
વીંદરી કદ, લવંગ, વાસકપુર, સફેદ કમળ, તમાલપત્ર, જા-
વંત્રી, તાલીસ પત્ર, આ બધા એકસાથે અડધ બાગે કરીયાતું
મેળવવું.

માત્રા—ગુજ્જારથી ૧ બાર સુધી સવાર, સાંજ પાણીમાં
આપવું.

આ ચુર્ણ દરેક તાવ ઊપર અપાય છે.

નં ૩—પટોળ, લીંબડાની છાલ, ગજો, વરીયાળી, કરીયાતું
એ દરેક એક એક તોલો અને ઈંદરજવ ૨ તોલો એ સરવેને
માટે ગરમ પાણીમાં પલાળી સવારે પાણી ગળી લઈ દીવ-
સમાં ત્રણ વખત પીવું.

નં ૪—કરીયાતું, હરડાં, મોથ, સુંઠ, પીપર, ગઠોઠા
ધમાસો, વાળો, પટોળ, કડુ, ખડસલીયો પીતપાપડો, ક-
ચોરો, રીંગણી, ત્રાયમાણુ, ચીકણા મુળ. કાંકચા, ઈંદરજવ
અતિવિષ અને ઠોરલી. આ સરવેતું સરખે બાગે વસાગળ
ચુર્ણ કરવું માત્રા ગથી ૧૧ તોલો પાણીમાં આપવું.

દમ

ચિન્હ—દરદીને પેટમાં બાદી હોય છે, ત્રાસુ દુખે છે, ધણો

પેસાળ ઉતરે છે, પણ કેટલાકને એકાએક દમ ઉપડે છે.

સાતમાં જે ત્રણ વાળાના સમારમાં દરદી એકાએક શ્વાસો શ્વાસમાં અટકાવ પહોચવાથી જાગી ઉઠે છે. છાતી જાણે ખાંધી લીધી હોય અને હવા અંદર જોઈએ તેટલી દાખલ નહીં થઈ શકતી હોય તેની પેઠે અડચણ લાગે છે. અને તેથી વારંવાર મોટા બેરેયાં પણ મુસીબતની સાથે દમ આસે છે. દરદીનો દેખાવ મોટા દુખદાયક થઈ પડે છે. ધમણની મારક ધણી મહેનતથી દમ આસે છે. દમને લીધે પણ વાત કરવાની દુરસદ રહેતી નથી. તેનો ચહેરો ધણી લાચારી તથા સંકટ જતાવે છે. અને એકાદ અઝણા માણસને સહેજ એમ લાગશે કે થોડા વખતમાં દરદી અત્યુને સરળ થશે. શરીર ઉપરથી પરસવાના ડીપા પડે છે અને આંગ થકુ થઈ જાય છે. નાડી જલદ ચાલે છે થોડી ખાંસી આવે છે અને કાંઈ પણ રીતે જામ એસવાથી પણ આરામ મળતો નથી, ઊંઘ પણ આવતી નથી. ત્યાર પછી જે ચાર કલાકથી તે એક જે દીવસમાં આ દમ એકદમ અગર હળવે હળવે નરમ પડી જાય છે, ખાંસી આવે છે અને તેની સાથે થોડા કદ પડે છે કાંઈને વધારે ખાંસી આવે છે ને ધણી કદ પડે છે.

આ રીતે એક વખત દમ થઈને મટી જાય ત્યાર પછી ફરી તેજ રીતે ક્યારે થશે તેનો કાંઈ નીયમ નથી. ફરી ફરીને થયા વગર એ ઘણું ફરીને રહેતો નથી. પણ તે કાંઈને દરરોજ થાયતો કાંઈને માહીતીમાં એક વખત અગર વરસમાં એક વાર, અને કાંઈને તો કેટલેક વરસે એક વખત થાય છે. અને ઘણું ફરીને તે રાત ને વખતે ઉપડે છે. જ્યારે વારંવાર દમ ઉપડે છે. ત્યારે ફેફસાના ખીન્ન વ્યધિયો ઉત્પન્ન થાય છે. હમેશાં ઉધરસ રહે છે કદ પડે છે ને તાવ બોસે છે. અને રક્તાશયના તેમજ ખીન્ન વ્યાધી પેદા થાય છે અને તેથી દરદીનો અંત વહેસો આવે છે પરંતુ જે દમ લાંબા વખતને અંતરે થતો હોયતો તેનાથી જીંદગીને વિશેષ ધક્રો લાગતો નથી.

કારણ—આ રોગ ઘણું ફરી તરણાવસ્થામાં થાય છે સ્ત્રી કર્તાં પુરુષને વધારે થાય છે એકજ કુટુંબમાં તે કેઠવાર વારસામાં જિતરે છે. ૧ કેટલીકવાર કાંઈ કારણ વિના દમ ઉપડે છે ૨ ધુમાડો મરચો

કે એવી આકરી કોઈ જાતની ધુમાડી વનસ્પતિ અગર કાંઈ દુર્ગંધ, ધુળ, શ્વાસમાં લેવાય. સરદી અને હાંડથી, વીગેરે ઘણા કારણથી દમ ઉપડેછે.

ઉપાય—ત્રણ પ્રકારનો ઉપાય છે. ૧—દમને અટકાવવાનો ૨—દમને શાંત પાડવાનો ૩—ફરીથી દમ ન ઉપડે તેને માટે.

૧—પ્રથમ દમ ઉપડે તેવા કારણ દુર કરવાં. ઉલટી અગર આડનો જીભાળ આપવો અથવા એરંડીયું તેલ આપી એ ત્રણ દરત બિતરે તેમ કરવું. છાતી ઉપર રાંધે મુકવી ટરપીટન તથા ગરમ પાણીનો શેક કરવો ત્યાર પછી દવા આપવી. દવા એક ખાવાની તથા બીજી સુંઘવાની અગર ખીડીની માફક પીવાની કદ દવાથી દરદીને ફાયદો થસે તે ચોકસ કહેવાય નહીં દવા લીધાથી તબીબ તને કઈ અનુકુળ આવે છે તે માત્રમ પડે છે. એકને ફાયદો કરશે તેજ દવા બીજાને લાગુ પડશે નહીં એવી આરોગની ખાશીયત છે.

ના. ૧—નવખાર, અર્ધગાંધો ખાર, ટંકણ ખાર, ચુરો ખાર, નવસાર, સાંજખાર, સંચળ, સીંધા લુણ, વડાગર મીઠું, બોરીંગણીનો ખાર, એ તમામ સર્ખે ભાગે લેવા અજમો ચાર ભાગ પીપર ચાર ભાગ, હીંગ એ ભાગ એ તમામનું ચુર્ણ તૈયાર કરી કડવી તુંબડીના રસના સાત પુટ દેવા પછી બધી દવાને કડવી તુંબડીને ડગળી કાઢી તેમાં ભરવી તેને કપડમટ ત્રણ કરવા પછી અમ્મીમાં ઘાલી તે ખાર હરાપછી કાઢી લઈ વસ્ત્રગાળ ચૂરણ કરવું **માત્રા**—વાલ-૨ ધીમાં અગર સીતોપલાદીમાં આપવું.

ના. ૨—૧૨૫ આકડાનાં રવાઇડા સૂકવી તેમાં એક તોલો જલકળ, લવીંગ, જવંત્રી અને અકલ કરો એ દરેક અકલ તોલો લઈ બધે આની ભારતી ગોળી વાળવી. **માત્રા**—૧ થી ૩ ગોળી.

ના. ૩—ગોરાસ આયોડીડ

ત્રેન ૩૦

ટીંચર બેલાડોના

મીનીમ ૪૦

સ્પીરીટ આમોનીયા આરોમેટીક ગ્રામ એ

સ્પીરીટ કલોરોફોર્મ

ગ્રામ એ

ટીંચર સ્ટ્રામેની

ગ્રામ અરધો.

લોએલીયા ઇથરીસ

ગ્રામ એ

કપુરનું પાણી

ઑંસ ૪

આસરવે દવા મીઠાવી ૬ ભાગ દીવસમાં ત્રણ ચાર વખત આપવી.

ના. ૪—નાઇટ્રેટઑફ ઓમાઇલના થોડાં ટીપાં રમાલ ઉપર નાંખી સુવચાથી આરામ થાય છે.

ધતુરો, સુરોખાર, નવસાર, અને ગાંજે, ઇત્યાદી દરદીના ઓરડામાં બાળવામાં આવે તો તેનો ધુમાડો શ્વાસમાં જવાથી ફાયદો થાય છે. જેમકે ધતુરાના પંચાંગ જે ઑંસ સુરોખાર જે દ્રામ અને બાંગ ૪ દ્રામ એકત્ર કરી દેવતા પર ભભરાવવા.

બીડી અગર ચલમમાં ધતુરો, તમાકુ, ગાંજે અને, સુરોખાર, પીવાથી દમ બેસી જાય છે.

સુરોખાર તથા પોટાસ કલોરાસ પાણીમાં ગળી જાય તેટલો નાંખી તેમાં બ્લોટીંગ પેપર ભીંજવી સૂકવી રાખવા. જ્યારે દમ ઉપડે ત્યારે તેની બીડી વાળી પીવી.

દમ બેસી ગયા પછી તે શરી નહીં થાય તેવા ઇલાજો કરવા શરીર સુધરે તેવો ખોરાક લેવો, રાતે ઉજાગરો કરવો નહીં, નીચમસર ખાવું, બારે ખોરાક ખાવો નહીં.

દમ શરીથી ન ઉપડે તેને માટે નીચેની દવા આપવી.

ના. ૫—સોમલ ઝેન જે, હીંગળો ઓખો ઝેન ચાર, ધતુરાના બી ઝેન ૩૨, કવીનાઇન ઝેન ૨૦, અશીણુ ઝેન ૮, એકસદ્રાકટ કોની ગોળી વળે તેટલું ગોળી ૩૨ કરવી. માત્રા ગોળી જે સવાર સાંજ અકેકી આપવી.

ના. ૬—કસ્તુરી ૭ વાલ, જેઠીમધનોશીરો ૬ વાત્ર, તેની ગોળી ૧૨ કરવી માત્રા—ગોળી ૨ સવાર, સાંજ અકેકી આપવી.

ના. ૭—ધાસકુઠાર—શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ટંકણખાર ગંધકશુદ્ધ શુદ્ધ મણુસીલ એ દરેક અકેક ભાગ સૂક તથા પીપર એ દરેક ત્રણ ભાગ અને મરી દશ ભાગ એનું વસ્ત્રગાળ ચૂરણ કરી રાખવું માત્રા ૧ રતી બાર નાગરવેલના પાનમાં દમ હોય ત્યારે આપવું.

ના. ૮—અધાડાનોખાર, અબકબરમ ચરડુસીનોરસ અને પીપર દમ ઉપર અપાય છે.

દાંતના દરદ.

દાંતના પેદાનો વરમ. પેદા સ્નેહાં. ઉપસેલાં. જાંડાં અને રાતાં થઈ રહેછે. તે દુખેછે. દાંતવાથી તેમાં લોહી નીકળે છે ને અંદર થી પણ નીકળેછે.

ઉપાય ના. ૧—ફટકડી તોલો પા, ટંકણખાર તોલો પા, અને પાણી તોલો ૧૦ મેળવી કાગળા કરવા.

ના. ૨—ટંકણખાર તોલો પા, મધ તોલો રા, ખાવળની છાલ તું પાણી તોલો ૧૦ મેળવી કાગળા કરવા.

ના. ૩—માયું, ખાવળનીઅંતરછાલ, ગુલાબનાફુલ, તથા મોરડીની છાલ એ દરેક અઢેક તોલો લઈ તેને પાણી વીશ ભારમાં રાતે પલાળી સવારે ગળી કાગળા કરવા.

દાંતના અસકા—ચિન્હ આ દરદ થોડું હોય ત્યારે “વેદના થોડી હોયછે અને ઘણું હોય તો વેદના અસલ થઈ પડે છે ને દરદી બેઠાસાં નાંખે છે. આંખમાંથી આંસુ પડે છે દરદની જાત ઘણા પ્રકારનીછે. કોઈને બળેછે કપાય છે, ભોંકાય છે અને લવરકે છે.

ઉપાય ના. ૧—લવીંગ તથા તજના તેલતું ટીપું રૂના પોલમાં દાંતની પોલમાં રાખવું.

ના. ૨—અકલકરો, સુંક, તથા સીંધાલુણુ ઝીણું વાટી દાંત ઉપર ધસવું. તથા ગાયના સુકા છાણુની ઝીણી જુકી કરી દાંત ઉપર ધસવી.

ના. ૩—કપુર તથા અઢીણુ બૂનેને મીલાવી દાંતમાં રાખવું.

ના. ૪—આદુના કટકાને તુલશીના પાન આથે દાંતમાં રાખવું.

ના. ૫—કાયફળ તોલો ૦ પાણી તોલો ૧૦ ના કાગળા કરવા.

ના. ૬—જાયફળના તેલતું ટીપું રૂના પોલમાં રાખવું.

ના. ૭—ફુલાવેલ મોરચુથુ એક ભાગ ફુલાવેલ ટંકણ બેભાગ

ફુલાવેલ ફટકડી ત્રણભાગ આઠ આઠભાગ મીલાવી લગાડવું.

ના. ૮—લોદર, રસવંતી અને મોથ સરખે ભાગે લઈ વજન ગળ કરી દાંતે લગાડવું.

ના. ૯—વરતું દાંતણુ કરવાથી અસકા મટે છે.

ના. ૧૦—ધાનણી દાંતની પોલમાં રાખવી.

દાદર.

શરીરના મને તે ભાગમાં થાય છે. અને શરૂઆતમાં ગાળ સતા રંગના ચકરડા જણાય છે. આમાં ચળ ધણી આવે છે. ખંજોળવાથી લોહી નીકળે છે તે તેમાંથી કેટલીક વખતે પાકી આવે છે, ત્યારે તેમાં બળતર થાય છે, ધણા વખતની ણુની દાદર કાળી પડી જાય છે. બહુજ ખાટો અને બહુજ ગરમ પદાર્થ ખાવાવાળાને તેમજ મલીન, માણસને આ દરદ બહુજ થાય છે. દાદર બહુ કરીને કમર, પગલ અગર સાથળા મૂળમાં કે જ્યાં પરસેવો બરાબ રહેવાનો વધારે સંભવ છે ત્યાં મળી આવે છે.

ના. ૧—કુવાડીયાના બીજ, ૭ ભાગ, ગાળરના બી બેભાગ અને બાવચીના બી ચાર ભાગ એ ત્રણે વસ્તુના ચૂણને આઠ દિવસ સુધી ગૌમૂત્રમાં પલાળી રાખી પાછળથી તે કાઢી વાડીને લગાડવાથી દાદર, ચળ, અને ખસ જતી રહે છે.

ના. ૨—પારો તોલા ૧૦, ગંધક તોલા ૧૦, હીમેજ તોલા ૧૦, રાગતોલા ૧૦, અને ટંકરખાર તોલ ૫ પારા તથા ગંધકને પ્રથમ મીલાવી એક રસ થયા પછી બાકીની ચીજો મેળવવી પછી દાદરવાળી જગાએ ધીમાં લગાડવું.

ના. ૩—રસકપૂર, બોદાર, ગંધક, મોરચુથુ અને ટંકણખાર સરખે ભાગે લઈ સાખણમાં લગાડવું.

તે શિવાય ઈંગ્રેજીમાં જલદ એસીડ એસેટીક તથા ગોઆપાહીડર લગાડવાથી દાદર મટી જાય છે.

ધાતુના રોગ.

ધાત એ શબ્દનો અર્થ આપણામાં એવો અનિશ્ચિત છે કે તેમાં કેટલાક જૂદા જૂદા દરદનો સમાવેશ થાય છે. પેશાબમાં કાંઈપણ ધોળો પદાર્થ જાય તેને ધાત એ શબ્દ લાગુ કરવામાં આવે છે. પરમીલામાં પણ જાય. પેશાબમાં ચરખી જેવો પદાર્થ જાય, કોઈવાર વીંચ પેશાબની સાથે પડે છે, અને કોઈવાર ફાસફેટ નીકળે છે તે સર્વે ધાતમાં ગણાય છે.

જ્યારે પેશાબ કરતાં પ્રથમ સફેદ પદાર્થ પડે છે અને પાછું

છાતનો પેશાબનો ભાગ ચોખ્ખો હોય છે. ત્યારે તે પદાર્થ મુત્ર માર્ગમાથી આવે છે એમ અનુમાન થાય છે. આ પદાર્થ ધણું કરી ને જુના પરમીયાનું પીપ હોય છે, કવચીત તે સફેદ પદાર્થ ફેસ-ફેટનો બનેલો હોય છે. વીધાર્થીઓ વીગેરે જે ઘણા વખત બેસી રહે અને વાંચે તથા મગજને તરદી આપે તેને ધણું કરીને આરોગ થાય છે. આક્ષાર જવાથી શરીરને નબળાઈ અને સુસ્તી લાગે છે, મસ્તક દુખે છે, અને મન વ્યગ્ર તથા ચિંતાતુર થાય છે.

ઉપાય—દરદીએ ઘોડું વાંચવું તથા મગજને થોડી તરદી આપવી. બેસી નહીં રહેતાં યોગ્ય શરવાતી તથા બીજી કસરત લેવી જેમજે સારી ખુત્તી હવા, પોષ્ટીક ખોરાક તથા પુષ્કળ દુધ આપવું.

ના. ૧—મેથી તોલા ૮, ખસખસ તોલા ૮—ઘઉં તોલા ૮, થી તોલા ૮, તીખા તોલો ૧—અને સાકર તોલા ૧૦ આ શરવે ને ખાંડી જણી કરી તૈયાર કરવું માત્રા તોલો ૧૫ થી ૩ સુધી

ના. ૨—કાળાતણ તથા ગોખર સરખે ભાગે લઈ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૧૫ થી ૧ સુધી દુધમાં આપવું.

વીર્યશ્રાવ-શુક્રપાત (ધાતનું જવું)

પેશાબની સાથે વીર્ય પડે, સ્વપ્નામાં વીર્ય જાય, કિંચીત મનો વિકાર થઈ વીર્ય ક્ષલીત થાય તેને વીર્યશ્રાવનો વ્યાધી કહેવાય છે કોઈવાર ઝાઝની કબજીઅતથી વીર્ય પડે છે, તરણાવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી પાંચ પંદર દિવસને અંતરે સ્વપ્નામાં વીર્ય જાય તે સ્વભાવિક છે તેને વ્યાધી સમજવો નહીં. હાથરસને લીધે વીર્ય ઝમ્યા કરે છે, વિષય યુક્ત વાતો કરવાથી, ઇસ્કની ચોપડીયો વાંચવાથી, નિશાળોમાં અને કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓને કેટલીકવાર આરોગ થાય છે, અતિ સ્ત્રી સંગ કરવાથી જલદી સખલીત થઈ જાય છે તેને પણ આપણા લોકો ધાત જાય છે એમ કહે છે, એમ મેં ઘણા જણાને મોઢેથી સાંભળ્યું છે.

વીર્યશ્રાવને લીધે શરીરને નબળાઈ માલમ પડે છે, મન ચિંતાતુર રહે છે, કશું કામ ગોઠવું નથી, હાથ મગમાં કબજા થાય

૭, યાદ સમિત કમી થઈ જાય છે. બૂખ લાગતી નથી કોઈ કામ સજાતું નથી, માથું દુખે છે, ચકર આવે છે, શરીર લેવાતું જાય છે. છેવટ, વાઈ, ક્ષય, આંચકી વીગેરે બચકર રોગ પેદા થાય છે.

ઉપાય—પહેલાં દરત સમ્મ આવે તેવી દવા આપવી. મીઠીઅવળ તથા ત્રીફળા વીગેરે હલકા ગુલાબ આપવો વિષય ઉત્પન્ન થાય એવી વાતો તથા ચોપડીઓ વાંચવીનહીં કંડા ખાણીથી સ્નાન કરવું. શરીરને કસરત આપવી. ૭, સાત કલાકથી વધારે જાંબવું નહીં ને પીઠ ઉપર નહીં સુતા પડખાબર સુવું.

ના. ૧—અકલકરો, સુંઠ, કકોલ, જયફળ, કેસર, પીપર, લવીંગ અને ચંદન એ દરેક અકેક તોલો અને અઢીણુ ચાર તોલા એ સઘળાનું ખારીક ચૂર્ણ કરવું.

માત્રા—૧ થી ૨ રતીભાર રાત્રે મધમાં ચાટી જવું.

ના. ૨—ગજો, ગોખર અને આમળાં આ સરખે ભાગે લઈ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું **માત્રા—**તોલો ૦૧

ના. ૩—કપુર ૧ વાલ અને અઢીણુ ૧ રતી તેની ગોળા ૭ કરવી હમેશાં ત્રણ ગોળા લેવી

ના. ૪—જવંત્રી અને અઢીણુ અકેક તોલો. કસ્તૂરી ૩ તોલો અને કપુર ૩ તોલો ખંનેને ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું પાનના રસની સાથે એકએક રતીની ગોળાઓ વાળવી **માત્રા—**ગોળા ૧ થી ૩ આ ગોળા મીઠા પરમીયા તથા દમ અને પુરપત્ત આપનારી છે.

ના. ૫—કાળી તુલસીના ખીની ગોળા ગોળમાં ભોર નેવડી વાળવી **માત્રા—**ગોળા ૧ થી ૩

ના. ૬—વીઠારીકંદનું ચૂર્ણ **માત્રા—**તોલો ૦૧ થી ૦૧૧ દુધમાં આપવું.

ના. ૭—ધોળામૂસળા, ગલોસત્ત, કવચાં, ગોખર, શીમળાનોગુંદ, સાકર અને આમળા આ દવા સરખે ભાગે લઈ વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું **માત્રા—**તોલો ૦૧ થી ૦૧૧ દીવસમાં બે વખત ઘી તથા દુધમાં આપવું.

ના. ૮—એખરો, ગોખર, સતાવરી, કવચાં, મુસળી એ

અમો ચચાર તોલા મોચરસ, નાગકેશર અને જોડીમધ વખે તોલા તથા જવત્રી, સુંઠ અને લવંગ એકઠ તોલો અને બધાના બરેજર સાકર લઈ ખાંડી વચ્ચગાળ ચુરણ કરવું, માત્રા-તોલો બાંધીના દુધમાં આપવું.

ના. ૯—પૂર્ણ ચંદ્રોદય નામની સોનાની બનાવટ થાય છે તે તૈયાર મળે છે. માત્રા-૧ થી બે રતી મધ અને માખણ સમ્મે ખાવી, આ દવા ખાતી વખતે, દુધ તથા ધીનું ખાવામાં જોર રાખવું ને તેલ મરચું તથા ખટાઇથી દુર રહેવું.

ના. ૧૦—ઝેરકોચલા ૩૦ થી ૪૦ લઈ એક માટલીની અંદર પાણીમાં નાંખવા તે પાણી સવારનું ભરેલ સાંજે કાઢી નાંખવું. ને સાંજનું ભરેલ સવારે કાઢી નાંખવું એમ ૨૧ દીવસ કરવું પછી આયના છાણમાં પાણી નાંખી તેમાં ઝેર કોચલા નાંખી હાંડલામાં ચુલા ઉપર ખુબ બે કલાક સુધી ઉકાળવું પછી તેની બે ફાસ કરી પાણીથી ઘોષ્ટ નાંખવાને ફરીથી બકરીના દુધમાં ઉકાળવા ને તેના પછી જીણા જીણા કરકા કરવા પછી તેને ધીમાં તળવા બરાબર ભુંજાણા પછી તેને જીણા લોટ જેવો ભુખે કરવો ને તેના વજન બરાબર ઘોળી મુસળી, કાળી મુસળી, આંસદ, બે સાગુગળ આ બધાનું વચ્ચગાળ ચુણે કરવું ને તેની ચણા બરાબર ગોળીયો વાળવી હમેશાં ગોળી બે સવાર સાંજ દુધમાં ખાવી તેલ, મરચું, ખટાઇથી દુર રહેવું.

ના. ૧૧—કાળી તળશીના બી રૂપીયા પાંચભાર, કેશર તોલો ૧૫, કપુર તોલો ૧૦, અરધો, જયફળ તોલો ૧૫, જવત્રી તોલો ૧૫, એલચી તોલો ૧૦, મુસલી તોલા ૨૦ આ સર્વેનું વચ્ચગાળ ચુરણ કરવું ને તેની ગોળી-ગોળ શેર ૩ તણ નાંખી તોલા અરધાભારની વાળવી માત્રા-ગોળી ૧ સવારમાં ખાવી.

ના. ૧૨—અડદનીદાળ તોલા ૧૦, બે સના દુધ શેર ૧૦ અરધામાં આખીરાત પલાળવી સવારે દાળ કાઢી પાણીથી ઘાઈ નાંખવી.

સરેશ મુશાળી	}	આ દરેક બે	}	આ બધાનું ચૂંટી કરી
પંખાળી સાલમ		તોલા લેવા.		પડી સાત કરવી.
લસણીયા સાલમ				
બહુ રૂબી		તોલા ૫		

ત્યાર પછી દુધ શેર રાંધી લઈ તેમાં ઉપરની પડી એક નાંખવી તથા ઉપરની ધોઝેલ દાળ નાંખી ખુબ કઢવું. કઢતાં અરધ રહે એટલે ઉતારી લઈ પીંછ જવું સવારે પીવું બાંજું કાંઈ ખાતું નહીં. સાંજે ૧૬૦ ખાવું.

ના. ૧૩—લોહ ભસ્મ ૧ થી ૨ રતી મધ સાથે આપવી.

ના. ૧૪—શુધ શીલાજીત ૧ થી બે રતી દુધ સાથે આપવો. અતિસંગથી નપુશકપણ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવાતો સ્ત્રી પાસે જતાં વીર્ય જલદી સ્ખલિત થતું હોય તેનો ઉપાય—પ્રથમતો ઉત્પત્તી અવમ્બોને સંપૂર્ણ આરામ આપવો, કામ ઉત્પન્ન થાય નહીં તેવું વર્તન રાખવું. ઈંદ્રી પુરતા બળથી જન્યત થતી ન હોય તો એક વરસ લગી અવશ્ય સ્ત્રી સંગ કરવો નહીં.

જેની ઈંદ્રી પૂરતા બળથી જન્યત થતી હોય, યોનીમાં દાખલ થઈ શકતી હોય તથા વીર્ય જલદી સ્ખલિત તુરત થઈ જતું હોય તેણે અવશ્ય એક વરસ લગી બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. તેને માટે મન પશીત્ર રાખવું મનને રાત દિવસ કાંઈ કામમાં પરોવેલું રાખવું. અન્નપ્રયા મુલકમાં મુસાફરીએ નીકળી જવું. અથવા અભ્યાસમાં મન લગાડવું અને મલીન વીચાર ઉત્પન્ન થાય તે વખતે ધ્યેયર ભજન કરવું. થંડા પાણીથી નાવું. શરીરને થાક ન લાગે તેટલી કસરત કરવી.

ના. ૧૫—અશ્રીષ્ટ, વછતાગ, ધંતુરાના બીજ, અને જાવંત્રી તું ચુર્ણ ગાયના ધીમાં મેળવી ઈંદ્રી ઉપર લગાડવું.

ના. ૧૬—અજમો તથા મેદો એ દરેક અરધા અરધા બાર લખને પાણીમાં પીસીને સાત દિવસ લગી ઈંદ્રીપર લગાડવું.

ના. ૧૭—અકલકરો મીઠા તેલ સાથે ઘસી ઈંદ્રીપર લેપ કરવો.

ના. ૧૮—ફોસફોર ઓક્સીડ એન દશ

ઝેરકોચલાનું સત્તર એન ૩૩ તેત્રીસ

ગોળી ૧૦૦ કરવી એક ગોળી જમ્યા બાદ દીવસમાં ત્રણ

વાર લેવી.

આ, કોશી અગર કોઈપણ ગરમ ચીજ ખાવી નહીં.

ના. ૧૯—ધંતુરાનાબીનું ચૂર્ણ તલના તેલમાં ઉકાળી પછી શાશીમાં ભરી રાખવું, ને હમેશાં આંગળી વડે ઘંટી ઉપર દીવસમાં ચાર પાંચવાર લગાડવું.

ના. ૨૦—ઝીંક સલ્ફાસ	ઝેન ૧૮	} ગોળી ૨૪ કરવી
હીરાકસી	ઝેન ૨૪	
ઝેરકોચલાનું સત્વ	ઝેન ૬	
પીલરેહાઇ કમ્પાઉન્ડ	ઝેન ૬૦	

દીવસમાં ત્રણ ગોળી જમ્યા પછી લેવી.

કોટલીવર ઓછલથી પણ ફાયદો થાય છે.

નાકના દરદ.

નસકોરી ફુટવી—કોઈવાર નસકોરી ફુટવાની અઝાડ માથું દુખે છે, ચહેરા લલ થઇ આવે છે અગર ટાઢ વાય છે. અને કોઈવાર એકાએક કાંઈપણ ચેતવણી આપ્યા શિવાઇ નાકમાંથી લોહી પડે છે. બાળ અવસ્થા અને જુવાનીમાં નસકોરી કેટલીક વાર ફુટે છે. તેથી લોહીનો નેસો કમી થાય છે, અને શરીરે પણ ફાયદો થાય છે, કેટલાકને પાંચ પંદર દિવસે નસકોરી ફુટવાની ટેવ પડી જાય છે. હરસનું તથા દસ્તાનું લોહી બંધ થવાથી નસકોરી ફુટે ને. લોહીની એકદમ ધાર અગર ટપકે ટપકે પડે છે નાક ઉપર કાંઈ લાગવાથી નેરથીઝીંક ખાવાથી, નેરથી ઉલટી થવાથી અગર ઉધરસથી પણ લોહી નીકળે છે. મોટી ઉધરસમાં બચાંને કાનમાંથી અને નાકમાંથી લોહી નીકળે છે. કાળજના ગુરદાના અને રક્તાશયના દરદોમાં, કમળામાં અથવા બીજી રીતે લોહી પાતળું થઇ જવાથી નસકોરી ફુટે છે. નાકની અંદર કેટલાંક દરદ થવાથી, મસાથી અને કીડા પડવાથી ઘણું લોહી નીકળે છે, કેટલીક વાર એમ નેવામાં આવે છે કે એકાદ દિવસે નાકમાં દરદ થાય છે. થોડું અગર ઘણું લોહી પડે છે, તે વખતે નાક ચહેરા અને આંખ સુઝી આવે છે અને નાકમાંથી કીડા પડવા માંડે છે, વખતે આકીડા તાળવું ફાડીને મોઢામાં ઘીસાડે છે, અને સો બસો કીડા નીકળી પડે છે તેથી દરદીને અતિશય દુખ થાય છે માથું દુખે છે, અને ઉંઘ આવતી નથી. નસકોરી ને લીધે કીડા

થયાકે કીડાને લીધે નસકારી કુટી એ જહેવું મુંશકેલ થઇ પડે છે જેકે અરસ પરસ કારણ થઇ સકે છે. નળળી તખીયતના માણસ ને વિસેષ થાય છે વખતે ગળાનો બાગ ખવાઈ જાય છે અને ગળા વાટે મોઢામાંથી કીડા પડે છે. નાકમાંથી લોહી એક એ તોલા અગર એક એ શેર સુધી પડે છે. લોહી નાકમાંથી બહાર પડે છે પણ કાઠ વાર પછવાડે પેટમાં ઉતરે છે. પેટમાં લોહી ઉતર્યા પછી થોડી વારે ઉલટી થાય છે અને તેમાં લોહીની ગાંઠો, ગળકા પડે છે અગર તે લોહી ઝાડા વાંટે નીકળે છે. એક અગર જેકે નાકમાંથી લોહી નીકળે છે. સ્ત્રી કરતાં પુરુષને આ દરદ વધારે થાય છે.

ઉપાય—નસકારી કુટવાનો અનુભવ નથી એવા થોડા માણસો હસે અને તેના સાધારણ ઉપાય સર્વ કોઇને માલમ હોય છે. હાંકુ પાણી મસ્તક, નાક તથા ગોચી ઉપર રેડવું. બરફ મળી સકે તો નાકને તથા માથાને લગાડવો. રાત્રી માટી ભીંજવીને માથા ઉપર મૂકવી. મજબૂત તથા ઘણા લોહીવાળા આદમીને નસકારી કુટાં છે તે પોતાની મેળે થોડું ઘણું લોહી નીકળા પછી બંધ પડે છે તેને બંધ કરવા જરૂર નથી પણ જોને ઘણું લોહી વહે છે અને તે નળળી તખીયતનો દરદી હોય તેવું લોહી જલદી બંધ કરવું જોઈએ ના ૧—ગાયત્રી સુકું છાણુને ઝીણું વાટીને સુંઘવું તેથી લોહી બંધ થયે

ના. ૨—૨ટકડી તથા કાંટાળુમાયુની ભુકીકરી સુંઘવી. તથા નાકને થોડી વાર દાગી રાખવું તેથી લોહી બંધાઈ જઈ બંધ પડે છે.

ના. ૩—જસતાનાકુલ દવાલ, કટકડી દવાલ, કાંટાળુ માયુ દવાલ, પાણી ૫ તોલા ઉપરની સર્વે દવા મીલાવી નાકમાં પીચકારી મારવી. નાકમાં કીડા પડે ત્યારે નીચેની દવા આપવી.

ના. ૪—ટરપીટન તેલ ડ્રામ એક—પાણી ગરમ તોલા ૧૦ કટકડી ૮ વાલ ઉપરની દવા મીલાવી પીચકારી મારવી,

ના. ૫—ટરપીટન તથા કપૂર મીલાવી સુંઘવું અગર તેમાં ૩ બોળી પુમકું નાકમાં મૂકવું એટલે કીડા ખરી પડે છે.

નાકમાં છોડ.

નાકની અંદર કોઈ પ્રકારનો સડો પેદા થવાથી તેની અંદર ચીપર નીકળે છે તે વાસ મારે છે તેને છોડ કહે છે.

પ્રથમ સળેખમ જોયું જણાય છે, નાકમાં કાંઈ ભરાઈ રહ્યું હોય એમ લાગે છે. શ્વાસ બનાવર ચાલતો નથી. તેને લીધે કપાળ દુખે છે. કોઈને થોડું પણ નીકળે છે. તો કોઈને ઘણું નીકળે છે ને અંટલી દુર્ગંધ મારે છે કે. બીજારો દરદી બીજાની પાસે ગેસી સકતો નથી. થોડું પણ હોયતો સૂકાઈ જઈ જોડાં પડે છે ને તે પોપડા જેવા બહાર નીકળે છે. આ દશામાં દરદી ઘણા વખત રહેતો તેની વાસ લેવાની સક્તી કમી અગર તદ્દન બંધ થઈ જાય છે. તાજેતર ઉપાય કરવાથી મટી સકે છે પણ લાંબો વખત થવાથી ઉપાય કાગે લાગતો નથી. કોઈને ઘણું પણ જવાથી નાકની અંદરના હાડકાં સડી જાય છે. ને નાકનો આગલો ભાગ ખસી પડે છે. કોઈવાર તાગવામાંથી મોઝામાં છીંદ્ર પડે છે. નાકની અંદર કીડા પડે છે ને લોહી નીકળે છે.

ઉપાય—નાકને હમેસાં ગરમ પાણીની પીચકારીથી ઘોષ સાર રાખવું ગરમીથી આ દરદ થયું હોય તો નીચેની દવા આપવી.

ના. ૧—સારસા પરેલાનો કવાથ ઝાંસ ૪ મીથ્ર કરી
લાઈકર હાઈડ્રાજીરી પરકલેરીડ ગ્રામ ૧ } દીવસમાં ત્રણ
વખત આપવું

ગરમી સિવાય આ દરદ થયું હોય તો નીચેની દવા આપવી.

ના. ૨—પોટાસ આયોડાઇડ ઝેન ૬

સ્પીરીટ આમોનીઆ આરોમાટીક ગ્રામ ૧

ટીચર સીકાના કમ્પોઝીટા ગ્રામ ૧૦

કરીયાતાનો કવાથ ઝાંસ ૩

ઉપરની દવા મીલાવી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવી

ના. ૩—એંગલીનટમ હાઈડ્રાજીરી નાઇટ્રાસ ૧ ભાગ

તાબ્લેટ ધી

૮ ભાગ

મીલાવી સંવવું.

ના. ૪—હાઈડ્રાજીરી ઓક્સીડમ ફળરમ ૫ ઝેન } મીલાવી બે
માંડ ૪ ગ્રામ } ચાર વખત
સંવવું.

ના. ૫—કેકામારી શુંદ તોલો બા, વાવડીંગ તોલો બા, કપુર
વાદ ૨, મીલાવી સુધવું.

ના. ૬—કેકાજાપાક તથા કેકાજાનો અવલેહ લાંબી મુદત સુધી
પ્રાધાથી આરોગ મટી સકે છે.

પક્ષધાત.

ચિન્હ—અર્ધાંગ અને અર્ધીત જાતનો આ એક વ્યાધી છે,
અને તેથી શરીરનું એક પડખું શક્તિ વગરનું થઈ જાય છે એક
જાણુ પરના હાથ, પગ, અને પડખાં પોતાનું કામ ખીલકુલ કરી
શકતા નથી ને તે કાંઈપણ ચીજ પકડી શકતો નથી. તેને
એક પગ શક્તિહીન થઈ જવાથી બરાબર ઉપરી શકતો નથી.
ચાલતાં ચાલતાં અંગુડો પગ નિચે આવી જાય છે, અને પોતાનો
પગ ઘસડતો આવે છે. પક્ષધાતની સારી એક જાણુ તો ચહેરા
પણ રહી ગએલો હોય છે. આ દરદ અચાનક ઉપડે છે અને
રાત્રીમાં ઘણું કરી દરદી ઉઠેલો હોય છે, ત્યારે તે એકદમ પડી
જાય છે, જાડો, પેશાબ વીગેરે નીકળી જાય છે, અને કાંઈપણ
જાતનું ખાન રહેતું નથી આરાશમાં કાંતો દરદી ગુજરી જાય છે
પણ જો તેમાંથી હૈયાત રહેતો છંદગી સુધી દુખી જીવતર ભોગ-
વવું પડે છે. જો તાની ઉમરમાં આરોગ થયો હોયતો વળતે સારું
થઈ શકે છે. ઘડપણમાં થએલું દુખ ઘણુંજ ભયંકર છે.

કારણ—મગજના વ્યાધીથી દરદ થાય છે. મગજ ઉપર લોહી
ચડવાથી એકાએક અને પૂર્ણ પક્ષધાત થાય છે. ગરમીના મરજને
લીધે પણ મક્ષધાત થાય છે.

ઉપાય—ના. ૧—માસખલાદીકવાથ અહનિદાળ, ચીકણા
મૂળ, એરંડમૂળ, કૌયા, તાલીમખાના. રાસ્તા અને આસથ આ
દરેક બંને તેલના અને પાણી ૩૨ તોલા રીતસર કવાથ કરી દીવ-
સમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૨—ચોગરાજગુગળ-ચિત્રકમુળ, પીપર. અજમોદ, કા-
ળીજીરી, જીર, દેવદાર, ચવક, એલચી, સિંધવ, રાસ્તા, કુલિંજન,
ગોખર, ધાણા, ત્રિશળા, મોથ, મરી, સુંક, તજ, જવખાર, તાલીસ

પત્ર. તમાલપત્ર એ બધી દવાનો અકેક ભાગ લઈ આ બધાની
વજન બરાબર ગુગળ લેવો અને ધીમાં મીક્ષાવવું માત્રા-તોલો ૬,

ના. ૩—રસના, સુંક, દેવદાર, એરંડાનું મૂળ, અને ગળાસત્ર
આ બધાના બરાબર ગુગળ લઈ મેળવી, ધી અથવા મધની સાથે
નાના બોર નેવડી ગેળી વાળવી માત્રા-તોલો ૨ ધીમાં આપવી,

ના. ૪—લોહભસ્મ ૧ રતીથી ૧ વાલ સુધી મધમાં આપવી
ઉપર ધી તથા દુધનું જોર રાખવું.

ના. ૫—ઝેરકોચલા ૨ તોલા, કડુ ૧ તોલો, અતિવિષની
કળી, તથા વાવડીંગ ૧ તોલો. કલંબો ૬ તોલો, કાંકચીયા ૬ તોલો
અજમો ૬ તોલો, કાળીજીરી ૬ તોલો, મરી ૬ તોલો, જાંબંત્રી ૬
તોલો આ બધી દવાનું વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા-વાલ ૨ ધી ૪

ના. ૬—માવકાંકણીનું તેલ તથા કપૂરનું તેલ લગાડવા
સાર વપરાય છે. રહી ગએલા અવયવને કસરત મળતી નથી મારે
આંખવાનું જરૂરી રાખવું.

પરમીયો (પ્રમેહ.)

લક્ષણ—પરમાના દરદના ત્રણ વિભાગ કરેલા છે. સ્ત્રી સંભોગ
ક્યાં પહોં મુખ્ય કરીને બીજાથી તે સાતમા દિવસ સુધીમાં જણાઈ
આવે છે. પણ કાઢને એ કરતાં પણ વધારે દિવસે દેખાવ દે છે.

પહેલી સ્થિતિ—ઇંદ્રીના કુલના મોઢા આગળ સેજ વળ-
વળાટ અને બેચેની થતી હોય એમ જણાય છે. ઇંદ્રીનું મોઢું
રતાસવાળું અને તેને દાગવાથી સ્ત્રીકણી ગુંદરના થાણી જેવી
થોડી રસી નીકળતી રહે છે. આ રસી સુકાવાથી ઇંદ્રીના મોઢાની
બે બાજુ ચોટી રહે છે.

બીજી સ્થિતિ—ઉપરના ચિન્હ દેખાયા પછી ત્રીજે કે ચોથે
દિવસે આ બીજી સ્થિતિ શરૂ થાય છે. આ વખતે પેશાબ ત્રીજી
ધારમાં થોડો થોડો ઘણી વખત ઉતરે છે અને ઉતરતાં ઘણી આમ
બળે છે. અગર તણખો થાય છે, તેની સાથે શરીરમાં તાવ પણ
આવી જાય છે. ઇંદ્રી ભરેલી તથા કઠણ દોરડા જેવી થઈ જાય
છે અને કોઈવાર ઇંદ્રીમાંથી લોહી નીકળે છે. કેટલીકવાર આ દર-

દમાં રાત્રે ઈંદ્રી ભગ્યત થાય છે. ત્યારે વાંકી થઈ રહે છે અને તેથી બેસુમાર પીડા થાય છે. કોઈ વખત વૃષણ સુઝી જાય છે. તેમજ ઈંદ્રીનું ફુલ પણ સુજી આવે છે, કેટલાકમાં આ સોજા એટલે દરજે વધી જાય છે કે, ઈંદ્રીના ફુલ ઉપરની ચામડી ઉપર ચઢી જાય છે ને પાછી નીચે ઉતારી શકાતી નથી વળી કેટલાક માં એથી ઉલટું જ થાય છે એટલે આ ચામડી ઈંદ્રીના ફુલ પર સુજી આવી લોહી ભરાઈ આવી પોપચાં જેવી થઈ પડે છે અને ફુલ ઉપર લપસી શકતી નથી આ પ્રકારના સોજાને ઇંથેલમાં (Phymosis) કહે છે ઈંદ્રીના મેં આગળ ઘણા સોજા થએલ હોય છે. ને મુત્રમાર્ગ સાંકડો થઈ જાય છે ને રસી એટલી બધી વધેલી હોય છે કે ટપક્યા કરે છે. ને રસી બડી ધાડાપર જેવીને પીળા રંગની હોય છે. આ સર્વ લક્ષણો ધીમે ધીમે પોનાનું જોર મુકી દઈ નરમ પડતાં જણાય છે.

ત્રીજી સ્થિતિ—ત્રીજી સ્થિતિના ચીન્હ દશથી પંદર દિવસ રહી નરમ પડે છે. ને ત્રીજી સ્થિતિ શરૂ થાય છે આમાં બળતરા થોડી હોય છે પરંતુ પીળા રંગને બદલે સફેદ રંગનું આવે છે બીજા બે ત્રણ અઠવાડિયામાં પર છેક બંધ થઈ પરમો મટી જશે અગર સફેદ પરનો થોડો ભાગ ઘણા માસ લગી નીકળ્યા કરે તો તેને જુનો પરમો સમજવો.

જુનો પરમો મટવો ઘણા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. કાંઈ ગરમ પદાર્થ ખાવામાં આવે કે પાછો તે જણાઈ આવે છે અને તેમાંથી મુત્ર ગાંઠ પેદા થાય છે અને દરડી તથા વૈદને કાયર કરી મુકે છે પરમાની સાથે કોઈવાર બદ થાય છે તેમ કોઈવાર સાંધા દુખે તેમજ વળી આંખો પણ દુખી આવે છે.

કારણ—પરમીયો સ્ત્રી ગમનમાંથી થાય તો ૧-સ્ત્રીને કાંઈપણ પ્રકારની ધાત જતી હોય, અગર ચેનીમાર્ગમાં અથવા કમળનો કાંઈ વ્યાધી હોય તેની સાથે સંભોગ કરવાથી ૨-રજ-સ્વાળામાં મેથુન કરવાથી ૩-ગુણકાઓ કે ન્યાં ઘણા લોહનો પરી-ચય હોય છે તેની સાથે સંભોગ કરવાથી વીશેષ થાય છે.

ઉપાય—જ્યારે પરમો શરૂ થાય ત્યારે ઘણા સોજા ને વૈદના

થતી હોયતોગરમ પાણીનો શેકકરવો. ઇંદ્રીને ગરમ પાણીમાં બેબેલા કપડાથી વીંટી લેવી, અગર દરદીને કમર સુધી સહન થાય તેવા ગરમ પાણીમાં દશથી વીંશ મીનીટ સુધી બેસાડવો.

પેશાબ તથા દસ્ત ઉતરે તેવી દવા આપવી પેશાબ ઉતરવા સાફ પાણી ઘણું પીવું એક ભાગ દુધ અને એક પાણી મીથ કરી તે પીધા કરવું. સોડાવોટર, ગોખર, બહુકળી, બેદાણા, તક-મરીયા અને ઇસબગુળ અગર જ્ઞેદીમધને પાણીમાં પલાળી તેનું પાણી પીવાથી પેશાબની વેદના કમી થશે.

ના. ૧—સાટોડીનું મુળ ખાંડમાં ખાવું માત્રા—તોલો ૦૧ થી ૦૧૧,

ના. ૨—વાંસકપૂર, સાકર એલચી, મુરોખાર, ફરખે ભાગે લઈ ચૂરું કરવું માત્રા—તોલો ૦૧

ના. ૩—વાંસકપુર, સાકર, ચણીકપાવા, ત્રીફળા, બહુકળી, મુરોખાર અને એલચી આ દરેક બખેબાર લેવા અને ખુરાસાની અજમો તોલો ૦૧ લઈ ખાંડી વસ્ત્રાગળ ચૂરું કરવું

માત્રા—તોલો ૦૧

ના. ૪—ગોખર, સૂતા, આમળા, અને સુંદ આ દરેક તોલા ૫ અને સાકર તોલા ૧૦ લઈ વસ્ત્રાગળ ચૂરું કરવું માત્રા—તોલો ૧ થી ૨ ભાર

ના. ૫—ખાવળની પાલી તોલા ૨૦ બંગભરમ વાલ ૨ બે ખાંડ તોલા ૬, મેળવી રખવું માત્રા તોલો ૦૧ થી ૧ ભારસુધી

ના. ૬—ચંદ્રપ્રભા વાલ બે આપવાથી ફાયદો થાય છે.

ના. ૭—શેમળાની છાલ તથા સાકર સરખે ભાગે લઈ મીથ કરવું માત્રા—તોલો ૦૧

ના. ૮—બહુકળી ૩ દ્રામ અને સોડા ગ્રેન ૩૦ પડીકા ત્રણ કરવાને સવાર, બપોરને સાંજે એમ ત્રણ વખત લેવા.

ના. ૯—ગોખર, સેસણુંદર અને સોડા એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઈ પાણી શેર ૧ એકમાં પલાળી બે ત્રણ વખત થઈને પીઈ જવું.

ના. ૧૦—પાખાણ બેદ, પાણા, ધમાસો, ગોખર અને

મરમાગીનોગર એ દરેકનો અરવો અરવો તોલો લઈ શેર ૧
પાણીમાં પલાળી દીવસમાં ત્રણ ચાર વખતમાં થઈને પીધ જવું.
ના. ૧૧—ચોખાનું ધોતણુ-૧ શેર, ત્રીકળા ૧ તોલો.

લાખ -૧ તોલો, કેસુડના ફુલ ૧ તોલો.

ઉપરની દવાને ધોતણુમાં પલાળી રાખી ગળી લઈ વજ્ર
વખત થઈ પીધ જવું. ઉપરની દેશી દવાઓ જે યોગ્ય લાગે
તથા માફક આપે તે જેઠા દિવસ આપી બેસી. તેની સાથે
સદો ખોરાક આપવો દારૂ, મરચાં, મસાલો કાંઈ ખાવું નહીં.
દુધ ખાવાને કાંઈજ અવ્યય નથી. કેટલાકને એવો વહેમ હોય છે
કે દુધથી રસી થાય છે. પણ તે વહેમ તદ્દત ખોટા છે. પરમાના
સમ્પત ચિન્હ હલકાં પડે ત્યારપછી નીચેની દવા અને પીયકારી
વાપરવા. પરમો હલકો પડે ત્યારેજ પીયકારી વાપરવી.

ના. ૧૨—ચણીકળાવાની ભુકી...૬ થી ૬ તોલો અને સુખ-
જનું તેલ ટીપા ૩૦ મીઠાવી દીવસમાં ત્રણ વખત મધમાં ખાવું
એકલું સુખજનું તેલ અથવા ચણીકળાવાનું તેલ પણ વપરાય છે.

ના. ૧૩—સુખજનું તેલ...૪૦ મીનીમ મોનાગેઝ ૬ તોલો,
ચણીકળાવાની ભુકી...૬, તોલો ગોખર ૬ તોલો,

ઉપરની દવાના જે લાગ કરી સવાર સાંજ મધમાં આપવા

ના. ૧૪—ચોખું મોરચુથુ ૧ થી ૩ ગ્રેન પાણી ૨ ઓંસ
મીઠાવી પીયકારી ઇંદ્રીમાં ચારવી, પીયકારી કાયના હોલી
જેઈએ તે દવાથી ભરીતેનું મોઢું ઇંદ્રીમાં ઘાલી તેને એકદાથ
વતી દબાવી, ખીજદાથથી પીયકારી દાખવી. પીયકારી ખાલી
થાય એટલે કાઢી લઈ ઇંદ્રીનું મોઢું થોડીવાર દાખી રાખવું પછી
દવાને નીકળી જવાદેવી.

ના. ૧૫—જસતનાફુલ ૧ થી ૪ ગ્રેન પાણી ઓંસ એક.

ના. ૧૬—ચુગર લેડ ૧ થી ૪ ગ્રેન પાણી ઓંસ એક.

ના. ૧૭—કટકડી ૧ થી ૪ ગ્રેન પાણી ઓંસ એક.

ના. ૧૮—પોટાસપરમેંગનન ગ્રેન ૩૬ પાણી ઓંસ એક.

ના. ૧૯—હાઇડ્રેટીન ગ્રેન ૧૦ પાણી ઓંસ ૪
લેપ્ટેનટ્રીન ગ્રેન ૪ મેળવી પીયકારી ચારવી

જુદી જુદી દવા અજમાવી જોવી.

ના. ૨૦—કપુર વાલ ૧, અશીણ ૧ ઘઉંભાર, તેની ગોળી
બે કરવી ને સવાર સાંજ અકેડી લેવી. પરમાત્મી અંદર ઘણી બળ
તરા થાય છે, અને ઇંદ્રિ ભગૃત થઈ અતિશય પીડા થાય છે ત્યારે
જ આ ગોળીયો આપવી.

ના. ૨૧—ઉથમીછર તથા સાકર સરખે ભાગે લાઈ ધીમાં તોલો બાખાવું.

પાકું

ચિન્હ—પહેલાં ચામડી ઉપર એક નાની ફેણી થાયછે, પછી
તેની આસપાસ વરમ થઈ પાકું થાય છે અને તે ઘણું કરી વાં-
સામાં થાય છે. અને વરમ આસપાસના ભાગમાં ફેલાય છે. પાકું
જલદી પાકતું નથી. તેમ ઝૂટતું નથી તેના ઉપર આસ્તે આસ્તે
કેટલાંક નાના ગોઠા થાયછે ને તેમાંથી પાતળી રસી નીકળે છે.
છેવટ ચામડી નો ભાગ રાડીને છુટો પડી જાય છે. ત્યારપછી તે
ઠેકાણે મેટો ખાડો પડી રહે છે અને તે કેટલેક મહીને રજાય છે.

પાકાને લીધે બેહદ પીડા થાય છે ને તાવ ઘણા જોરથી આ-
વેછે, તથા અશક્તિ ઘણીજ વધી પડે છે પાકાનું દરદ ઘણુંજ ભંચ-
કર છે. તેમાંથી ઘણાકને મૃત્યુ થાય છે.

ઉપાય—પ્રથમ એક જીલાબ આપવો. પછી સારો ખેરાક
તથા શકતીવાળી દવાઓ આપવી, પાકાને પાકવા સાર તથા રસીની કળવા
સાર અળસીની પોટીસ વારંવાર બાંધવી ને ઘણા દિવસ સુધી બાં-
ધવી. સહેલો માંસ જીરું પડ્યા પછી રજવવાની દવા આપવી.

ના. ૧—આયોડોફોર્મનો મલમ લગાડવો.

ના. ૨—લીંબડના કુંપળા તોલા ૫, રાજ તોલા ૫.

રસકપૂર ... વાલ ૪, બેદાર તોલા ૫.

માથાના વાળની રાખ તોલો ૬ રેશમી કપડાની રાખ

તોલો ૬, કાઝી ૧ની રાખ, મોરચુથુ વાલ ૨ અને ધીતોલા ૧૦ બધી
દવા મીલાવી તેની પટ્ટી મૂકવી.

પાંડુરોગ

લક્ષણ—પાંડુરોગ સહેલાઈથી જોળખાઈ શકાય છે તેવું સરીક

ધોળું શીકું અને શરીર ઉપરથી લોહી વહી ગયું હોય એમ લાગે છે. આંખ, મોઢું, જીભ ને હોઠ લોહી વિનાના દેખાય છે. નખમાં પશુ સ્નાયુ હોતી નથી. શરીરે નખખાઈને કમળેરી માલમ પડે છે જરાપણુ શ્રમ લેવાની ઈચ્છા થતી નથી. શરીરને બળે ટાઢ લાગતી હોય એમ જણાય છે, થોડી મહેનત લેવાથી, ચાલવાથી અગર સીડી ચડવાથી શ્વાસ ચડે છે અને છાતીમાં ધબકારો ઉપડે છે. કાંઈવાર મૂંઝા આવે છે. કાનમાં ઘોંઘાટ થાય છે. ફેર આવે છે, માથું વારંવાર દુખે છે, માથા તથા ગળાની નાડીયો ધબકે છે, સ્વભાવ ચીડીયો અને ઉદાસી રહે છે, ભૂખ લામતી નથી, અનાજ ઊપર ચૂસી હોય છે. વારંવાર ફેલટી થાય છે, ખોરાક પચતો નથી, પેટમાં દબ્બળો થાય છે. ઝાડો કમળ રહે અગર છેવટ જીવાળ ઉતરે છે, પેટમાંથી અગર ઝાડમાંથી લોહી પડે છે, તસકોરી ધૂટે છે, આર્તવ અનિયમિત અગર બંધ રહે છે, સ્ત્રીને ઘણી વાર પ્રદર હોય છે, હાથ, પગ અને ચહેરા ઉપર પેથર હોય છે અને કેટલીક વાર આખા શરીર ઉપર સોજા અને જલંદર જણાય છે, બેસવા અને ચાલવાથી સોજા વિશેષ આવે છે. અને સવારમાં સુષ્ક, ઉઘા પછી સોજા કમી હોય છે.

કારણ—ઘણું લોહી જવાથી પાંદુરોગ જણાય છે, બહુ આર્તવ, દુઝતા હરસ, કે સંગ્રહણીયી આમરજ થાય છે, ક્ષય, અર્બુદ મૂત્રપિંડના વ્યાધી, નાઢીયા તાવ તથા માલેરીયાની અસરથી તેમજ અતિસ્ત્રીસંગ. અને લાંબો વખત જવર આવવાથી પાંદુરોગ થાય છે, રક્તાશયના દરકમાં પાંદુરોગ જેવોજ દેખાવ દે છે, જરાળ વધવાથી પાંદુરોગના લક્ષણ જણાય છે કાંઈપણ કારણ સિવાય પાંદુરોગના ચિન્હ જણાય છે.

ઉપાય—સારો ખોરાક, હવા, પાણી અને મોકળી જગામાં રહેવાની તથા ગરમ કપડાં પહેરાવવાની જરૂર છે, દુધ વીગેરે પોષ્ટીક ખોરાક વખતસર લેવો.

ના. ૧—લોહ ભસ્મ વાલ ૧—કોચલા વાલ ૧.

પડી ત્રણ કરવી, સવાર, ખપેરને સાંજ મધમાં લેવી.

ના. ૨—લોહ ભસ્મ, છીપ ભસ્મ, ગજોસાવ સરખે ભાગે સઘ્ન એક વાલ દિવસમાં ત્રણ વખત મધમાં લેવું.

ના. ૩—નળવેલનો અર્ક ૪૫મીનીમ, ટીંચર ડીઝરલીસ ટીપા ૧૦
લાઇકર સ્ટ્રીકનીયા ૧૫ મીનીમ, કલંભાનું પાણી ઓસ ૩
દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૪—ધાત્રીલોહ—આંબળા ૪ તોલાં, લોહ બરમ જે તોલા
અને ગેડીમધનું ચૂર્ણ ૧ તોલો એ બધાને ગરબર મેળવી ગળેના
રસની સાત બાવના આપવી માત્રા—વાલ જે થાં ૪ મધમાં દેવું

ના. ૫—પદ્માદિગુડ—હરેક ૧૨૮ તોલા, આમળાં ૬૪ તોલા

કુટ ૪૦ તોલા, ઇંદ્રામણા ૨૦ તોલા અને લાવડીંગ, લોદર પીપર,
સિંધાલુણ, મરી અને ચાલુના કણ એ દરેક આઠ આઠ તોલા એ
બધાં અધકચરાં કરી ૨૦૪૮ તોલા પાણીમાં ઉકાળવા ચોથો ભાગ
પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું તેમાં ૮૦૦ તોલા ગોળઅને ૨૦ તોલા
લાવડીના પુલ નાંખવા. આ તૈયાર થાય તે પદ્માદિ ગુડ,
માત્રા ૧ તોલો.

ના. ૬—વર્ધમાનપીપલી—ત્રણ લીંડીપીપર લઈ તેને દુધ-
માં કઢી દુધ અને લીંડીપીપર બંને પીઈ જવા પહેલે દિવસે ત્રણ
બાજે દિવસે છ એમ દરરોજ ત્રણ ત્રણ વધારવી. દશમે દિવસે ત્રીશ
ઘણે ત્યારપછી દરરોજ ત્રણ ત્રણ ઘટાડવી એમ કરવાથી વીશ દિવ-
સની અંદર પાછું ઉતરાશે, કેટલાકો ત્રણને બદલે અકેડી વધારે છે
ને તે ૨૧ દિવસ સુધી ચડી ઉતરે છે, આ પ્રયોગને વર્ધમાન પીપલી
કહે છે.

પ્રદર (સ્ત્રીને ધાત જવી.)

સ્ત્રીની યોનીમાંથી એક જાતનો ઘોળો પ્રવાહી નીકળે છે તેને
પ્રદર કહે છે, નખળા બાંધાની સ્ત્રીયોને તેમજ ગર્ભાશયના ગુના
પરમને લઈને અથવા કમળના વ્યાધીને લીધે આવેલો ઘોળો પ્રવાહી
જાય છે. યોની પ્રદર (એસીડ) સફેદ દાંડી જેવી હોય છે, અને ગર્ભાશ-
યનું પ્રદર પ્રવાહી તદ્દન સ્વચ્છ ચીકણું હોય છે. સ્ત્રી પુખ્ત ઉમરે પહેલે
ત્યારે તેને પ્રદરનો રોગ જણાય છે. કેટલીક વખતે નાની છોકરીઓ
નો કૂમીને લઈને, કાંત આવવાથી તથા કેટલાક જવરથી ધાત જાય છે.
તેથી સ્ત્રીની ઉમર દુખે છે, માથું ચસકે છે અને તે ખેચેન રહે છે વગી

ખચુસ કરીને જે સ્ત્રી બહુ નખળી અને પાંડુ રોગ વાળીમાં રતુને બદલે આવેા ધોળો પ્રવાહી ન્યછે. તેમજ ગર્ભણી સ્ત્રીને પણ આવેા પ્રવાહી ન્યછે. કસુવાવડ પણ દીર્ઘકાળી પ્રદરનું મોટું કારણ છે. અત્યંત મૈથુન કરવાથી, સરદીથી, ગરમીના રોગથી પ્રદર થઈ આવેછે. પાંડુ રોગ અને નષ્ટાતંત્ર પણ પ્રદર રોગનું પ્રભૂત કારણ છે. ખગળ ખોરાક, સરીરની અંદરનો કોષપણુ જીર્ણુ રોગ તથા બદ હજમી કે જેથી સરીર ક્ષીણ થવા સંભવ છે તેથી પ્રદર વિશેષ જણાઈ આવે છે. અત્યંત વિષય લાલસા તૃપ્ત કરવાવાળી સ્ત્રીને પ્રદર બહુ પીડેછે.

ઉપાય—મૈથુનનો પ્રતિબંધ કરવો. ઠંડા ખારા પાણીમાં ગેસનું. યોની ટાકા પાણીથી ધોવી. યોનીમાં ઝોપવતી પીચકારી મારવી દી-વસમાં એકથી બેવાર ઝોપામાં એછી સવાશેર પાણીની પીચકારી મારવી. સ્ત્રીયોની પીચકારી પાંચ કાણા વાળી ગૂદીજ આવેછે.

ના. ૧—જસતના પુલ વાલ પથી ૧૦ પાણી સવાશેર મીથ્ર કરી યોનીમાં પીચકારી મારવી.

ના. ૨—પુલાવેલ ફટકડી વાલ ૫ પાણી સવાશેર મીથ્ર કરી પીચકારી મારવી.

ના. ૩—જાંચુની છાલ ૩. ૧ ભાર લઇ પાણીમાં ઉકાળી તેની પીચકારી મારવી.

ના. ૪—કાંટાળુ માયું તોલો ૦૧ પાણી સવાશેરમાં મીલાવી પી-ચકારી મારવી.

ના. ૫—લાઈકર પ્લેન્સિસબ એસેટેટીસ ૪થી ૬ ડ્રામ } પીચકારી
પાણી..... ૧૧ શેર } મારવી.

પ્રદર મટ્યા પછી પણ થોડા દિવસ ઠંડા પાણીની પીચકારી નરી રાખવી. પીચકારીની સાથે ખાવાની દવા પણ નરી રાખવી.

ના. ૬—સુગંધી વાળો, તોલો ૩, સુખાડ તોલો ૩, ખેરી ગુદ તોલો ૧, અને સાકર તોલા ૪ વચ્ચગાલ ચૂર્ણ કરવું.

માત્રા—તોલો ૧ થી ૧.

ના. ૭—ગોપીચંદન તોલો ૦૧ પુલાવેલ ફટકડી તોલો ૦૧, સોનાગેર તોલો ૦૧, સાકર તોલો ૧ વચ્ચ ગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા—તોલો ૦૧.

ના. ૮—ધાવડીના પુલ, તોલા ૪, વરીયાળી તોલો ૧, મોચરસ

તોલો ૧, વસ્ત્રમાળ ચુર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૦.

ના ૬—ત્રીકળા તોલા ૨, ધાવડીના પુલ તોલો ૦૫, કરીયાવું તોલા ૧૦, નાગકેસર તોલો ૧, વસ્ત્રમાળ ચુર્ણ કરવું.

માત્રા—તોલો ૦૫થી ૧ સુધી આપવું.

ના. ૧૦—પ્રદર-રીલોહ—કડાછાલ ચારસો તોલા લઈ તેની અંદર ૪૦૯૬ તોલા પાણી નાંખી ઉકાળતાં ચોથો ભાગ રહે ત્યારે તે પાણી ગળી લેવું અને શરી તાપ પર મૂકી ધાડું કરવું પછી તેમાં નીચે પ્રમાણે ચીજો નાંખવી—મોચરસ, મજીઠ, કાળીપાટ, મોચ, અતિવિપ, ખીલા, અબ્રક ભસ્મ અને લોહ ભસ્મ એ દરેક આઠ તોલા. આ તૈયાર થાયતે પ્રદરારિ લોહ.

માત્રા—તોલો ૦થી ૦૫.

ખરોળની વૃધિ (ખ્લીહોદર)

લક્ષણ—ખરોળની અંદર લોહીતો જમાવ થાયછે. જયરની અંદર બહુધા ખરોળની વૃધિ થાયછે અને તે કોઈ વખતે આખા પેટમાં છવરાઈ રહેછે અને ભાર રૂપ જણાયછે. બડેલ બહુ વધવા થી આસપાસના મર્મસ્થાન ઉપર દબાણ થાયછે, તેથી દરદી ઝાઝું ખાઈ સકતો નથી. વખતો વખત કામ કરતાં તે હાંશી રહેછે. ને તે બહુ મહેનત કરી સકતો નથી અને તેનું સરીર નબળું અને ફૂફરેલ જેવું જણાયછે. પાંડુ રોગ થાયછે. નાકમાંથી લોહી નીકળે છે ભુખ લાગતી નથી, ઝાડો કેવળ રહેછે, અને ઉલટી થાયછે.

ઉપાય—ના. ૧ અર્કાદિકવાથ—

ગળપીપર, સૂક, મરી અને સિંધાલુણ એ ચારે ચીજો સમભાગે લઈ તેના સમગ્ર વજનથી વીસમો ભાગ આકડાની છાલ નાંખી રીતસર કવાથ કરી આપવો માત્રા—તોલા ૪

ના. ૨—કુંવારનો ગર લઈ તેની અંદર સંચળ તથા સૂક નાંખી દરરોજ તોલા બે ખાવાથી ખરોળને ફાયદો થાય છે.

ના. ૩—મંડુર વટી બેથી ૪ વાગ આપવી.

ના. ૪—લોહાસવ તોલા ૪ આપવું.

ના. ૫—સાટોડીના મૂળ, લીંબડાની છાલ, કડુ, સૂક, ગળો, દેવ-દાર, હરડાં અને પટોળ એ દરેક પા પા તોલો લઈ ૩૨ ભાર પાણી

માં નોંખી ઉકાળવું. એથી ભાગ રહે ઉતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૬—હીરાકસી વાલ ૧, કલંભાની ભુકી વાલ ૫ સુંકની ભુકી વાલ ૫ કાળા દાણાની ભુકી પાવલાભાર પેપરમીટનું પાણી રૂપીયા આઠ ભાર— સરવે દવા મીલાવી દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.

ફેફસાંનો વરમ (ત્રિદોષ)

તાવ, ઉધરસ ને શુળ, ફેફસાંના વરમને આપણામાં ત્રિદોષ કહે છે, એટલે, વાત, પિત અને કફ એ ત્રણેનો દોષ થાય છે, આ દરદમાં શરૂઆતમાં સળેખમ થાય છે પછી એક એ દિવસ રહી ઘણા જોરથી ટાઢ વાધને તાવ આવે છે, તથા ઝાતીમાં કોષ ઠેકાણે દુખે છે, ને તેની સાથે થોડી ઘણી ખાંસી હોય છે. ને કફ પડે છે, શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે, નાડી ઘણી જળદ ચાલે છે, માથું દુખે છે, અરૂચી થઈ આવે છે, પેશાબ થોડો તથા લાલ રંગનો ઉતરે છે, ઝાટો ખરાબર ઉતરતો નથી, દરદી ઘણો નાકોવત થઈ જાય છે, ફેટલીક વાર બ્રમ થઈ દરદી બેઠે છે, અથવા એ ભાન થઈ દરદી પડ્યો રહે છે, ને કોષ વાર તાંત ખોલે છે.

આ તાવ અંગમાં એક સરખો રહે છે, દરદતું જોર કમી પડે ત્યાં સુધી ઉતરતો નથી તાવ ઘણો સખત હોય છે, પ્રથમના માંચ, સાત દિવસમાં ગરમી ૧૦૪ થી ૧૦૫ અંશ સુધી વધી જાય છે, શરૂઆતમાં પરસેવો આવતો નથી, પણ દરદ ઓછું થવા આવે ત્યારે ફેટલીક વાર પરસેવો આવે છે, અથવા દરદતું લંબાણ થાય તથા દરદી ખેલાન થઈ પડી રહે ત્યારે ધામ નીકળ્યા કરે છે, તો પણ તાવ ઉતરતો નથી.

જેમ જેમ દરદતું જોર વધતું જાય છે તેમ જીભ સૂકી પડવા માંડે છે અને મોઢામાં અમી રહેતી નથી, ને ફેટલીક વાર જીભ શરૂ છે તેના ઉપર કાંટા આવે છે, અગર જીભ ઉપર અને હોઠ ઉપર કાળા છાન્ના ઉખડે છે, ભૂખ ખીલકુલ હોતી નથી, લેથી ખોરાક ખરાબે આપવાની ફરજ પડે છે,

ખાંસી કાઢને ઘણી ને કાઢને થોડી હોય છે, કફ પ્રથમ થોડો

પડે છે પણ તે ઘણા ચીકણા ને શીણ વાળા હોય છે, તેમાં કંઈત્રીવ
જોડીનો અંસ હોય છે તેથી લોહાના કાટના રંગ જેવો દેખાવ દેશે
પાછળથી કદ વધારે પડે છે, અને તે પાકાને પીળા રંગનો હોય
છે, જે બાળુમાં વરમ થયો હોય તે બાળુ થોડું અગર ઘણું
દરદ થાય છે તે દાખવાથી વધે છે તેને લીધે દરદી સૂઈ સકતો નથી

પ્રથમથીજ માથું દુખે છે; તાવ પહેલાં આઠ દિવસ ઘણા
સખત આવેછે, અને પાછો નરમ પડેછે પણ દરદી ઘણાજ નાકો-
વત બની જાય છે તેને બિછાનાની અંદર બેસવાને પણ મદદ
જોઈએ છીએ, તાવમાં દરદી બેઠેછે, તેની જોવાની, સાંભળવાની
તથા સમજવાની ઘંટીયો મંદ પડી જાય છે, ત્યાર પછી દરદી બ-
ચવાનો હોય તો સર્વ લક્ષણ થોડે થોડે મારાં થતાં જાય છે બાત
આવતું જાય છે તાવ ઉતરી જાય છે, અને તે સાથે પરસેવો વળે
છે, અથવા જે ચાર જુલાબ ઉતરે છે અગર ઘણા પેસાબ છુટી
પડે છે, જે દરદનું જોર વધારે હોયતો તાવ ઉતરતો નથી
દરદીની શક્તી હઠતી જાય છે, ને વધારે જેભાત થાય છે,
આદમીને ઝોળખી શકતો નથી, ઘણા પરસેવો વળે છે, કોઈ વાર
નાડી ક્ષીણ થાય છે, દરદી છેક ગરમ થાય છે તેના ગાનાની
ઘાંટી મોટા અવાજથી બોલે છે ને છેવટ મૃત્યુ થાય છે. આવી
જોખમ વાળી ને નિરાશ અવસ્થામાંથી પણ કોઈ કોઈ સારા થાય
છે, માટે શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી કદી પણ આશા છોડવી નહી.

જો આ દરદનું જોર સાધારણ હોય તો રોગી દશ બાર
દિવસ પછી સારો થવા માંડે છે. જો વધારે જોર હોય તો ચૌદથી
એકવીસ દિવસ પછી સારો થાય છે. અને કોઈ વાર મહીનો અગર
છ અડવાડીયા સારો થવાને લાગે છે, દરદી મરવાનો હોય તો
મણું કરી પદરથી વીસ દિવસની વયમાં મરેછે,

ઉપાય—દસ્તસાફ આવતો ન હોયતો હલકો જુલાબ આપવો
છાતી ઉપર અળશીની પોટીશ દર ચાર ચાર કલાકે મારવી. રાઇ-
નીપટી અરધો કલાક રાખવી. અથવા ટરપીટન લગાડી સવાર
સાંજ ગરમ પાણીનો શેક કરવો, દરદી અંગમાં મજબુત હોય તો
દાહની જગ્યાએ અર્ધાથી એક ડઝન જોમમૂકવી અથવા પ્લીસ્ટર મારવું,

આ રોગમાં શક્તી જતી જતી રહે છે, મારે ખોસકથી તેમજ દવાથી તાકાદ રહે એવો ધ્યાન કરવો ખોરાક હલકો પણ સારો આપવો. દુધ આપવા નરા પણ આંચકો ખાવો નહીં દરદીને રાત દિવસ પીઠ ઉપર પડી રહેવા દેવો નહીં બાજુ તથા તથા પેટ ઉપર સુવે તો ઠીક.

ના. ૧—દેવદાર, વજ, કરીયાતુ, સુંઠ પીપર, કામદળ, મોથ, કડુ, ધાણા, હીમેજ, ગજપીપર, ગોખર, કવચાં, ધમાસો; બોરી ગણી, અતિવિખનીકળી, મળો, કાકડાશીંગી અને શાહજીર એ ચીજો દરેક સરખે ભાગે લેવી. તેમાંથી રૂપીયા બે ભારના એક પડીકાને રૂપીયા ૩૨ ભાર પાણીમાં નાંખી ઉકાળવું એથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી લઈ તેમાંથી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવું.

ના. ૨—આકડાનું મુળ, ધમાસો કરીયાતું, દેવદાર, રાસના, નગો દનાપાન, વજ, અરણી મુળ, સરગવાનીજાલ, પીપર, પીપરીમુળ, ચવલ, ચીત્રક, સુંઠ, અતિવિખ અને ભાંગરો સરખેભાગે લઈ તેમાંથી ચાન્દરૂપીયાભારનું એક પડીકું દોઢસેર પાણીમાં ઉકાળવું કે પાણી બાકી રહે એટલે સવાર સાંજ પાવું.

ના. ૩—દ્રાખ, દેવદાર, કડુ, નાગરમોથ, આમળાં, ગળો, હરદે, ગરમળો, કરીયાતુ ને પીતપાપરો એ દરેક અરધો અરધો તોલો લઈ દોઢશેર પાણીમાં ઉકાળી કે ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી સવાર, સાંજ પાવું.

ના. ૪—સુંઠ, કરીયાતું, ધાણા, ઈંદરજવ, કડુ, દેવદાર, ગજપીપર. દર. મુળ અને નાગરમોથ એદરેકરૂ પા પા તોલો લઈ ઉપર કીધા પ્રમાણે ક્વાથ કરી સવાર, સાંજ પાવું.

ના. ૫—સાલવણુ, ઉપલેટ, દ્રાખ, ત્રાયમાણુ અને ગળો એદરેક અરધો અરધો તોલો લઈ તેમાં પોણાસેર પાણી નાંખી ઉકાળી એથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી સવાર, સાંજ પાવું.

આ દરદ હાલમાં ઇંગ્રેજ વૈદોએ એક જાતના જંતુથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ સીદ્ધ કર્યું છે ને તે જંતુનો નાશ કરવા સાર કેટલાક કવીનાઈન મોઢી માત્રા (૧૫ ગ્રેન) સુધી આપવા ભલામણ કરે છે તે સિવાય જંતુ નાસક, આયોડાઈન ટીયર, કારમોલીક એસીડ અને ટરપેનટાઈન વીજેર અપાય છે.

ના. ૬—ટીચર ડીજીટેલીસ દસથી વીસ મીનીમ દીવસમાં ચાર
પાંચ વખત આપવાથી તાવ કમી થાયછે.

ના. ૭—કવીનાઇન ટ્રેન ૧ થી ૫
સાઇટ્રીક એસીડ ટ્રેન ૧૦ થી ૧૫
પાણી   લોલા ૧.

ના. ૮—પોટાસ બાઇ કારબોનાસ ૧૦ થી ૧૫ ટ્રેન
આમોનીઆ કારબોનાસ ૩ થી ૫ ટ્રેન
નારંગીનાં સરખત દ્રામ ૧

ઉપરની બંને દવાને જુદી જુદી તૈયાર કરી આપતી વખતે
બંને મેળવવી. ને દર ત્રણ ત્રણ કલાકે ચાર વખત આપવી.

ના. ૯—આમોનીઆ કારબોનાસ ટ્રેન ૨૦ | સરખે દવા ભેગી
ટીચર ડીજીટેલીસ   મીનીમ ૩૦ | કરી દીવસમાં
,,   સીલા   દ્રામ ૧ } ચાર વખત
,,   કેમફરકે   દ્રામ ૧૬ | આપવી.
કપુરતું પાણી   આંઉસ ૪ }

જ્યારે દરદીને આરામ થવા માંડે, તાવ ઓછો થાયને હુસીઆરી
આવવા લાગેતો બધી દવાઓ બંધ કરી શકત દ્રાક્ષાસવ દીવસમાં
બે ત્રણ વખત જમવાની પહેલાં આપવો.

બહુમૂત્રતા.

નિદાન—બહુ મૂત્રતા એટલે પેસ બ ધણો ઉતરવો અગર પેસાબે
ધણી વખત જીવું પડે તેને બહુ મૂત્રતા કહેછે. મૂત્રાસયના વરમને
લાઇને, ખુદા માણસે ને, વખતો વખત પેસ બ કરવા જવો પડેછે. બચ્ચાં
ઓને અજીણ ને લઇને, કૃમીથી, વખતો વખત પેસાબ નીકળી પડેછે.
સ્ત્રીઓને હીસડીરીવાના રોગના, તથા ગર્ભણી સ્ત્રીને મૂત્રાસય ઉપર
ગર્ભનું દબાણ થવાથી પેસાબ વારંવાર કરવો પડેછે.

ઉપાય—ગર્ભણી સ્ત્રીને જે પેસાબ થાયછે તે ગર્ભ બહાર આવ્યા
પછી એની મેળેજ આરામ થાયછે, માટે તેના માટે ઉપાય કરવાની
જરૂર રહેતી નથી.

ના. ૧—કાળા તલ તથા ખાંડ સરખે ભાગે લઈ ખાવા.

ના. ૨—લોહભસ્મવાલ ૧ દીવસમાં બે વખત મધમાં ચાટવું.

ના. ૩—સવા એક શેર. મેદો શેર પોણો, ગુંદ શેર અરધ, ખાંડ શેર દોઢ, અને ધી સેર પોણો તેના લાડવા દશ દશ બારના વાળવા, દરરોજ એક લાડવો ખાવો.

ના. ૪—ગુવારના દાણાનો આટો શેર એક, તેમાં સાકર શેર અરધો ને ગાયતુ ધી શેર એક, નાખી પાંચ પાંચ બારના લાડવા વાળવા હમેશાં એક લાડવો ખાવો.

બળવું અથવા દાઝવું.

શરીરને અગ્ની લાગવાથી અથવા બહુ ગરમ પાણી અને ખીન્ન પ્રવાહી લાગવાથી ઈન્ન પહેંચે છે. દાઝવાનો આધાર અગ્નીના નેસ ઉપર હોય છે, થોડી ગરમી લાગી હોયતો પ્રકત ચામડી લાલ થાય છે, ને વધારે લાગી હોયતો ફેલા થાય છે. તેથી પણ વીશેષ લાગે તો ચામડીનું બહુ થઇ જાય છે.

ચિન્હ—જે શરીરનો જુજ ભાગ દાઝે તો કાંઈજ અસર થતી નથી. પણ તેનો ઘણો ભાગ થોડો દાઝે તો તેથી ઘણી ખરાબ અસર થાય છે. જેમકે પગનો કાંઈ ભાગ બળીને બહુ થાય તેને લીધે શરીર ઉપર જે અસર જણાય તે કરતાં પેટ અને છાતી ઉપરની ચામડી ઘણી થોડી બળે તો તેની વધારે અસર થાય છે. જેમ ચામડીનો વધારે ભાગ બળે તેમ માઠા પરીણામ થવાની વધારે વકી રહે છે દરદી ઘણો દાઝ્યો હોય તો પહેલે દિવસે તેના ધક્કાનાં ચિન્હ જણાય છે. દરદી ધુન્ને છે. ગભરાય છે, શરીર ઠંડુ પડે છે, અને તે કોઈ વાર જે શુદ્ધ થઇ મરણ પામે છે દરદીજીવેતો તો ખીન્ન દિવસથી તાવ આવે છે, દાઝેલો ભાગ પાકીને, બધો છુટો પડે છે.

સુમારે એક અઠવાડીયાની અંદર બળેલો ભાગ નીકળી જાય છે. એટલામાં ફેફસા તથા આંતરડાના વરમથી કેટલાકનું મરણ થાય છે. ખીન્ન અઠવાડીયાથી પર થઇ અંકુર આવી રક્તવાની શરૂઆત થાય છે. ઘણું પર થવાથી દરદી અશક્ત થતો જાય છે, થોડો જવર રહે છે, તેની સાથે ફેફસાનો વરમ તથા સંગ્રહણી થઇ આવે છે, બળવામાંથી કેટલાકને ચમક થાય છે.

ઉપાય—તાવ આવે તો પ્રથમ હલકો જુજામ આપવો. ને

શક્તી રહેવા માટે સારો જોગક આપતા રહેવું. જરા ઘાએલ હોય તો ફક્ત તેલ લગાડવાથી આરામ થશે ફાડલા ઉઠેતો જરા સોપથી ફાડવા ઉપરની ચામડી ઠાઠવી નહીં. ફાડલા વાળા અથવા બડથું થએલા ભાગ ઉપર ધંડ તથા ચોખ્ખાના લોટનો ઝીણો ભૂકો ભલ-સાવી દેવો અથવા રૂના પોત્ર મૂકી દેવા. તેના પોપટા બંધ છ રહેશે તે થોડા દિવસમાં નીકળ્યા પછી નીચેની દવા લગાડવી.

ના. ૧—ચુનાનું નીતારેત્ર પાણી તથા તલનું તાગ્રુ તેલ સરખે ભાગે લઈ લગાડવાથી આરામ થાય છે. તથાના તેલને બદલે અળશીનું તેલ તથા ટોપનનું તેલ પણ ચાલશે. આ તેલમાં કપડું બાંજવી બહેલા ભાગ ઉપર મૂકવું, અને તેના ઉપર બેઠએ ત્યારે રહેવું તેને વારંવાર ખસેડવું નહીં.

ના. ૨—રાજનો ભૂકો શેર ચરધો, મીણુ રૂપીયા દશ ભાર, સાદો મલમ મેર એક, બદામનું તેલ પાંચ ભાર, મીણુ તથા મલમને ગરમ કરી હેઠે ઉતારી બાકીનું તેલ તથા રાજ મેળવવી. પછી તેની પટ્ટી કરી ઢાઝ્યા ઉપર મૂકવી.

ના. ૩—આમળાની રાખ તથા ત્રીશંગાની રાખને ઘીમાં મેળવી ઢાઝ્યા ઉપર લગાડાય છે.

મળાવરોધ (બંધકુષ્ઠ)

ચિન્હ—ઝાડો ન ઉતરે તેને મળાવરોધ કહે છે, ઘણું કરી દરેક માણસને એક દિવસમાં એક ઝાડો થાય છે. કાઢને એકથી વધારે વખત ઝાડે જવું પડે છે, તથા કાઢને જે ત્રણ દિવસે એક વખત જવું પડે છે, પરંતુ જે ટેવ હોય છે, તે કરતાં મળ કમી ઉતરે અથવા ઉતરવામાં વધારે મુદત લાગે તો ઝાડો કબજ કહેવાય છે. ઝાડો કબજ હોય ત્યારે દરદીને બેચેની રહે છે, પેટમાં ભાર હોય એમ લાગે છે, પેટ જતા ચડેલું દેખાય છે, ભૂખ જરાબર લાગતી નથી, માથું દુખે છે, આગસ આવે છે. પગમાં તૂટ થાય છે, ને બચ્ચાંને વખતે આંચકી થઈ આવે છે.

ઉપાય—કોઈ ખુલા કારણને લીધે ઝાડો બંધ હોય તો જી-લાખ અથવા પેટ સાફ કરવું. એરડીયુંતેલ, મીંદીઆવળ હીમેજ

મરમાનાનોગેશ, નસોતર, કાળાદાણા, વીલાયતીમીઠું, ઉદિયરણુ ઇત્યાદી જુલાબ તરીકે વપરાય છે, નેપાળાનુંતેલ એક જોરાવર જુલાબ છે, ને તેનું એક ટીપું આપ્યાથી ચાર પાંચ જુલાબ કિતરે છે.

ના. ૧—કાળાદાણુ ૫ તોલા, સિંધાલુણુ ૯ તોલા, સડ ૧ તોલો તેને ખાંડી બારીક ચુર્ણ કરવું. માત્રા—અરધાભાર.

ના. ૨—કડુ તોલો ૫, ને સાકર તોલો ૫, બારીક ચુર્ણ કરી જરા ઉના પાણીમાં ખાઇ જવું તેથી એક બે દસ્ત થશે,

ના. ૩—હીમેજ તોલો ૫, ને સચળ તોલો ૧ વાટી ચુર્ણ કરવું. માત્રા—તોલો ૩ થી ૬.

જુલાબ લીધા પછી એક ટંક અથવા તે દિવસે હલકા ખોરાક ખાવો. કારણ કે જારે તથા વાયુ કરતાર પદાર્થને જુલાબથી હલકાં થએલાં હોજરી તથા આંતરડા પાચન કરી શકતા નથી તેથી ખીગડ થાય છે.

ના. ૪—વીલાયતી મીઠું ૩ ગા. બારથી ૧૧ સવાભાર, મીઠીઆવડનો ઉકાસો તોલો ૫માં મેળવી દીવસમાં બેવખત આપવું.

જેને હમેશાં પેટ સાફ ન આવતું હોય તેને વારંવાર જુલાબ આપ્યા કરવો નહીં. વારંવાર જુલાબ આપ્યા કરવાથી જુલાબની કેવ પડી જાય છે, તેથી કાયદાને બદલે બિજટો ગેરકાયદો થાય છે. આંતરડાં નળગા હોય તેને લીધે દસ્તનો હમેશ કમળે રહેતો હોયતો.

ના. ૫—શુષ્ક ઝેર કોચલાતું ચૂર્ણ વાત ૧ } આની ગોળા
એલીયો.....વાત ૪ } બાર કરવી.
કોચદાન.....વાત ૧૧ }

સવારે તથા સાંજે અકેકી માત્રા ગોળી બે ગળી જવી. પેટખર વીજળી ફેરવવાથી પણ શાયદો છે. સવારે ઉઠતાંને રાતે સૂતાં અકેક પ્યાસો ટાટું ખાણી પીવાથી પણ દસ્ત સાફ આવશે. પેટ સાફ કરવાનો સારામાં સારો ઇલાજ પૂઠેથી પીચકારી મારવાનો છે. કાંઈ કરી પાળવાની જરૂર નથી. મોટું કડવું કરવું પડતું નથી, તથા પેટને કાંઈપણ હરકત નહીં થતાં સાફ થઇ જાય છે. કઠણ મળ બધાણો હોય ત્યારે આ ઉપાય અમૂલ્ય છે.

થોડાંક ગરમ પાણીમાં એરંડીયું મેળવી પીચકારી મારવાથી દસ્ત ઝાડો સાફ થાય છે.

ના. ૬—ગુલાબના ફુલની તોલો કળાયું લઈ ચોખા ચડી રહેવા આવે ત્યારે એક બાજુ ઉપર નાખવી. તે બધા ચોખામાં વેણી નાંખવી નહીં, કારણ કે થોડા ભાગમાં પડી હોય તેટલા ચોખા જલદીથી ખવાઈ જાય છે, ને પછી બાકીના ચોખા ખાવાને હરકત રહેતી નથી, આ ગુલાબ હલકો તેમજ ટાંઠો ગણાય છે.

ના. ૭—ત્રિકુળા (હરડાં, બેડાં ને આમળા) નું ચૂર્ણ તોલો ૦ થી ૦૦ પાણીમાં આપવાથી દસ્ત સાર આવે છે.

ના. ૮—નસોતર તોલા ૨, લીંડીપીપર તોલા ૨, સાકર તોલા ૮ એ ત્રણેનું ભેગું ચૂર્ણ કરવું. માત્રા—તોલો ૦ થી ૦૦.

ના. ૯—નસોતર પાંચ ભાગ, સુંક એક ભાગ, સચળ નવ ભાગ, તેનું ચૂર્ણ કરવું. માત્રા—તોલો ૦ થી ૦૦.

તેનાથી ચારથી પાંચ ઝાડા થાય છે.

ના. ૧૦—હીરાકસી ૬ વાલ, સામુ વાલ ૩, ઝેરકોચલાનો બૂકો વાલ ૪, અને એળીયો વાલ ૨, એની ગોળા ૨૪ કરવી તેમાંથી એક અંગર જે જમ્યા પછી લેવી.

ના. ૧૧—યુનીમીન	એન	} મીથ્ર કરી
લેપટાંડીન	એન	
પોટોશીલીન	એન	
એકસટ્રાકટ હાયોસાયોમાઇ	એન	
	એ	ગોળી બનાવવી
		રાતના સુતી વ-
		ખતે ગળી જવી

મુંઝારો (કાળજનોવરમ.)

ચિન્હ—સખત તાવ આવે છે. તેની સાથે જમણી બાજુએ શ્વળ આવે છે. કાળજના ભાગ ઉપર દાખવાથી દરદ માંલમ પડે છે. ને તે તરફનો ભાગ ચડેલો દેખાય છે. સખત તાવની સાથે માથું અને કપાળ દુખે છે. તરસ લાગે છે, અને પેશાબ થોડો તથા લાલ રંગનો ઉતરે છે, આંખ કમળા જેવી થોડી બણી પીળા લાગે છે નજ સખત થઈ રહે છે. સૂઈ ખાંસીને હેડકપ આવે છે. તથા ઉલટી થાય છે. કલેજમાં દરદ થાય છે, ત્યારે હમેશાં જમણા ખભામાં દુખાવો થાય છે, કેટલીક વખત ડાબા ખભામાં દુખે છે. તાવ તરમ ગરમ પણ થાય છે.

કારણ—સનેપાત વીગેરે તાવમાં, ઘણી ગરમી અગર હડીથી, પેટપર કાંઈ વાગવાથી તેમજ ખીજા દરદ અને મરડાથી આ દરદ પેદા થાય છે.

ઉપાય—ઝાડો કપાજ ન્હોત તો પહેલાં એક બે દસ્ત ઉતારે તેટલા સારૂ મીઠીઆવળતો કવાથ તોલા બેથી ત્રણ તથા વીત્રા-યતી મીઠું તોલો ૧ માં મેળવી પાવું.

કલેજ ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો. અળશીની ગરમ પોટીસ વારંવાર બાંધવી. અગર રાઈનું પ્લાસ્ટર મારવું. કલેજના ભાગપર ઝમઢેવા, બંધાણ કરવા. મધ ચોપડી તે ઉપર કોરો ચુનો દાખી નાગરવેલના પાન લગાડી ઉપર શેક કરવો. બોરાકમાં ચોખા, મમરાની કાંઈ કરી આપવી. દુધ તથા ચોખા આપવા. જેમ જેમ સારૂ થવું જાય તેમ તેમ ઘઉં વીગેરે પદાર્થ આપવા.

ના. ૧—ઉંદરજન, કાળીપાટ, કરીયાતુ, મોથ, ગજો, સુંક અને ખડસલીયોખંતપાપડો એ દરેક આઠ્ઠા આઠ્ઠા બાર લાઈ પોણો શેર પાણીમાં ઉકાળી આઠ તોલા પાણી રહે ત્યારે ઉતારી સવાર, માંજ પાવું.

ના. ૨—હીમેજ, મોથ, ગરમાળાનોગર, કાળીપાટ, ઉંદરજન, ધાણુ, સ્તાંજળી, કરીયાતુ, વાળો, ગજો, સુંક અને કડુ અ દરેક પા પા તોલો લઘુ પોણોગર પાણીમાં ઉકાળી ચોથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી દીવસમાં બે વખત પાવું.

તાવ કમી પડે ત્યારે નીચેની દવા આપવી.

ના. ૩—નવસાર વાત્ર ૮—ચોખો સુરોખાર વાત્ર ૩

ગરમાળાનોગર તોલો ૧—કરીયાતાનો ઉકાળો ૧૦ બાર દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું, જુલાય ધણો ઉતરેતો ગરમાળાનોગર ઓછો કરવો.

ના. ૪—કોયદાન વાત્ર ૧—નવસાર વાત્ર ૮ } દીવસમાં ત્રણ
ઉંદરજનનો ઉકાળો દશબાર } વખત આપવું

દરદ કમી થાય કે તરત જહાર નીકળવું નહીં. ઘરમાં રહેવું ઘણી મહેનત એકદમ લેવી નહીં. પેટ ઉપર ગરમ કપડું વીંટી રાખવું. આ દરદ ઉપર ક્ષીતેલાની રાજ સારી છે.

મરડી. (પ્લેગ.)

આ વ્યથિ આપણા હિંદુસ્તાનમાં સંવત ૧૯૫૨ની સાલમાં પહેલ વહેલો સુનાઈમાં દેખાવ દીધો હતો. પછી ધીમે ધીમે તેણે આખા હિંદુસ્તાનમાં ત્રાસ વરતાવ્યો છે. ને હળુપણ નીચુક થયો નથી, તે પહેલાં તે કોઈ કોઈ વખત હીમાલયની તલેટીમાં દેખાવ દેતો હતો. પણ યુરોપ, અમેરીકામાં બસે વરસ ઉપર હતો ને લાંઠનમાં બસે વરસ ઉપર તેણે ગજબ કર્યો હતો એમ ઇતિહાસ ઉપરથી માલુમ પડે છે.

ચિન્હ—ટાઠ વાઘતે તાવ આવે છે. ગરમી ૧૦૧ થી ૧૦૨ અંસ સુધી વધી જાય છે. ચહેરો ભયાનકને ચિંતાતુર દેખાય છે. જીભ સુકી જણાય છે. વખતે ઉલટી તથા ઝાડો થાય છે. અથવા ઝાડો કળજ રહે છે. તાવ અને ગાંઠ એ તેના મુખ્ય ચિન્હ છે, દરદી બબડે છે અગર બેભાન થઈ પડી રહે છે. ગાંઠ ઘણું કરી ખીજે અગર ત્રીજે દિવસે દેખાય છે ને કાઠને તાવની સાથેજ ગાંઠના ચિન્હ જણાય છે. ગાંઠ ઘણું કરી બગલમાં નીકળે છે કોઈને સાથજનામુગમાં જડળા હેઠળ પગની, ઘુંટણ નીચે તથા કાનની પાછળ જણાય છે. પ્લેગ ઓગળવાનું આ ખાસ ચિન્હ છે. પણ કોઈને ગાંઠ થતી જ નથી. તેને બહારે છાતીમાં કર જણાય છે. ગાંઠ બેસી જાય છે. અગર આઠ, દસ દિવસે પાકીને ફુટે છે. ઘણે ભાગે આ રોગમાંથી માણસ બાગેજ બચવા પામે છે.

કારણ—ચોક્કસ કારણ હજી સુધી માલુમપડ્યું નથી. પણ તે શીળા ઓરીની માફક હતો એવી રોગ છે જ્યાં દેખાવ દેહે ત્યાં પહેલ વહેલો, ઉંદર, ખીસકોલી તથા કચુ-તર ઉપર અસર થઈને મરણ પામે છે. હાલમાં તે મહી-સુરના જંગલોમાં જનાવરો તેના ભોગ થઈ પડ્યા છે. માણસ તથા જનાવર ને પણ આરોગ થાય છે. ઠંડીરતુ, ભેજને અંધાર ઓપ્લેગ થવાને ઉત્તેજન આપે છે. ખોરાક, પાણી ને હવા માર દેતે પ્લેગના જંતુ શરીરમાં દાખલ થતા કહેવાય છે.

ઉપાય—આરોગને માટે હજી સુધી ચે.કસ દવા લાગુ થઈ માનું જણાયુ નથી. સીંગીની રસીની માફક અ નીપણુ કે જે ત-બીબોએ ઘોડા ઉપરથી રસી તૈયાર કરી માણુમ ઉપર વાપરવાની અખતરો શરૂ કર્યો છે, પણ તેનું લાભકારક પરીણામ હજી સુધી માલુમ પડ્યું નથી. જ્યાં આ રોગે દેખાવ દીધો હોય તે ઘર અગર ગામમાંથી નીકળી જવું એ વધારે સલામતી વાળુ ગણાય છે. ઘરના બરી બારણા ખુલ્લાં મુકવાં, ને ઘરમાં સુર્યનો તાપ અદર દાખલ થાય તે સારૂ છાપરાંના નળીવા કાઢી નાંખવા સુર્યનો તડકો તથા તાપ અપ્પેગનાં જવું ને નાશકારક ગણાય છે.

જેમ બને તેમ ઓછું ખાવું. દરત સાફ રાખવો. દરરોજ સવારમાં કવીનાઈન એક-એ ગ્રેન પાણી સાથે લેવું. આસમાની કે બ્લુ કે ભુરા રંગની કાચની બાટલીમાં પીવાનું પાણી ભરી ખુબ મારી સુરજના તડકામાં ઓછામાં ઓછા એ કલાક કે તેથી વધારે રાખી મૂકવું. તે પાણીમાંથી સવાર, સાંજ દશ થી વીશ ભર પાણી સાંજ માણુસે પીવું આથી પ્લેગની અસર થતી નથી.

કારખોલીક સાબુથી હમેશાં નહાવું.

દરેક માણુસે (નેપથેલીનબોલ) નામની ગોળીઓ તથા કકુર પોતાની પાસે આપો વખત રાખવી તથા સુંવવી.

ના. ૧—ઉપર બતાવેલ બ્લુ રંગની શીશી વાળું પાણી પ્લેગ થએલા માણુસને દર પાંચ કલાકે એક મોટા ચમચા ભરી આપવું. ગાંઠ ઉપર પણ પાણી ચોપડવું.

ના. ૨—લીંબડાના પાન ૧૨૫ વાટી તેનું પાણી કાઢી તેમાં મરીનાં દાણા ૧૫ નાંખી વાટી દિવસમાં ત્રણ વખત પાવું તરસ લાગે ત્યારે દુધ આપવું ઝાડો કબજા હોય તો હરંડ તથા એરંડીયું આપવું.

ના. ૩—ગાંઠ ઉપર ભીંત્રામું લગડવું તથા લીંબડાની પોદીસ મારવી.

ના. ૪—દુગળીની પોદીસ મારવી અથવા આકડાનું દુધ તથા વછતાગ દીવસમાં એ ત્રણ વખત ચોપડવું ઘોડા આસંદનું

મળીયું ઘસી ગાંઠ ઉપર ચોપડવું. તથા ગાંઠ ઉપર કાળા પથરનો શેક કરવો.

ના. ૫—ગાંઠને ચીરી તેમાં ગધેડાનું લીકું ભરી બાંધી લેવું.

માથું દુખવું.

કારણ—માથું ઘણા કારણોથી દુખે છે, તવ. અજીણથી પીતના જોરથી, લેખના ઘણા વ્યાધી સાથે, શરીરની નબળાઈથી માથું દુખે છે, આંખના કેટલાક રોગમાં, તડકામાં રહેવાથી, ચા, કાશી, દારૂ અગર તમાકુ વિશેષ વાપરવાથી માથું દુખે છે. બહુ વિચાર, ધીર તથા ઉંઘ નહીં આવવાથી માથું દુખે છે. તે સિવાય ઘણા કારણોથી માથું દુખે છે.

૧—પિતના જોરથી અગર અજીણથી માથું દુખવું.

સવારે અગર સાંજે અથવા ખોરાક લીધા પછી માથું દુખવા માંડે છે. કાઠિયાર થોડું અગર કાઠિયાર લમણા તથા કપાળ અતિસય દુખે છે. ઉબ્બરો કરવાથી, ખંટાસ ખાવાથી, ઝાડો કમજ રહેવાથી અને બીજા બદલુંજીનીના કારણોથી માથું ચડે છે. મોટું કડવું લાગે છે. પેસાળ થોડો તથા લાલ રંગનો ઉતરે છે ઝાડો કમજ હોય છે અને સફેદ રંગનો ઉતરે છે. ઉબ્બો અને ઉલટી થાય તથા કાંઈ કડવું પિત પડે તો દરદીને ઠીક લાગે છે.

ઉપાય—પિત તથા અજીણનો નિકાલ કરવા સારૂ પહેલાં એક હલકો ગુલાબ આપવો. અગર ઉલટી આપી પિતનો નિકાલ કરવો.

ના. ૧—વીલાવતીમીઠું—૧૧ રૂપીયાનાર, ના. ૨—સાદર તોલો—૬

પાપડાનાર

વાલ ૭,

લીંબુનું સરખત તોલો ૬.

પાણી

તોલા ૫,

એસીડ ટરટ્રીક વાલ ૫

પાણી

તોલા ૧૦

બાંને દવાને એકમેક કરી ઉભરો આવે એટલો પીવું, દસ્ત ઉતરશે ને પીત જોસી જશે.

ના. ૩—હરડે. પીપર અને સંચળનું સમભાગ ચૂર્ણ તોલો ૧૦ આપવાથી અજીણથી દુખવું માથું મટી જાય છે.

ના. ૪—એલચી તોલો ૧૦, તમાલ પત્ર તોલો ૧૦, તબ

તોલો ૧૧, પીપર તોલા ૫, સાકર તોલા ૪, જેઠી મધ તોલા ૪, ખજૂર તોલા ૪, અને દ્રાક્ષ તોલા ૪ આ બધાનું ચૂરણ કરી મધમાં અરધા અરધા ભારની ગોળીયો વાળવી. હમેશાં એક ગોળી ખાવી.

ના ૫—હીંગાષ્ટક ચૂરણ આપવાથી પણુ અજીરણ તથા માથું મટે છે.

ના. ૬—મવસાર વાલ ૬, કરીચાતાનો ઉકાળો તોલા ૧૦ દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૭—એળીયો વાલ ૫, એપીકક પલવીશ વાલ એક, કાપદાન વાલ ૫, એકસદ્રાકટ લાપોસાયમ વાલ ૬ તેની ગોળી ૧૨ કરવી ને સવાર, સાંજ અદેકી લેવી.

શરીરની નબળાઈથી. માથું દુઃખવું.

પાંડુ રોગમાં લોહી પાતળું થઈ જાય છે, ત્યારે કાનમાં ધોંધાટ થાય છે. અને માથું દુખે છે. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને આ દરદ વધારે થાય છે કેમકે તેઓનો બાંધો નબળો હોય છે સ્ત્રીઓને ધાત અથવા દસ્તાન જવાથી તેમજ બચ્ચાને ઘણું ધવરાવવાથી, ધારતી, દીવગીરી અને શીકર તેમજ રૂદન કરવાથી, ઘણા થાક લાગવાથી, લોહી બગડવાથી માથું દુખી આવે છે ઘણું કરી આખું માથું દુખે છે ચક્રર આવે છે ને આંખે અંધારા આવે છે.

ઉપાય—ખોરાક હલકો ને પાચન થાય તેવો આપવો. લોહી પાતળું થઈ ગયું હોય તો ના. ૮ હીરાકસી વાલ એક તથા કાપદાન વાલ ૧ બનેની ગોળી ૩૨ કરવી. સવાર બપોરને સાંજ એમ ત્રણ વખત પાણીથી ગળી જવી.

ના. ૯—હરડે, તોલા ૨૧, ખાંડ તોલા ૨૧, આમળા તોલા ૫, સવાવરી તોલા ૫, લોદર, તોલા ૫, જેઠીમધ તોલા ૫, વાંસ-કપૂર તોલા ૧૬, સિંધવ તોલા ૧૬, સુંઠ તોલા ૧૬ મધ સાથે ગોળી રૂપીયા અરધા ભારની કરવી માત્રા—૧ થી ૨ ગોળી

આ ગોળીથી તળાણાદત્તું તેમજ પિત્તનું માથું દુખતું હશે તો પણ સફી જશે.

ના. ૧૦—તજ, તમાલપત્ર, એલચી, પીપર, સાકર અને ખાન્નેર એ સઘળા સરખે ભાગે લઈ મધમાં ગોળી તોલા ફની કરવી હમેશાં બે ગોળી સવાર, સાંજ અકેશી આપવી,

નયનાદથી તેમજ પિત્ત તથા અછર્જીથી દુખતું માથું મટતું તગજ અને તેના પડના વ્યાધી, ખોપરીને જકા લાગવાથી માથું દુખતું. કાઠવાર એકજ જગાએ માથું દુખે છે, ફેર આવે છે. આંખે ઝાંખ આવે છે. અને શરીરનો કાઈ ભાગ રહી નય છે. એવા તરેહ તરેહના ચિન્હ જણાય છે.

ઉપાય—ના. ૧૧—પોટાસ આયોડીડ ગ્રેન દસ, કરીયાતાનો વિકાળો ઐંસ ૪ મીઠાવી દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.

ના. ૧૨—પોટાસબ્રોમીડ ગ્રામ એક, કરીયાતાનો ક્વાથ ઐંસ ૩ દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું,

ના. ૧૩—એન્ડ્રીપાઈરીન ગ્રેન ૫ થી ૧૦ આપવાથી માથું મટે છે. તાવ તથા લોહીના જોરથી માથું દુખતું.

તાવમાં માથું દુખે છે. ઘણા લોહીઆળ આદમીને માથા ઉપર લોહી જવાથી માથાનું દરદ ઘણું થાય છે, માથું ફાટ ફાટ થાય છે. માથાની નાડીયો ઉછળે છે. માથું ગરમ લાગે છે તથા બહેરો ને આંખ લાલ સ્થિત આવે છે.

ઉપાય—માથું દુખતું હોય તેને લગાડવાસાર ઘણા ઉપાયો છે, જ્યારે ગરમી અને લોહીના જોસથી માથું દુખે ત્યારે માથા ઉપર ટાકા પાણીની ધાર કરવી. બરફ મળી આવે તો લગાડવો. ગુલાબજળ લુગડામાં ગોળી લગાડવું. સુખડ પાણીમાં ઘસી લગાડવી. કોલન વોટર, લેવેન્ડર વોટર એક ભાગ પાણી બે ભાગમાં રમાલ ભીંજવી લગાડવો.

સરદી અગર વાયુથી માથું દુખતું હોય તો ઠંડી વસ્તુઓ લગાડવી નહીં. પણ ગરમ પાણીનો સેક કરવો. કપડું અગર કાનરોપી પહેરી રાખવી. લવીંગ તથા તીખાં વાદી ગરમ કરી ખોપડવા.

મોઢાના રોગ

૧-મોઢું આવવું—ચિન્હ—મોઢું આવેછે ત્યારે જીભ, પેઢું, તાજવું અગર ગાલનો ભાગ રાતો થઇ આવી કેટલીકવાર ચાંદા પડેછે.

કારણ—અજીર્ણ, નખજાઇને બીજી સખત બીમારીમાં આ દરદ થાયછે. ગરમ ચીજ ખાવાથી, પારાની દવાને લીધે મોઢું આવેછે

ઉપાય—ના. ૧—ફટકડી તોલો ૧, મધ તોલો ૨ા, પાણી શેર પોણામાં મેળવી કોગળા કરવા.

ના. ૨—કાથો, એલચીને ચણીકાવાને દાયાના રસમાં ગોળી વાળી મોઢામાં રાખવી.

ના. ૩—દાયાની તથા પોટાસ ક્લોરેટની ટીકડીઓ તૈયાર મેલેછે તે મોઢામાં રાખવી.

ના. ૪—હીરાબોળ વાત્ર ૪, ફટકડી તોલો ૧, વગળ (આવળ તથા ખેરડીની છાલવું ઉકાળેલ પાણી) શેર એક લઇ તેના કોગળા કરવા.

ના. ૫—ટંકણખાર તોલો ૧, મધ તોલો ૨ેમાં મેળવી મોઢામાં લગાડવું. ચણોડીના પાન મોંમાં રાખવા.

ગળું આવી જવું. (ચોરીયાનો વરમ.)

ચિન્હ—ગળું આવી જાય છે. ત્યારે તેની બારી લાલ થાય છે ચોરીયા સુજી જાય છે. તાવ આવે છે. ગળામાં ધણું દરદ થાય છે ચોરીયા સુજી આવે છે તે જડખાના પાછલા ખુણા નીચે ગાંઠો મારક લાગે છે તથા દાખવાથી દુખે છે જીભ ઉપર સફેદ છરી વળે છે. મળામાં થુંક ચીકણું થઇ જાય છે. તે નીકળતું નથી તેથી મળામાં કાંઇ ભરાઈ રહ્યું હોય એમ લાગે છે અને એન પડતું નથી. ખોરાક તથા પાણી ગળવાથી મળામાં દુખ થાય છે. અને દરકત બહુ જણાય છે. કાનમાં ચસકા આવે છે. ઊંઘ આવતી નથી. ને કાંઈવાર પાણી પીતાં નાકમાંથી પાણું આવે છે.

કારણ—ધણું કરીને ઠંડી તથા સરદીને લીધે. ગળું આવેછે.

ઉપાય—દરદીએ પવન અગર ઠંડીમાં બહાર નીકળવું નહીં. દુધ તથા કાંજ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરવો. ગળાની આસપાસ ગરમ કપડું લપેટી રાખવું. બહારથી ગરમ પાણીનો શેક કરવો. અળસીની ગરમ પોટીસ મારવી.

ના. ૧—ફટકડી તોલો ૬, ગરમ પાણી પોણો શેરમાં નાંખી વારંવાર કોગળા કરવા શરૂઆતમાં એક હલકો જીલાબ આપવો.

ના. ૨—કાંટાજીભાઈ તોલો ૧ લઘ શેર પાણીમાં ઉકાળા તેમાં ફટકડી તોલો ૬ નાંખી કોગળા કરવા.

ના. ૩—અકલકરો મોઢામાં રાખી તેવું થુંક ગળામાં ઉતરવાથી ફાયદો થાય છે.

મોઢું વાસ મારે છે. (મોઢું ગંધાય તે.)

રક્તપિતથી મોઢું ગંધાય છે. તેમજ મોઢામાં સળો થવાથી પણ મોઢું ગંધાય છે. આસપાસના આદમીથી પણ પાસે બેસી શકાતું નથી.

ઉપાય ના. ૧—બીજેરાની છાલ મોઢામાં રાખે તો મોઢું ગંધાય નહીં.

ના. ૨—ખેરસાર, દારૂદ્રદર, દાડમનીછાલ, માયા, હીમેજ, ખડવાસ, સાકર નાગરવલના પાન તથા દ્રાખ સાથે ગોળા બોર નેવડી કરી મોઢામાં રાખવી.

ના. ૩—કપુર તથા ફટકડી ધી તથા માંખણમાં લગડવું.

ના. ૪—ધમાસો, ઉપસેટને કરીયાનાના પાણીમાં ઉકાળા કોગળા કરવાથી મોઢું સાફ થાય છે.

મધુપ્રમેહ. (સાકરીયો પરમીયો.)

નિદાન—મધુ પ્રમેહ એ લગ્નો જીર્ણ વ્યાધી છે. તેમાં પુષ્કળ પેશાબ હતરે છે ને તેમાં સાકર હોય છે. પેશાબ ચાખવાથી ગળ્યો ભાગે છે. ને બધાં પેશાબ પડે છે. ત્યાં હળ્મરો કીડીયો તથા મંકોડા જાય છે, તેવું વિશિષ્ટ ગુરુત્વ એક હળ્મરને પાંત્રીસથી ચાળીશ

તથા સાઠ ડીઝી સુધી હોય છે. આ દરદમાં તરસ ધણી લાગે છે. દરદી ગમે તેટલું પાણી પીએ તોપણ તરસ છીપતી નથી. ઝાડા કમળ હોય છે. શરીર રીકું ને ગળતું જાય છે. તેની દ્રષ્ટી નબળી પડી જાય છે. હાથ પગમાં કળતર થાય છે. મન ઉદાસ રહે છે. સ્વભાવ બદલાઈ જાય છે. ને પુરુષાતન ધરી જાય છે.

આ દરદ મટે ને પાંછું ફરીથી થાય છે. કોઈને ધણા વરસ આવે છે. ને કોઈને સખત ચિન્હ જણાય છે. આંખમાં મોતીયો બંધાય છે, અવાળુ આવે છે, વખતે દાંત સડે છે, હાથે પગે થેથર જણાય છે, શરીરના કેટલાક ભાગમાં ધારા પડે છે. અને ધણુંજ દુખી જીવતર ભોગવી ફેફસાનો વરમ, ક્ષય; પાડું વખતે આંચકી અને બેશુદ્ધિ થઈ દરદીને તાણી જાય છે.

કારણ—આરોગ ધણે ભાગે ચાળીસ વરસની ઊંમર પછીજ થાય છે. શા કારણથી આવી વિકૃતી શરીરમાં ઊપડી આવે છે તેનું ચોક્કસ કારણ હજી સુધી માલમ પડ્યું નથી. કેટલાકને તે વંશ પરંપરા ઉતરે છે. તેમજ અત્યંત મહેનત, ચિન્તા કે શોક કરવાથી અને અત્યંત રતિવિલાસ ભોગવવાથી પણ થઈ આવે છે. બહુજ મિષ્ટાન, બહુ શરદી તેમજ બહુ ગરમી લાગવાથી પણ આરોગ થઈ આવે છે.

ચિન્હ—પ્રથમ શરૂઆતમાં દરદીને એમ માલમ પડે છે કે તેને બહુ પેશાબ કરવા જવું પડે છે, ચોવીસ કલાકમાં તનદુરસ્ત માણસને પાંચ કે છ વખત પેશાબ કરવા જવું પડે છે તોપણ આ માણસને તો ધણીવાર જવું પડે છે. તનદુરસ્ત માણસને હમેશાં શેર એકથી સવાશેર પેશાબ થવો જોઈએ તેને બદલે શેર અઢીથી પોણાચાર શેર પેશાબ અગર તેથી પણ વધારે હમેશાં થાય છે. ને તે ચોખા પાણી જેવો હોય છે દરદીના હાથ પગ બંને છે હાથ પગની આંગળીયો ઉપર અને હાથ અને પગના તાળીઆમાં બળતરા બહુ થાય છે. કેટલાકને શરીરે ખુજલી આવે છે. અમુક ભાગની હઠીલી ચળતું કારણ તપાસશે તો તે મધુ પ્રમેહમાં મળશે.

ઉપાય—સાકર વાળો પદાર્થ આખી જીદંગી સુધી ખવાતો

નથી. ફળ, મેવો, મધ, મીઠાઈ, ચોખા, આરોગ્ય અને બટાયા ખાવા નહીં, મૂળા, કાખીજ ને કારેલાં વીગેરે સાકર, સ્વાદ્ય વિનાની વનસ્પતિ ખાવામાં હરકત નથી. કાષ્ટ પ્રકત દૂધના ઉપર આધાર રહે છે. દાળ ચણાને મગને માટે હરકત નથી.

પાણીની બહુ જરૂર પડે છે. માટે દુધમાં ચૂનાવું પાણી મેળવી દરદીને પીવા આપવું. ને દરદીએ ખતી શકે તેટલું થોડું પાણી પીવું જરૂર ને સોડાવોટર પીવાથી તરશ કમી થશે.

દવામાં અશીણ વખણાય છે. ના. ૧—જાંખુના ઠલીયા, આવળના ફુલ, અને કુણી શીંગ ખી સાથે સુકલ ખાંડીને બૂદા કરવો માત્રા-તોલો ૬ સવાર, સાંજ પાણીમાં દેવું.

ના. ૨—અશીણ રતી એક, લીંબડાનો રસ તોલો એક પાણી તોલો અઢી મેળવી સવાર, સાંજ પાવું.

ના. ૩—જાંખુના ઠળીયાની ગોટલી બે આનીથી પાવલી ભાર આપવી.

ના. ૪—જવંત્રી, અશીણ અઢેક તોલો, કસ્તુરી તોલો અરધો કપુર તોલો ૦૧ પાનના રસમાં ગોળીયો બબે ઝેનની વાળવી, માત્રા-૧ થી ૩ ગોળી આપવી. તે સિવાઈ પેપસીન, સોમલ, ભાંગ, અરગટ, લોહભસ્મ, કાયદાન, લોખાનના ફુલ, બંગભસ્મ અને ચંદ્ર પ્રભા અપાય છે.

રક્તપીત

ચિન્હ—આ દરદ ધીમે ધીમે શરૂ થાય છે. દરદીનો ચહેરો શીકા તેજ વીનાનો હોય છે. શરીર દુર્બળ હોય છે, મન ઉદાસ રહે છે. જરા મેહેનત લેવાથી દમ જલદી ચડે છે, અને શરીરે સુસ્તી જણાય છે. દાંતના પેઢા સુજેલાં, પેચાં, અને કાળા રંગના હોય છે. કાષવાર તે સડે છે, અને તેમનાપર ચાંદા પડે છે. પેઢામાંથી લોહી પુષ્કળ નીકળે છે. અથવા થોડું થોડું કમ્યા કરે છે, દાંત દુખે છે, ને હાલે છે તેથી ખોરાક ચાવવામાં મુશ્કેલી જણાય છે, ને મોઢામાંથી નહારી વાસ નીકળે છે. પગપર જાંખુડા રંગના આઠા માલમ

પડે છે. કોઈવાર પગપર સોળ આવે છે, પગમાં કળતર ને દુખાવો થાય છે, ઘોની, નાક, મોઢા અથવા પેટમાંથી લોહી પડે છે ભૂખ લાગતી નથી. ખોંક ચવાતો નથી, ઉલટી અને મોળ આવે છે. ઝાડો ઘણો કમળ રહે છે, ને કોઈવાર જુલાખ ઉતરે છે અથવા મરડો થઈ તેમાં લોહી પડે છે. આ દરદને લીધે ઉંઘપણ આવતી નથી.

સ્તંત્રપીતના બે ભેદ છે, ૧-ઉર્ધ્વગ-૨-અધોગ-મોઢામાંથી બડખામાં અગર ઉલટી વાટે લોહી પડવું, તેમજ નાકમાંથી લોહી નીકળવું, એ ઉર્ધ્વગ કહેવાય છે. પુકેથી, મૂત્ર માર્ગથી અગર ગર્ભાશયમાંથી બહુ લોહીનું પડવું એ અધોગ સ્તંત્રપીત કહેવાય છે.

કારણ—મનની ચિંતાથી અત્યંત રતિ વિલાસથી, તેમજ બહુ ગરમ ચીજ ખાવાથી, ને સાક, ભાજી ઓછી ખાવા વાગાને સ્તંત્રપીત ઉપડવાનું સખળ કારણ છે.

ઉપાય—તાજ વનસ્પતિ આપવાથી તરત શાયદો થાય છે, મીઠા લીંબુ, દાડમ અથવા આંખલીનું સરખત આપવું. વળી, નારંગી મીઠા લીંબુ, જાંબુ, મોટા બેર, સંત્રા વીગેરે મેવો ખાવો.

લીંબુનો રસ થાલી ભાર થી પાંચ ભાર સુધી સાકર નાંખી હમેશાં પીવો. કાલી ફલાવર, દુધી, ચીલડાં અને તરખુચ વીગેરે મેવો અને વનસ્પતિ તથા સારો ખેરાક અને દુધ આપવા.

ના. ૧—ગાસાખંડ નામની દવા તૈયાર મળેછે. તેના બે તોલા ખાવા.

ના. ૨—આમળા ને લીંડીપીપર બંને અકેક ભાગ, સાકર બે ભાગ ને લોહભંદ્રમ ચાર ભાગ આ બધાને મેળવવા માત્રા—૧ થી ૨ વાલ મધમાં આપવું.

ના. ૩—ઈદરજવ, ધાણા અને પટોળ એ ત્રણે ચીજનો રીત-સર ક્વાથ કરી મધ અને સાકર નાંખી પીવો.

ના. ૪—કોળાનો પાક તથા અવલહે લાંબા દીવસ આપવાથી આરામ થાય છે.

ના. ૫—આકડાના સુકેલા રવાઇડાનો ભૂકા બે તોલા, સીંધા-લુણ બે તોલા, અને અક્ષીણ સેકેલું અરધો તોલો આ ત્રણેને મેળવી વાલ વાલની ગોળીયો કરવી.

માત્રા—ગોળી ૧.

ના. ૬—લીંબુનો રસ તોલા બે, સાકર તોલા ૧,

પેટાસ કલોરાસ વાલ ૫, ટીચર સીકોનાદો દ્રામ ૧,

અદ્રીણુનો અર્ક દીપાં ૩૦, સ્વીરીટવાઇન ગાલીસી દ્રામ બે,

ખાણી તોલા સાત. સવળું મીઠાવી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૭—દ્રાખ, સુખડ, લોદર, અને ઘઉંલા તેનું ચૂર્ણ સરખે ભાગે કરી તેમાંથી તોલો ૬ લઈ અરડુસીના રસ તથા મધમાં આપવું.

ના. ૮—ધાણા, આમળા, અરડુસી, દ્રાખ અને ખડસલીયો તેનું હીમ કરી પાવું.

રતવા.

રતવા બે પ્રકારનો થાય છે, ૧—આપો આપ થાય છે. ૨—જખમને લીધે થાય છે, બહાર તેમજ અંદરના હરેક ભાગમાં આ રોગ થાય છે. જખમને લીધે રતવા થઈ આવે છે, તે ને ભાગમાં જખમ થયો હોય તેની આસપાસ થાય છે, રતવા એવી રોગ છે, ને તેનો બીજો ગુણ એવો છે કે એક ભાગ પરથી બીજા ભાગ પર ફેલાય છે, તે એક ઠેકાણે મટીજાઈ બીજો ઠેકાણે થાય છે.

લક્ષણ—પહેલાં ટાઢ વાઇને તાવ આવે છે અને તેની સાથે શરીરનો કોઇ ભાગ સૂજી લાલ થઇ આવેછે ને તે ભાગ ગરમ થાય છે અને આગ અગર તણુખા મારે છે. કોઇ વાર ગળું આવી જાય છે. પેશાબ લાલ ઉતરે છે, નાડી જલદ અને જોરથી ચાલે છે. ઉલટી થાય છે અને જવર બ્રમ થઇ આવે છે. દરદી છાનોમાનો બમડેછે અથવા ઉઠીને તોશાન કરે છે. કોઇવાર ઝાડો કબજા હોયને કોઇવાર જીવાળા ઉતરે છે, પછી બીજો અગર ત્રીજો દિવસે શરીરના કોઇ ભાગ પર રતવા ફુટી નીકળે છે. ચહેરા ઉપર થવાનો હોય ત્યારે ચહેરાની એક બાજુ અથવા બેઉ બાજુ સૂજી આવે છે. પહેલાં નાક લાલ થઇ આવે છે. અને રતાશ અને સોજો આખા ચહેરા, મરદન. મસ્તક તથા ખભા સુધી ફેલાઈ જાય છે. ચહેરા સૂજીને લાલ તુમડા જેવો થઇ આવે ને દરદીને ઓળખવો પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આંખના પોપચા સૂજી આવેછે, તેથી આંખો પણ ઉધડી શકતી નથી.

જે રતવા ફક્ત ઉપરનીજ ચામડીમાં થયો હોય તો જે ચાર અંગર વધારે દહાડામાં રતાશ કમી પડી જાય છે. તાવ તથા સોજો ધીમે ધીમે ઉતરી જાય છે. પણ રતવાજે ચામડીની નાચેના ભાગમાં થયો હોય તો ધણું કરી પાક્યા વગર રહેતો નથી. રતવાની જગ્યા પર ફાટલી થઈ તેમાં પાણી ભરાઈ પુટે છે. સોજો ઘણો આવે છે. અને વેદના ધણીજ થાય છે, શક્તિ યોગી, નાડીક્ષીણ તથા જીભ સૂકીને કાળી થાય છે, તેની સાથે રતવા થએલા ભાગની રતાશ કમી થઈ શીઘ્ર થાય છે. તોપણ સોજો ઉતરતો નથી. ને તે ગદ-ગદીત થઈ તેની અંદર લપકારા અને દરદ થાય છે. તે જલદીથી મોટું કરી પુટતો નથી. જે ફાડીએ તોપણ પશની સાથે મુએલા ભાગનું સડેલું ગાંસ નીકળે છે. આ ભાગને ફાટામાં ઘણો વીલ્લવ લાગે છે. પર નીકળે છે. અંદરના ભાગ ખવાતા જાય છે. તથા ફટલીકપાર જે ચાર જુદે જુદે ઠેકાણે મોટું કરે છે. દરદીને ધણી વેદના થાય છે. તથા બહુ પશને લીધે શરીર ધોવાઈ જાય છે. ને ઝીણો ઝીણો તાવ શરીરમાં રહે છે. પરસેવો વળે છે, જૂખ લાગતી નથી, તથા ધણીવાર જીલ્લાય ઉતરે છે અને મરણ થાય છે. કોઈ વાર હાડકાં સુધાંત સડી જાય છે.

જે રતવા મગજમાં અથવા ગળામાં વાયુદ્વારમાં ઉતરે તો મહું પરિણામ થાય છે માટે ચહેરાની આસપાસ રતવા થાય ત્યારે બહુજ કાળજી રાખવી.

કારણ—બહુ-ઠંડી અને ગરમીથી રતવા થાય છે તથા એપને લીધે રતવા થઈ આવે છે. ખરાબ હવા અને શરીરની નબળાઈ હાલતથી રતવા વીશેષ થવા સંભવ છે.

ઉપાય—રતવાવાળા આદમીની પાસે સરવ પ્રકારની સુવસ્તા રાખવી. ને ઉપાય કરવામાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આરોગમાં શક્તિ જલદી જતી રહે છે. માટે પ્રથમથીજ તેની શક્તિમાં વીશેષ ધટાડો થાય એવા કોઈ સખત ઉપાય લેવા નહીં. પહેલાં એક જીલ્લાય આપવો અગર ઉલટી કરાવવી અને પછી બીજી હવા શરૂ કરવી.

રતવાને ફેલાતો અટકાવવા સાર ફાડીખાર રતવાની કીનારી ઉપર લગાડીને હાથ બાંધવી, એટલે તેને ઉલ્લંઘી વધસે નહીં, ગરમ

પોસના પાણીનો ફલાનકથી ચોક કરવો. ઘણું લોહી બરાંચ ને તેથી તાણુ અને આગ થતી હોય તો જળો મૂકવી અગર જીણા છેદ મારી થોડું લોહી અને પાણી વહેવા દેવું. અજસીની પોટીસ મારવી જેમ અને તેમ પડુ અંદર બનાઈ ન રહેતાં તે જલદી નીકળે તેમ કરવું.

ના. ૧—સરસડાની છાત્ર, જેદીમધ, તગર, રતાંજળી, એલચી, જટાંમાસી, હળદર, દારૂહળદર, કઠ અને વાલો આને વાટી તેનો ભેપ કરવો.

ના. ૨—હીમકંદ વાટીને ચોપડવો તથા પાવો.

ના. ૩—રતવેલીઓ, વાળો, સુખડ, સોનાગેર અને તાંદળજો એ સરવેને વાટી દીવસમાં ત્યાર પાંચવાર ચોપડવા.

ના. ૪—ટીચર સ્ટીલ ટીપાં ૨૦ થી ૩૦. પાણી ૧ ઓંસ દિવસમાં બેથી ત્રણ વખત આપવું દુધ, કાંચ વિગેરે સારો ખોરાક આપવો.

રાત અંધો.

નિદાન—તખળાઈથી તેમજ અત્યંત તેજ સામું જોઈ રહેવાથી અને અચોક્કસ ખોરાક લેવાથી રતાંધળાપણું પ્રાપ્ત થાય છે, માત્ર તંતુમાં કાંઈ શુદ્ધ ફેરાર થઈ જવાથી રતાંધળો થાય છે. અને તે ગરીબ લોકોમાં વીશેષ જોવામાં આવે છે તેનું કારણ એવું છે કે દુધ થી વીગેરે પોષ્ટીક ખોરાક તેમને ઘણો થોડો મળે છે.

ઉપાય—ના. ૧—ઉંદરની લીંડી કપડ છાણુ કરી ગાયની છાશ માં એક ઘડી. પરતવી પછી તેમાં કપુર થોડું નાંખી ગોળી વાળવી. તે ગોળી પાણીમાં ઘસી રાત્રે આંખે ચોપડવું.

ના. ૨—ડોડીની બાજી પાણીમાં બરી પાણી શીખે ત્રણ જોડે સાત દિવસ સુધી ખાવી.

લુખસ.

ચિન્હ—ચામડી ઉપર જીણી ફાડલીયા રાતા રંગની થાય છે અને તેની સાથે ઘણી ખરજ આવે છે. તેને લુખસ કહે છે. લુખસ ઘણા વખત સુધી રહે છે. ને કંઠાળો આવે છે, ને એવી

તો ચળ આવે છે કે જેમ જેમ ઠરડી ખાણીને લોહી કાઢે છે, તેમ તેમ બળતરા અને ચળ વધારે આવે છે. ઘરડા માણસને લૂખસ થાય છે. તેને ચળને લીધે ઉઘળણ રાત્રે આવતી નથી.

ઉપાય—ધમાસો, ખસખસ, ગંધક, સોડા (પાપડખાર) ના પાણીથી સ્નાન કરવું. નહાવા માટે એક મણ પાણી ગરમ કરી તેમાં નીચેના પ્રમાણમાં હરકોઈ એક દવા મેળવવી. ન્હાઇને ડુવા-લથી ધસીને શરીર લુછી નાંખવું.

ના. ૧—સેડા ૦૧ રતલ,   ના. ૨—રસકપુર તોલો ૧૦

ના. ૩—ધમાસો ૧ રતલ,

ના. ૪—ખસખસના ડોડવા ૦૧ રતલ.

ના. ૫—લીંબડના પાન ૨ રતલ.

ઉપરની હરકોઈ એક દવા લઈ મગ્નુ થી ગરમ પાણીમાં મળવી નહાવું.

ના. ૬—ચારોળીને વાટીને તેતું દુધ શરીરે ધસવું.

ના. ૭—મજા, પૈસા ૨૭ ભાર, સાકર પૈસા ૨૭ ભાર, મીં-દીઆવળ પૈસા ૧૭ ભાર, જીર પૈસા ૧૭ ભાર ખાંડી વસ્ત્રાગાળ ચૂર્ણ કરવું ને તેના પડીકા ૬૭ કરવા. હમેશાં પડીકા એ સવાર, સાંજે ઉના પાણીમાં આપવા.

ના. ૮—ગંધક, ખાવચી, સંચળ, એ દરેક અઢી રૂપિયામાર લઈ ખાંડી વસ્ત્રાગાળ ચૂર્ણ કરી ગાયનું ધી શેર એકમાં મીલાવી ચોપડવું.

ના. ૯—ગંધક શોષેલો મધમાં ૩ ૦૧ ભાર આપવો.

ના. ૧૦—સુખડનું તેલ ૩ ૧૭ ભાર, કપુર ૩ ૧૭ ભાર તેમાં લીંબુનો રસ નાંખી ચોપડવું.

લુ લાગવી.

ચિન્હ—શરીર ઘણું ગરમ થઈ આવે છે. ફેર આવે છે, માથું દુખે છે, તથા છાતી રૂધિર છે. તરસ ઘણી લાગે છે તથા આંખમાંથી પરસેવો ખીલકુલ નીકળતો નથી. નાડી નબળી પડી જઈ આદમી બેશુધ થઈ જાય છે.

કેટલીકવાર આદમી ખેશુધ થઇ પડી જાય છે. શ્વાસ મોઢા અવાજની સાથે છુટાય છે, કીટી મકુચી થાય છે, અને ઘોડા કલાકમાં મરણ પામે છે. ખેશુધ ઘણા વખત રહે. આંચકી આવે તો દરદી અચવો મુરકેલ સમજવો.

કારણ—સૂજના ઘણા તાપને લીધે ગરમ દેશમાં કેટલાક આદમી ખેહોશ થઇ મરી જાય છે. તડકામાં ચાલનાર તથા કામ કરનારને લૂ લાગે છે, રાતના ઉજ્જગર કરે તથા આવા પીવામાં અનિયમિત રહે તો તેને લૂ જલદી લાગે છે,

ઉપાય—લૂ લાગે નહીં તેટલા માટે ખનતા સુધી ઘણા તડકામાં જવું નહીં ને કદાચ જવું પડે તો માથા ઉપર બીનું કપડું રાખવું. દારૂ પીવો નહીં ચા, પાણી, લેમનેટ, સોડાવોટર ને બરફ પીવાં-પરસેવો નીકળવા દેવો, લૂ વાયાના ચિન્હ જણાય કે તરત છાંયામાં જઇ સુઈ રહેવું તથા માથા ઉપર ઠંડુ પાણી રેડવું. લૂ લાગ્યા પછી ઠંડુ પાણી માથા તથા છાતી ઉપર રેડવું અથવા બરફ લગાડવો, બોચી ઉપર પ્લીસ્ટર મારવું. પગ ને રાઇનો લેપ મારવો, જીલ્લાખ આપવો.

માથા ઉપર બીના સુકી સુખડ લગાવવી તથા સોનાગેર નો લેપ કરવો.

વધરાવળ,

નિદાન—વૃષણ ગમે તે કારણથી મોટું થયું હોય તેને આપણા લોકો વધરાવળ કહે છે.

૧—વૃષણના વરમને લીધે તે વધે છે.

૨—પાણી ભરાવાથી વધે છે.

૩—લોહી ભરાવાથી વધે છે.

૪—નસ પુલવાથી વધે છે.

૫—વૃષણમાં ગાંઠ થવાથી વધે છે.

૬—કોથળીની આમડી જાડી થવાથી વધે છે.

૭—કોથળીમાં સારણ ઉતરવાથી વધે છે.

૧ વૃષણનો વરમ થવાનું કારણ—ઇજા, પરમીયો, માલપયોગા અને ગરમીને લીધે થાય છે.

ચિન્હ—દરદી સુઝતે મોઝા થાય છે. હાથ લગાડવાથી દરદી થાય છે. આમડી લાલ થાય છે પેટ અને કમરમાં ખેંચ અને દરદ થાય છે. થોડો તાવ આવે છે, ઉલટી અને ઉખડો થાય છે.

ઘસાળ—દરદીને ખીજાનામાં રાખવો. વૃષણની દાથળીને તકીયા ઉપર અગર પાટાથી અધર રાખવી. ગરમ પાણીનો શેક કરવો. બહુ સોજો અને પીડા હોયતો જળો મુકવી.

ના. ૧—મીઠા તથા સુંક ધસીને ચોપડવા.

ના. ૨—સેલારસ તથા તમાકુના પાન બાંધવા. શેક કરવો.

ના. ૩—પારનો મલમ તથા પ્લાસ્ટર બગાડવું.

ના. ૪—પાણી ભરાવાથી વધરાવળ થાય છે. તે માટે તેને ફાડી રસ્તો આપવો.

ના. ૫—થોડીના ભરાવાથી વધરાવળ થાય છે તેને માટે હાંડ પાણીના પોતા મુકવા દસ્ત ફેરવે તેવી દવા અપવી બહુ પીડા થતો હોય તો કાપી લોહી કાઢવું પછી પાટો બાંધવો.

ના. ૬—નય દુલવાથી વધરાવળ થાય છે. તેના માથે પટા રાખવાથી આ દરદમાં વધારો થતો નથી.

વાઈ

આ દરદમાં બેશુધીની સાથે શરીરની તાણખેંચ થાય છે. મગજ, તેના પડ તથા ખોપરીના દરદ અને બીજા કેટલાક વિષને લીધે બેશુધી તથા આંચડી થાય છે, પણ વાઈનું દરદ એકાએક થાય છે દરદી બીજી રીતે સારી હાલતમાં હોય છે. અને તેને વાઈ વખતો વખત લાંબી અને ટુંકી મુદતે થયા કરે છે.

લક્ષણ—વાઈ હલકી અને બારે એવા બે પ્રકાર છે. વાઈમાં એકાએક ઘણું કરી કાંઈ પૂરું ચિન્હ સિવાઈ લગાર બેશુધી થાય છે. દરદી જે સ્થિતિમાં હોય તે સ્થિતિમાં સ્તબ્ધ થઈ જાય છે, ચહેરા જરા ફીકો પડી કાગાશ મારે છે અને થોડી સેકડ માં પાછી શુધી આવે છે. દરમીયાન જે કાંઈ થયું હોય તેનું તેને જ્ઞાન રહેતું નથી. ક્યારેક બેશુધીની સાથે ચહેરા અને પગની સ્નાયુ બેચાય છે કોઈવાર થોડી બેશુધીની સાથે ચક્રર આવે છે શુધી આવ્યા પછી મન જરાવાર મુંઝાળને પછી જરાબર ઠેકાણે આવે છે.

ભારી વાઈના લક્ષણના ત્રણ દર્શન છે. તેની શરૂઆતમાં ધણું કરી કાંઈ સૂચક ચિન્હ જણાય છે. જેથી દરદીના જનણામાં આવે છે કે હવે વાઈ આવશે કેટલાકને જાણે પાણી અથવા હવા નો રક્ષા અગર જીવડો ચાલતો હોય એવો દરદીને ભાસ થાય છે ને હાથમાંથી માથા તરફ અથવા પગ અગર પેદુમાંથી છાતી તરફ આવે છે.

ત્રણ દર્શનના લક્ષણ પૈકી પ્રથમ એક ચમત્કારી ભયંકર રાડ અથવા ચીસ નીકળે છે. કોઈને ચીસ નથી પણ પડતી દરદી તદન બેશુષ થઈ ગમે ત્યાં પડી જાય છે. અને આખા શરીરની સ્નાયુ તદન સંકોચ ઈ જાય છે. સ્નાયુ એક સરખી સંકોચાતી નથી નેથી ડોક એક બાજુ વળે છે. ચહેરો વીકળ દેખાય છે. દાંત ખીલી બેસી જાય છે, આંખો ખુલ્લી રહી ડોળા ઉપર ચડે છે. આસ બંધ થાય છે. ચહેરો પ્રથમ રીંકો કાળાશ મારે છે. એ ત્રણથી વીસ સેકન્ડમાં પહેલો દર્શન પૂરો થાય છે.

બીજા દર્શનમાં ચીસ ધુંટાવા માંડે છે. સ્નાયુ જરા ખેંચાય છે. આંખના ડોળા અને ચહેરો તણાવા માંડે છે દાંત કચરાય છે મોઢે ફીણ આવે છે. વખતે જીમ કચરાઈ લોહી નીકળે છે, હાથ પગને આખું શરીર તણાય છે, અંગુઠા અદર વળી આંગળાની મુઠી વળી જાય છે. કીકી નાની મોટી થયા કરે છે. પરસેવો છુટે છે. પેશાબ, જાડો અથવા વીર્યઆવ થઈ જાય છે. પેટમાં ગડગડાટ થાય છે; એક, બેથી દસ મીનીટમાં આ દર્શન પૂરો થાય છે.

ત્રિત્ત દર્શનમાં ખેંચતાણ બંધ પડી દરદી ધીમે ધીમે બાનમાં આવે છે. બહાવરો ને પરસેવો વળેલો હોય છે, બાનમાં અલીને કોઈ દરદી દિલમાં મુંઝાય છે, કોઈ ઉઘી જાય છે, કોઈ ને પુષ્કળ પેશાબ થાય છે, કોઈ મંદ થઈ પડે છે અને શરીર ઢીલું થાકી ગએલું જણાય છે.

વાઈના ઝટકા શરૂઆતમાં લાંબે અંતરે આવે છે, વરસ છ માસે એકાદ વખતથી તે દરરોજ એક અગર વધારે વખત આવે છે ફીવર, રાત, સ્વગતા, ઉંઘતાં, સ્ત્રી, પુરુષ, જુવાની અને ઘડપણમાં

વાધ આવે છે, વાધના કટકાની સખ્યા વધે તેમ શરીર અને બુ-
દ્ધિ નબળાં થતાં જાય છે. આયુ' દુબે છે. ફર આવે છે. આયુ'
અંગ અથવા અવયવ સહી જાય છે.

ધેલકા થાય છે અથવા બહેરાશ તથા બીજા મગજના
તરેહવાર દરદ થાય છે.

કારણ—વાધનું ખરું કારણ મગજનો અદૃશ્ય રોગ છે. ઉપ-
દેશ. સંધીવા. માથાપર માર. મગજને ઘણી મહેનત. હાથરસ.
અતિશય સ્ત્રી સંગ, કરમ, દાંત તથા ખોપરીના દરદ વીગેરે કાર-
ણથી વાધ આવે છે.

ઉપાય—દરદીને વાધ આવે તે વખતે તેના શરીરની સંભાળ
રાખવી જીભ કચરાય નહીં તેટલા સાફ ખે દાંત વચ્ચે દાંતણુ જેવી
કંઠણુ વસ્તુ મૂકી દેવી. કપડાના બાંધ છોડી દરદીને ખુલ્લી હવામાં
રાખવો. ખેંચતાણુની વખતે અનુભવી લોકો દરદીને જોરથી પકડી
રાખે છે તેમ કરવાની જરૂર નથી, કદાચ ખેંચતાણુ બહુ લાંબા
વખત ટકેતો મોઢાપર પાણી છાંટવું, રાધના પ્લાસ્ટર મારવા, માથાને
ખરડાપર ખરડ મળી આવે તો લગાડવો, વીજળી લગાડવી, લમ-
ણાપર જોળા લગાડવી, તાણુ થઇ રહ્યા પછી તેને ઉઘવા દેવો.

ઉપદેશ, નખળાઇ, કંઠમાળ વીગેરે દરદ હોય તો તેના ઉપાય
કરવા. દરદીને સારો જોરાક આપવો તથા કપડા અપવા, યોગ્ય
કસરત કરાવવી, પૂરતો વખત ઉઘવા દેવો, મનને બહુ મહેનત આપ-
નહીં. દરદી ભણતો હોય તો તેના અભ્યાસ મૂકાવી દેવો, દારૂ આદી
તહેવારો વ્યસન હોય તો છોડાવી દેવાં ને દસ્ત હમેશાં સાફ આવે
તેવી યોજના કરવી. ને તેને પાણી અગર દેવતા નજીક જવા દેવો
નહીં કારણકે તેમાં ઔચિંતા પડી જવાથી માઠા પરિણામના દાખલા
બને છે.

ના. ૧—માલકાંકણા તથા તીખાં ઝીણાં વાટી ગોળમાં ગોળા
કરી ફ. ૦ થી ૦૦ ભાર આપવી.

ના. ૨—ટંકણુખાર વાલ ૮—કરીયાતાનો ઉકાળો આઠ ભાર
મીઠા કરી દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.

ના. ૩—જસત ભસ્મ વાલ ૫, રૂપાની ભસ્મ એક સ્તીભાર અને ગળાસત્વ ૧૦ વાલ, તેની અરધા અરધ વાલની ગોળી કરવી. માત્રા ગોળી ૧ થી ૩ ધીમાં લેવી.

ના. ૪—પોટાસ પ્રેમીડ ગ્રેન ૪૫—ટીચર કાયો માઈનિસ ડ્રામ ૧. સાલ્વોલેટાઇલ ડ્રામ ૧— „ બેલાડોના ટીપાં ૨૦. પાણી ઑંસ ૩.—દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

બોચી ઉપર, હાથ, પોત અગર પ્લીસ્ટર લગાડાય છે. ને માથા તથા ખરડા ઉપર અરધ લગાડવાથી કાયદો થાય છે.

વૃણ.

કાઠપિણુ ઠેકાણે જખમ થવાથી અગર પાક થઇને ફટવાથી નારાં પડે છે. ને તેમાંથી પાણી પણ વીગેરે સ્વાદ નીકળ્યા કરે છે. ઉપદંશને લીધે પણ આવા નારાં પડે છે, ને રજાતા નથી. તે ઘણા કાળ સુધી રહે છે. ને છેવટે હાડકા સુધી પહોંચી જઇને હાડકાંને સંડવે છે. હાડકું કાઢ્યા પછી અગર તેની મેળે હાડકું નીકળી જાય ત્યારે ઘણું કરી રજાય છે.

ઉપાય ના. ૧—લીંબડાના કુંપળા તોલા પાંચ, બોદાર તોલા પાંચ રસકપુર વાલ ૪, રાજ તોલા પાંચ, માથાના વાળની રાખ તોલા અરધો, રેશમી કપડાની રાખ તોલા અરધ પીળાકાડી નંગ ૧ ની રાખ, મોરચુથુ વાલ ૨ એ ને ધી તોલા ૧૦ દવા બધી વાટી પછી કુંપળા વાટ્યા ને પછી ધી મેળવી મલમ કરવો. પટ્ટી લગાવવાથી લોહી તથા પડનો નીકાલ થઈ રક્ત લાવશે.

ના. ૨—હીંગલો બાર આની બાર, હીરાબોળ બાર આના બાર, સફેતો બાર આના બાર, બોદાર બાર આના બાર, કાચો બાર આના બાર મીણુ દસ બાર, ધી વીસ બાર, મીણુ તથા ધીનો મલમ કરી પછી ઉપરની દવા મેળવવી. પહેલાં જરા વૃણ ઉપર મોરચુથુ લગાડવું. ને પછી મલમની પટ્ટી કરી મૂકવી.

ના. ૩—બોદાર બે પૈસાભાર, મસતકી, કપૂર, સીંદુર, રાજ, ને નગોડનો રસ એ દરેક અરધા અરધા બાર લઈ તેને તેલ તથા મુશુના મલમમાં મેળવી રાખી મૂકવું. પછી તેની પટ્ટી કરી લગાડવી.

વાળો

આ એક જાતનો ઘોળા રંગનો જંતુ છે. તેના ઇંડા ઘણા બારીક હોય છે ને તે પાણીમાં રહે છે. પાણીમાંથી ચામડીમાં પ્રવેશ કરે છે. કેટલાકને વાળો તરતો હોય ને ઘણા દિવસ સુધી તે જગ્યા એ પડ્યો રહે તોપણ કાંઈ ચિન્હ જણાતા નથી વખતે તે જગ્યાએ ચળ આવે છે. વાળાવાળા કેટલાક દરદીને આગમચથી શીજસ ઉપડે છે અને ઉલટી થાય છે. તેને આપણા લોકો વાળાલોચ કહે છે. જે જગ્યાએ વાળો નીકળવાનો હોય ત્યાં તે બટકા ભરતો હોય એમ લાગે છે અને ત્યાં ફરફોલો ઉપડે છે. એકાદ દિવસમાં તે ફુટે છે, ને વાળો બહાર નીકળે છે, કેટલાકને વાળો એની મેજ નીકળી જાય છે, ને કેટલાકને તે ઠેકાણે સોજો દુખાવો થઈ પાકી આવી ફુટે છે, ને અત્યંત વેદના થાય છે.

ઉપાય—ઘણી વેદના થતી હોય ને પાકતું હોય તો તેપર લીંબડાના પાનની પોટીસ મારવી.

ના. ૧—રીંગણા, લીંબડાના પાંદડા, કાળા ધંતુરાના પાન છુંદી બાફીને બાંધવા.

ના. ૨—સુખડ, કપુર, તથા અફીણ વાટીને પાણીમાં ચોપડવું.

ના. ૩—કપુર, તથા ફટકડી માંખણમાં ચોપડવું.

ના. ૪—કબૂતરની ચરક ભાગ ૧, ને સાદો મલમ ભાગ ૮ મીલાવી પટ્ટી કરી મૂકવી.

ના. ૫—મીણા હરમો ધુપેલ તેલમાં વાટી વાળા ઉપર ચોપડવું.

ના. ૬—નાગલા દુધેલીના પાંદડા તથા ફટકડી એ એને વાટી થેપલી કરી મુકવી પછી પાટો બાંધવો, પાટો ત્રણ દિવસે છોડવો એમ ત્રણ પાટા બાંધવા.

ના. ૭—ભેરીપરબળીયાના પાંદડાના રસને તલના તેલમાં મરમ કરી પકવવો અને તે તેલ વાળા ઉપર ચોપડવું.

વિસ્ફોટક.

નિદાન—શરીર ઉપર ગાના પીળા પડવાળા ફેડાં થાય છે. આના ફેડા આખા શરીર ઉપર ફેલાઈ જાય છે. ફેડા થોડા અને

છુટા છુટા હોય છે. અગર ઘણા હોય તો એક બીજા સાથે મળી જઈ કુદીને પર નીકળે છે ને તેના ઉપર ભાંગડા વળે છે. અને ભાંગડા નીચે કચકચે છે. ઉપદેશને લીધે જે વિસફોટક થાય છે, તેના કરતાં આ વિસફોટક તદ્દન જુદું જ છે.

ઉપાય—પાણીમાં ધમાસો નાંખી ઉકાળી તે પાણીથી દીવસ માં એક અગર બે વખત સ્નાન કરવું.

ના. ૧—ગળજીભીના પાંદડા તોલો અરધો લઈ દશ રૂપીઆ-ભાર પાણીમાં વાટી થોડી સાકર નાંખી પીધ જવું.

ના. ૨—અનંતમૂળ, પટોળ એ દરેક અરધો તોલો તથા ઇંદ્ર વંશજીનું મુળ તોલા ૧૦ લઈ પાણી તોલા ૩૨ માં ઉકાળી તોલા ૮ રહે ત્યારે ઉતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૩—પટોળ, અરડુસો, ગળો, ગરમાળો, ખડસલીયો, વાવ-ડીંગ અને મોથ એ દરેક અરધા અરધા ભાર લઈ પાણી તોલા ૩૨ માં ઉકાળી થોડો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૪—આમળાં, ખેડા, ગળો, પટોળ, હરડાં, લીંબડાનાં પાન અને અરડુસો આ દરેક અરધા અરધા ભાર લઈ ઉપર પ્રમાણે ઉકાળો કરી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૫—હરડાં, ખેડાં ને આમળાની રાખ કરવી પછી તેને ધોમાં મીલાવી ચોપડવું.

ના. ૬—લીંબડાની લીંબોળીતું તેલ લગાડવું.

શીળસ.

નિદાન—જેમાં પ્રથમ ચળ આવે છે, અને ખાંજેળવાથી શ્રામમાં ઉપડી આવે છે શીળસ ઉપડવાથી ચાંદેરા અને આખું શરીર સૂજેલું દેખાય છે. તેની સાથે અતિશય ચળ તથા ખળતરા થાય છે. શીળસ એની મેળે ખેસી જાય છે પણ કેટલાકને જે ચાર દીવસ સુધી રહે છે અને પાછું થોડા થોડા દિવસને અંતરે ઉપડે છે.

કારણ—ખાટી અગર અજીર્ણ કરે તેવી ચીજ ખાવાથી તથા ખાટા ધરતકાને લીધે થઈ આવે છે. ગળપણ, કાકડી વીંગેરે ખાવા.

થી શીળસ ઉપડે છે. માંકડ, મચ્છર તથા જી મત્યાદિ જંતુઓન
કરવાથી શીળસ ઉપડે છે.

શીઓને ગર્ભાશયની વ્યાધીથી શીળસ ઉપડે છે.

ઉપાય—જ્યર તથા અજીર્ણને લીધે શીળસ ઉપડ્યું હોય તો
જીલાબ આપવો અગર ઉલટી કરાવવી. વીલાયતી મીઠાનો અગર
મીઠીઆવળનો જીલાબ આપવો.

ના. ૧—કાળીજીરી, હરડાં. બેડાં ને આમળાં સરખે ભાગે લઈ
તેનું ચૂર્ણ કરાવવું. માત્રા તોલા ૦૦.

ના. ૨—કાળીપાટ વાલ ૨ તીખાં વાલ ૨.

દંદરવરણાનું મૂળ વાલ ૨.

ઉપરની દવા પાણીમાં વાટી દીવસમાં બે વખત પીવું.

ના. ૩—કડુ ૧ તોલો, દેવદાર ૧ તોલો. મોથ તોલા ૨,
અતિવિષ ૧ તોલો, ગરમાળાનો ગર તોલા ૩, આ દવાનાં પડીકાં
ત્રણ કરવાં. હમેશાં એક પડીકું સવાશેર પાણીમાં ઉકાળી ચોથો
ભાગ રહે સારે જતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૪—પાપડીયો ખારો તથા ગોળનું પાણી કરી શરીરે
ચોપડવું. તથા તીખાં ઘીમાં વાટી ચોપડવું.

ના. ૫—સોમલ ૧ ભાગ, તથા કાળાં મરી ૬ ભાગ તેની
રતી રતીની ગોલીયો વાળવી જૂના શીળસ ઉપર સોમલની ગોળા
અકરીર ઉપાય છે. માત્રા ગોળી ૦૦ ઘીમાં ખાવી.

જૂના શીળસ ઉપર, કવીનામ્બન તથા લોહ પલુ પ્રાયદો કરે છે.
શીળસમાં બહુ ચળ આવતી હોય તો નીચેની ઇચ્છેજ દવા લગાડવી.

ના. ૬—કપૂર દ્રામ ૦૦ અરધો, કસોરલ હાઈડ્રેટ દ્રામ અર-
ધો, ગ્લીસરાઈન દ્રામ એક, લાનોલીન દ્રામ ૬ મીલાવી ચોપડવું.

ના. ૭—કારબોલીક એસીડ દ્રામ ૧ થી ૨, ગ્લીસરાઈન
ઑલ ૧, પાણી ઑલ ૩, રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ ઑલ ૨, મીલાવી
ચોપડવું.

ના. ૮—લાર્ધકર પ્લમ્બીસન એસેટીસ દ્રામ ૨, ગ્લીસરાઈન
ઑલ ૧, પાણી ઑલ ૫ મીશ્ર કરી ચોપડવું.

શુળ, (ચસકા) વા.

નિદાન—શરીરના કોઇપણ ભાગના તીક્ષ્ણ દુખાવાને સૂળ કહે છે. તે એકાએક જોરમાં થાય છે અને તેજ રીતે શાંત થાય છે. અને ફરી ફરીને થાય છે. ઘણીક વાર જે ભાગમાં દરદ થયું હોય તેજ ભાગમાં દુખાવો થાય છે. પણ કેટલીક વાર દરદ થયું હોય તેનાથી છેટેના સારા ભાગમાં દુખાવો થાય છે. જેમકે દાંત સડવાથી માથું દુખે છે. સૂળની પીડા ઘણીજ દુખદાયક છે. પેટમાં, દાંતમાં, કાનમાં, પડખામાં, પેદુમાં ને કમરમાં એવી રીતે શરીરના જુદાજુદા ભાગમાં સૂળ નીકળે છે.

કારણ—શરદી અથવા ઠંડી, વરમ, નળખાઈ, બિગ્ગરો, સંધીવા અને માલેરીયાથી શુળ નીકળે છે.

ચસકાવાળો ભાગ વખતે સુજી આવે છે. બહેરાશ મારે છે, સ્પર્શ સહન થતો નથી તેમાં જણુજણાટી થાય છે તે ફરકે છે, ધુન્ને છે વખતે લાલ થઈ આવે છે. અથવા ઝીંકા થાય છે, વખતે ગરમ થાય છે અને તે કુટી નીકળે છે.

૧—મોઢાની આસપાસ, ગાલપર, દાંતમાં ચસકા નીકળે છે.

૨—કમર અથવા કુલામાંથી ચસકો આવે છે. તે ઠેઠ જાગ પછવાડેના ભાગમાં છુટણુ સુધી અગર પગની એડી સુધી પહોંચે છે તેને “ રાંઝણુ ” કહે છે,

ઉપાય—ઇલાજ કરવામાં પહેલાં જે કારણ માલમ પડે તે તેનાથી અગર ઠંડીથી દુર રહેવું બનતા સુધી ગરમ કપડાં પહેરવાં જાડો સાદુ લાવવા સારું એક હલકો મીઠીઆવળનો જીવાંબ આપવો. દુધ વીગેરે પોષ્ટીક ખોરાક આપવો.

ના. ૧—નવસાર વાલ ૩, પાણી તોલા ૧૦ માં મીલાવી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવું.

ગરમીના રોગની કાંઈ અસર હોય તો.

ના. ૨—પોટાસ આયોડાઇડ વાલ ૧—ફરીયાતાનો કવાથ તોલા ૧૦ માં મીલાવી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૩—કોચદાન વાલ ૧—લાઇકર આરસેનીક ટીપાં ૮

પાણી તોલા ૧૦ માં મેળવી દિવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

કેટલીકવાર દુખને ઠેકાણે જળો લગાડવાથી, ડામ દેવાથી રાંધ લગાડવાથી અગર શેક કરવાથી ચસકો દુર થાય છે. અરીસુ, વછનાગ બેલાડોના, ક્ષેરોક્ષિર્મ વીજેરના તેલ અગર લેપ મારવાથી અગર મલમ ચોપડવાથી આરામ થાય છે. ચાંપવાથી અગર વીજળી લગાડવાથી ચસકા મટે છે.

ના. ૪—લસણ એક ભાગ—પાણી આઠ ભાગ અને દુધ ચાર ભાગ એ પ્રમાણે નાંખી ઉકાળી જ્યારે દુધ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઈ પાછ દેવું.

આ દવા રાંઝણ ઉપર અકસીર ઉપાય છે.

સજેખમ.

સજેખમનો અનુભવ નહીં હોય એવા થોડાંજ આદમી હશે. સજેખમ થતી વખતે બેચેની રહે છે, હાથ પગમાં કળતર થાય છે, કમર દુખે છે અથવા માથું ભારે થઈ જાય છે, નાકમાંથી પાણી નીકળવા માંડે છે, આંખમાંથી પાણી નીકળે છે, સાદ બેસી જાય છે, નાકમાં બળતરા થાય છે, ગળામાં દુખાવો થાય છે, થોડો ઘણો તાવ આવે છે તરસ લાગે છે ભૂખ મંદ પડી જાય છે,

બે ત્રણ દિવસમાં આ ચિન્હો ઓછા થઈ સજેખમ પાકી તથા મટી જાય છે અથવા તેમાંથી કફનું જોર વધીને બીજાં મોટા વ્યાધી થાય છે.

સસણીનો રોગ અથવા ફેફસાનો વરમ થવા પહેલાં પણ કેટલીક વાર સજેખમ થાય છે.

કારણ—સજેખમ ઘણું કરી શરદીથી થાય છે. વીશેષ કરી હવામાં તથા પાણીમાં ઘણો ફેરફાર થવાથી સજેખમ થઈ આવે છે.

ધસાજ—સજેખમનો ઉપાય કરાવવા સાર કોઈકેજ વૈદ્યને ઘેર જતું હશે. બે ત્રણ દિવસમાં તે પોતાની મેળે મટી જાય છે, કોઈ કપાળે તથા નાકે શેક કરે છે, કોઈ લવીંગ વાટી ગરમ કરી કપાળ ઉપર ભરે છે.

એક હલકો ગુલાબ આપવો તથા ગરમ પાણીનો બાફ લેવા.

થી સજેખમ મટે છે,

ના. ૧—અરણીના પાનનો રસ તોલો ૦૮-તથા તીખાં વાલ ૨ વાટી પાણી નાંખી દીવસમાં બે વખત પીવું.

ના. ૨—આદુનો રસ તોલો ૦૮ તથા મધ તોલો ૦૮, પાણી તોલો ૫ માં મીઠાવી પાછ દેવું.

ના. ૩—બોરીગણીના મૂળ તોલો ૦૮ લઘ પાણી શેર પેણા મૂકી ઉકાળી તોલો ૧૦ રહે ત્યારે ઉતારી તેમાં મધ તથા પીપર નાંખી પાછ દેવું. દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૪—હરડે તથા સુંઠ સરખે ભાગે લઘ તેની ગોળી ચણા જેવડી વાગવી.

ના. ૫—ખેડાની છાલની ગોળમાં ગોળી ઠરી આપવી.

ના. ૬—લસણની કળી ઉના પાણીમાં આપવાથી સજેખમ મટે છે.

સાદ બેસી જવો (સ્વરભંગ.)

નિદાન—ગરમ ચીજ ખાવાથી, શરદી લાગવાથી, ગળાના મર્મસ્થાનમાં કાંઈ રોગ થવાથી સાદ બેસી જાય છે. તે સિવાય સાદ બેસી જવો એ ક્ષયનું એક ભયંકર ચિન્હ છે.

ધિક્ષાન—

ના. ૧—આમળાને વાટી વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરવું માત્રા તોલો ૦૮ દુધમાં આપવું.

ના. ૨—એલચી, ચણીકાવા તથા સાકર મોઢામાં રાખવા.

ના. ૩—ખેડાની છાલ ધીમાં તળીને મોઢામાં રાખવી.

ના. ૪—બાહીના પાંદડાં ધીમાં તળીને મોઢામાં રાખવા.

ના. ૫—ક્ષયવાગાને સાદ બેસી ગયો હોય તો બાહી, પંજ, હરડે, અરકુસી અને પીપર આ બધા જોસડ સરખે ભાગે લઘ તેનું વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરવું. માત્રા તોલો ૦૮ ટંક બેમાં મધ માં ચાટી જવું.

(તીક્ષણ.) સંધિવા.

આ દરદમાં સાંધા અકડાઈ જાય છે તે ઉપરથી તેનું સંધિવા નામ પડ્યું છે. તેપણુ સાંધા શિવાય ક્ષ્માયુ. રક્તપ્રસય તથા બીજા

કેટલાક લાગ ઉપર આરોમની અસર માલમ પડે છે,

નિદાન—પહેલાં એકાદ દિવસ થોડો તાવ આવે છે અને પછી તાવ વધી પડે છે. શરીર ઉપર પરસેવો વળે છે, માથું દુખે છે તરસ લાગે છે. ઝાડો કબજ રહે છે, તથા પેશાબ થોડો તથા લાલ રંગનો ઉતરે છે. પહેલું દરદ એકાદ સાંધામાં થાય છે જેમાં કે, કુંદણ, કોણી, કાંગાં ને ખંભો, પછી ખીજ સાંધાની અવસ્થા પણ તેજ પ્રમાણે થાય છે. આ વખતે દરદીની સ્થિતિ ઘણીજ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. હાથ પગના સાંધા રાતા થઈ સૂજી આવે છે અને તેમાં એટલું તો દુખ થાય છે કે તેના ઉપર લુગડું પણ સહન થઈ શકતું નથી દરદને લીધે ઊંચ પણ આવતી નથી. દરદી ખીચા રો હાથ પગ હલાવી શકતો નથી. અને લાકડાની માફક અકડાઈને પડ્યો રહે છે. તેને પરસેવો એટલો તો વળે છે કે તેની પથારી ભીંજાઈ જાય છે. તાવની ગરમી ૧૦૧ થી ૧૦૫ ડીગ્રી સુધી થઈ જાય છે.

આ દરદની એક એવી ખાસીયત છે કે એક સાંધામાંથી દરદ કभी થઈ ખીજ સાંધામાં જાય છે. વળી ત્રીજા સાંધામાં અને વખતે ફરીને પહેલા સાંધામાં પાછું દરદ થાય છે. આ પ્રમાણે વાયુ ફરે છે. અને તેમાં કોઈ વાર તે રક્તાશય અને તેના પડમાં જાય છે ત્યારે રોગી ભારે નેખમમાં આવી પડે છે. માટે તિક્ષણ સંધિવાવાળા દરદીનું રક્તાશય કેમ આવે છે તેનો હમેશાં તપાસ રાખવો. રક્તાશય ધમણની માફક ધણા જોરથી તથા જલદ આવે છે. છાતી દુખે તથા ઉઝળે છે. દરદીનો ચહેરો ધણો દુઃખદાયક થઈ પડે છે. રક્તાશયનું દરદ થયાથી રોગી બચે તોપણ તેની પછીની જીંદગી રોગિષ્ઠ થઈ પડે છે. સંધિવામાંથી ફેફસા તથા મગજનો વ્યાધિ થઈ આવે છે.

સંધિવામાં મૃત્યુ થાય તો ઘણું કરી રક્તાશયના સંયુક્ત દરદથી થાય છે. સાધારણ સંધિવા જેથી ચાર અઠવાડીયામાં મટે છે ને ફરીથી ઉઘડો મારે છે. એક વખત સંધિવા થયો એટલે ફરીને થવાની વધી રહે છે.

કારણ—સરદી અગર બેજ લાગવાથી ઘણું કરીને ઉપડી આવે છે. સંધિવાનું મૂળ કારણ રક્તવિકાર છે. થોડીમાં કાંઈ ખીગાડ

ચવાથી આ રોગ પેદા થાય છે. ખટાકા ખાવાથી પણ સાંધા અક-
બાધ જાય છે. ઉપદંશને લીધે સંધિવા થાય છે.

ઉપાય ના. ૧—એખરાનું મૂળ તોલો ૦૧, તથા ફરજના
મૂળની છાલ તોલો ૦૧ લઘ પાણી શેર ૦૧૧૧ મૂકી ઉકાળી ચોથો
ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું. દરત સાથે રહે
માટે મીઠી વીગેરેનો જીવાળ લેવો. સાંધા દુખતા હોય તેને માટે
સાંધાને ગરમ પાણીમાં અશીણ તથા પાપડખાર નાંખી તે ગરમ
પાણીથી શેક કરવો. પછી તેના ઉપર ૩ મૂકી ફલાતલથી સાંધાને
વીંટી લેવો. જોરાક સાદો તથા હલકો રાખવો સાકર, ખાટા પદાર્થ
તથા દારૂ પીવો નહીં કપડાં ગરમ રાખવાં, પવન અને ઠંડીથી દુર
રહેવું. તરસ બહુ લાગે તો પાણીમાં સોડા (પાપડ ખાર) નાંખી પીવું
તથા સુરોખાર શેર એક પાણીમાં તોલો દોઢ નાંખી તરસ લાગે
ત્યારે પીવું.

ના. ૨—એરંડાનાં મૂળ તોલો ૪, સુંઠ તોલો ૧, પાણી તોલો
૩૦ માં ઉકાળી ચોથો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી તેમાં જવખાર તોલો
૫૦ તથા એરંડીયું તોલો બે મેળવી સવાર સાંજ પીવું.

ના. ૩—મહારાસ્નાદિ ક્વાથ—ધમાસો, ખપાટ, એરંડમૂળ
દેવદાર, ક્યોરો, વજ, અરડુસો, સુંઠ, હરડા, ચવક, મોથ, સાટોડી,
ગજો, લરીયાળી, ગોખર, ઘોડાઆસંદ, અતિવિપની કળી, ગરમાળાનો
ગોળ, સતાવરી, પીપર, ધાણા, ભોરીંગણી, અને મોટીરીંગણી આ
સર્વે અંકેક ભાગ તથા રાસ્ના બે થી ત્રણ ભાગ લઘ તેમાંથી હમે-
શાં ચાર તોલાનો ક્વાથ કરી સવાર, સાંજ પીવો.

ના. ૪—રાસ્નાષ્ટક—રાસ્ના, ગજો, ગરમાળાનો ગોળ, દેવ-
દાર, ગોખર, પોખર મૂળ, સાટોડી અને સુંઠ એ સર્વે સરખે ભાગે
લઘ તેમાંથી હમેશાં ચાર તોલાનો ક્વાથ કરી સવાર, સાંજ પીવો.

ના. ૫—સુવા, દેવદાર, કઠ અને સીંધાલુણને—આકળના દૂધમાં
મેળવી સાંધા ઉપર લેપ કરવો.

ના. ૬—હીંગ, સુંઠ, સીંધાલુણ અને જવ, આ બધાના ચૂર્ણને
આકળના દૂધ સાથે લેપ કરવો.

ના. ૭—સરંગવાની છાલ, ધતુરાના પાન, અશીણના ડોડવા,

થઈ સરસવ અને વહનાગ આટલી ચીજો સરખે ભાગે વાડી. તેનો લેપ સાંધા ઉપર કરી પાટો બાંધવો.

જૂનો સંધીવા

કેટલીક વાર તીક્ષ્ણ સંધીવા થઈ ગયા પછી ઘણા કાળ સુધી સાંધા અગર શરીરના બીજા ભાગમાં દરદ થયા કરેછે તેને જૂનો સંધિવા કહેછે. જૂનો સંધિવા આપો આપ પહેલાં તીક્ષ્ણ થયા વિના પણ થાય છે. તે લાંબા કાળ સુધી દુખે છે. અને દવાને ગણકારતો નથી. કોઈ વાર સાંધાની અંદર એટલો તો ફરફાર કરી મેલેછે કે તે સાંધા નિરપયોગી થઈ પડે છે.

ઉપદંશ એટલે ચાંદી થયા પછી પણ સંધિવા થાય છે. તેના ઉપચાર ઉપદંશના વિષયમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવા.

પરમીયો થયા પછી પણ સંધિવા થાય છે—કોઈવાર કમરમાં કોઈવાર પીઠ ઉપર અગર ગરદનમાં દરદ થાય છે. કમરમાં દુખતું હોય તો વાંકુ વળી શકાતું નથી ગરદન દુખતી હોય તો ડોક સળડ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે ડોકાણે ડોકાણે દરદ થાય છે. ઠંડી અને શરદીના વખતમાં વધારે જોર કરે છે. તેથી રાતે ઉંઘપણ આવતી નથી. પવનને લીધે ડોક અથવા વાંસો રહી જાય છે, તેને આપણે વા બરાયો એમ કહીએ છીએ.

આ દરદ ઘણીવાર મટે છે ને ફરીથી થાય છે. અને દરદી ખીચારો લાંબા વખત સુધી વેદના ભોગવે છે. ઘણો થાક લાગવાથી બહુ મહેનત કરવાથી અગર એકજ સ્થિતિમાં પડી રહેવાથી શરીર ઝલાઈ જાય છે.

ગર્ભાશયની બ્યાધિને લીધે સ્ત્રીઓની કમર ઝલાઈ જાય છે ને ની ધણું કરી સુવાવડમાંથીજ થાય છે.

ઘલાજ—પહેલાં ઝાડો સાફ ઉતરે એવા ઘલાજ કરવા તે સારી લાગતી મીઠું અગર મીઠીઆવળ આપવી.

ના ૧—બ્યોપાદિચૂર્ણ—મુંઠ, મરી, પીપર, હરડાં, ખેડાં, આમળાં, એળચી, મોથ, વાવડીંગ ને તમાલપત્ર એ દશ એસડો એક એક તોલો સર્વોગ ૧૦ તોલા તથા નસોતર ૨૦ તોલા આ સરવે દવાનું આરીક ચૂર્ણ

કરી એકત્ર કરવું.

માત્રા તોલો ૦૧ થી ૦૧૧ સાકર સાથે સવાર સાંજ લેવું. આથી દસ્ત સાથે આવશે ને સાંધા છુટી જશે.

ના. ૨—રાસ્ના, વજ, નાગરમોથ, દેવદાર, હરડાં પોખરમુળ, સુંક, ગળો, અરડુસો, ધમાસો, મસાવરી અને અગિવિષ સરખે ભાગે લઈ તેમાંથી ચાર તોલાનો કવાથ કરી સવાર સાંજ પીવો.

આ દરદ જલદી મટતું નથી, તેમજ સર્વને એકજ ઉપાય લાગુ પડતો નથી. માટે યોગ્ય રીતે ઓસડમાં ફેરફાર કરવો પડે છે. દુખતું હોય ત્યાં શેક ફેરવો.

ગરમ કપડાં તથા મોજાં પહેરાવવાં અને પવનના ઝપાટાથી તથા સરદીથી દુર રહેવું. હવા તથા પાણી બદલાથી ઘણીવાર ફાયદો થાય છે.

ફરોસીનતું તેલ, રોસાનું તેલ, કાયાકુટીનું તેલ ચોપડવાથી સાંધાનું દરદ ઓછું થાય છે.

ના. ૩—ટરપીન તેલ ૧) ભાગ, કપૂર ૧ ભાગ, તલનું તેલ ચાર ભાગ મીઠાવી ચોપડવું.

ના. ૪—યોગરાજ ગુગળ-પીપર, અજમો, કાળીજીરી, ચિત્રક, પીપરીમુળ, વરીયાળી, વાવડીંગ, જીરું, દેવદાર, ચવક, એલચી, સિંધા-લુણ, રસ્ના, સુંક, ગોખર, ધાણા, હરડાં. ખેડાં. આમળાં, નાગરમોથ, મરી, વાળો, જવખાર, તજ, તમાલપત્ર, અને તાલીસપત્ર આ બધી ચીજો સરખે ભાગે લઈ તે બધાની બરોબર ગુગળ નાંખીપછી તેની અંદર ધી નાંખી હલાવવું અને એક દિવસ રાખી મુકવું જે તૈયાર થાય તે યોગરાજ ગુગળ. માત્રા તોલો ૦૧

સંધિવા, પક્ષધાત, અડદીયોવા અને કદીશુળ. બીજે મર ઘણી સારી અસર કરે છે.

ના. ૫—રાસ્ના ગુગળ-રાસ્ના, સુંક, એરંડાનું મુળ, દેવદાર અને ગળોનું મત્વ અકેક ભાગ લઈ તેના કુલ વજને ગુગળ મેળવી ધી અગર મધની સાથે ખોર જેવડી ગોળી વાળવી. માત્રા તોલો ૦૧.

ના. ૬—અમૃતા ગુગળ-ગળો, પટોળ, ત્રિફળા, ત્રિકટુ અને વાવડીંગ આ બધાની બરોબર ગુગળ લઈ મેળવવો. તેની અંદર ધી નાંખી ખુબ હલાવવું. માત્રા તોલો ૦૧.

ના. ૭—પડંગમુખ—હરણ, બેડાં, આંમળાં, પટાળમૂળ, લીંબડાની છાલ, અને અરડુસીના પાંદડા આ દરેક તોલો ૦૧ લઈ તેનો ક્વાથ કરી તેમાં ગુગળ વાલ ૨ નાંખી સવાર સાંજ પાવું.

ના. ૮—લસણપાક—લસણની મધ ઓછી કરવા સાર લસણને એક રાત દહીંમાં પલાળી રાખવું પછી સવારે તેમાંથી કાઢી લઈ વાવવું. તેમાંથી ૬૪ તોલા લસણ લઈ ચારગણા દુધમાં ખુબ ઉકાળવું સારી પેઠે દુધ જળી જાય ત્યારે તેમાં સોલ તોલા ખી તથા રાસ્ના, સતાવરી, અરડુગો, કચોરો, સુંક, દેવદાર, ચિત્રક, અન્નમો, સુવા, હરડાં, બેડાં, આનનાં અને વાવડીંગ એ દરેક દવાનો એકેક તોલો લઈ ચૂરણ કરી તેમાં નાંખવું પછી ઠરવા દઈ તેમાં સોળ તોલા મધ અને સોળ તોલા સાકર નાંખી પાક તૈયાર કરવો માત્રા તોલો ૧ થી ૨.

ના. ૯—એરંડપાક—૬૪ તોલા એરંડીના ખીજ લઈ તેથી આઠગણા દુધમાં ઉકાળવા. અરધું ઉકળી રહ્યા પછી તેમાં ૩૨ તોલા ખી, ૧૨૮ તોલા સાકર તથા સુંક, મરી, પીપર, તજ, એલચી, તમાલપત્ર, નાગકેશર, પીપરીમૂળ, ચવક, ચિત્રક, વરીયાળી, સુવા, કચોરો, ૭૩, શાકજીર, ખપાટ, વાવડીંગ, પોખરમૂળ, પહાડમૂળ, ગોખર ત્રિકૂળા અને સતાવરી એ દરેકનો એકેક તોલો ચૂરું મેળવી સારી પેઠે ઉકાળવું પાક થાય ત્યારે ઉતારી લેવો માત્રા તોલો ૨ થી ૩.

કેડના વા, ગુલમ વા. શુભ અને સોજ ઉપર આ પાક સારી અસર કરે છે.

• સુવાવડનો વા (સુતીકા વા) ની દવા પ્રસુતી થયા પછી ૬૪ દિવસે દવા આપવી.

ના. ૧૦—સુંક તોલા ૧૦, મેથી તોલા ૧૦, ગઠોડા તોલા ૪, લીખાં તોલા ૩, જયફળ તોલા ૩, લળીંગ તોલા ૩, કાંટાળા-માયા તોલા ૩, કરમકસ તોલા ૩, મોચરસ તોલા ૩, વાવડીંગ તોલા ૩, વાપુંલા તોલા ૩, શાયફળ, મોથ અને આસંધ એ દરેક ત્રણ ત્રણ તોલા કેશર તોલો ૧, એલચી તોલા ૬. પીસ્તાં તોલા ૧૫, બદામના મીંજ શેર સવા, ટોપરું તોલા ૨૦, ગોળ શેર અઢી

જાણી. સાકર શેર અઢી, દુધ શેર પાંચ અને ધી શેર એ.

પહેલ વહેલાં મેથી દાણાનો લોટ કરી દુધમાં પલાળી તેમાં માવો કાઢી તે માવો ધીમાં શેકવો. ને શેકાઈ રહે ત્યારે તેમાં ટાપર, એલચી, બદામ, કેસર અને પીરતા સીવાય બાકીની ચીજનું ચૂર્ણ કરી ઉપરના શેકેલા માવામાં નાંખવું. પછી સાકરની ચાસણી કરી તેમાં ગોળ નાંખવો. પછી તેમાં શેકેલો માવો તથા, ટાપર, પીરતા, એલચી, કેસર અને બદામ વીગેરે તમામ ભેગું કરી તેના લાડવા તોલા ૧૦) ના વાળવા. તે લાડવા ઉપર રૂપાના વરગના ધાના ચડાવવા. તેમાંથી એક લાડવો હમેશાં ખાવો.

ઈંગ્રેજ દવા.

ના. ૧૧—પોટાસ આયોડીડ વાલ એ, સારસાપરેલાનો કવાચ આંઉસ ૪ માં મેલવી દીવસમાં ત્રણ વખત પીવું.

ના. ૧૨—પોટાસ આયોડીડ વાલ અઢી અને કરીઆતાનો ઉકાળો તોલા ૧૦ માં મેળવી દીવસમાં ત્રણવાર પીવું.

હરસ.

નિદાન—ગુદાના મુખ આગળ. એક જાતના નાના નાના મસાઓ થાય છે તેને હરસ કહે છે. હરસ એ જાતના થાય છે, એક બહારના ને બીજા અંદરના. અંદરના હરસમાંથી લોહી નીકળે છે તેને દૂઝતા હરસ કહે છે. બહારના હરસ કોઈ વખત દૂઝતા નથી, ત્યારે ગુદાની અંદર ઘણાજ લોહીનો જમાવ થાય છે અગર પાક ઉપર આવે છે ત્યારે બેહદ પીડા થાય છે. ગુદાની અંદર બળતૂરા અને શુળ નીકળતું હોય એમ લાગે છે. તથા જાડે જતાં બહુ મહેનત પડે છે. પેટમાં વીંટ આવે છે. પાંસામાં અને સાયજમાં પીડા થાય છે. જાડે જતી વખતે મસાનો ભાગ છોલાય છે, તેથી લોહી નીકળે છે. આ પીડાને લીધે દરદી વખતસર જાડે જતો નથી તેથી બળ સુકાઈ જાય છે. તેથી જાડો ઉતરતાં બમણી પીડા થાય છે. પહેલાં જાડો ઉતર્યા પછી બેચાર દીપાં લોહી ના પડે છે. કિંવા મળની સાથે એક બાજુએ લોહીનો ડાઘ પડે છે, કોઈ વખતે લોહી

કેટલાક તોલા અગર શેર પણ પડે છે. ન્યારે લોહી થોડું પડે છે. ત્યારે દરદીને કુખાવો વીજેરે જે પીડા થાય છે તે શાંત પડે છે, પણ ન્યારે ઘણું લોહી પડે છે. અને થોડા વખતને અંતરે લોહી પડ્યા કરે છે ત્યારે શરીર ઉપર તેની ઘણીજ માઠી અસર જણાયા વગર રહેતી નથી. લોહી પંદર દિવસે અગર મહિને પડે છે. અથવા ચાર ૭ મહિને લોહી પડે છે અથવા થોડું ઘણું હમેશા લોહી જારી રહે છે. એક વખતે ઘણું લોહી પડે તેના કરતાં થોડું થોડું લાંબી મુદત સુધી લોહી પડ્યા કરે તેથી વિશેષ હાની પહોંચે છે.

દરદી શીકા પડી જાય છે, માથું દુખે છે, છાતીમાં ધબકારો થાય છે અને કાઠ વખતે નખખાઇને લીધે ફેર અને મૂર્છા આવે છે, હરસ તાજા હોય અને તેની સંભાળ લેવામાં આવે તો તદ્દન મરી જાય છે, પણ કાંઈ મુદત વીના પછી સારા થવાની વકી રહેતી નથી.

હલાજ—દરદીને સારો ખોરાક આપવો. મસાલો, મરચાં, તથા ગરમ પદાર્થથી દુર રહેવું. શરીરને જોઇતી કસરત આપવી. ધણો વખત બેસી રહેવાને બદલે સારી હવામાં ફરવું. ઝાડો હમેશાં સાફ રહે તે સાર હલકા જુલાબ લેવા કાળા મરી હરસ ઉપર સારી અસર કરે છે. માટે તેનો મુરખો આપવો. હલકા જુલાબમાં હરસને માટે એરંડીયું તેલ, ગંધકના ફુલ, હીમેજ અને સોનામુખી એ ઉપયોગી છે. હરસને માટે સખત જુલાબ લેવા નહીં.

ના. ૧—કાળાં મરી ૫) તોલા, સુવા તોલા ૭ા, અને મધ તોલા ૧૫) માં મીલાવી રાખવું. માત્રા તોલો ૦ા થી ૦ાા.

ના. ૨—ગંધકનાં ફુલ તોલા ૧૦) નારંગીનો સરખત તોલા ૧૦) કીમ આફ ટારટર તોલા ૨ા) પલ્લીસ ટ્રેગેકન્યા વાલ ૩, બધી દવા મીલાવી દેવી. માત્રા તોલો ૦ થી ૦ા.

ના. ૩—સોનામુખીનો જૂકો ૭ આંડિસ, ધાણાનો લુકો ૩ આંડિસ, અંજીર ૧૨ આંડિસ, આંબલી ૬ આંડિસ, ગરમાળાનો ગોળ ૬ આંડિસ, જેઠીમધનો શીરો ૧ આંડિસ આલુખુખાર ૬ આંડિસ અને ચોખુ પાણી ૭૫ આંડિસ, અંજીર અને આલુખુખારને ૨૪ આંડિસ પાણીમાં ચાર કલાક ઉકાળી જેટલું પાણી બળી જાય તેટલું

ખાણી ફરીથી ઉમેરી આંખલી ને ગરમાળો મેળવી બે કલાક સખી
ચારણીમાંથી ગાળી લેવું પછી તેમાં સાકર ને જોડીમધ નાંખી ધીમી
આંચથી ઓગાળવું છેવટે સોનામુખી ને ધાણા નાંખી ઓગાળવું.
માત્રા તોલો ૦૧ થી ૧.

ના. ૪—રસવંતી તોલો ૧) મજીઠ તોલો ૧) વરીયાળી તોલો
૧) વાંસકપુર તોલો અરધ, સાકર તોલો ૪, ચુરોખાર, હજીરતખોર,
ખાખાણુમેદ એ દરેક અડેક તોલો લઈ તેનું વજ્રગાળ ચૂરણ કરવું
માત્રા તોલો ૦૧ સવારે ને તોલો પા સાંજે ખાવું. ફરી—ખટાસ,
લીલી મેથી, રીંગણાં, તેલ, લીંગ, મરચું. વધારણી અને ટાકું
અમ ખાવું નહીં. તથા ખારેક ખાવો નહીં.

લોહી પડવું હોય ત્યારે આ દવા અપાય છે.

ના. ૫—નાગકેસર તોલો ૧, ઈંદરજવ તોલો ૨, જીરું તોલો
૪, સાકર તોલો ૪, ખાંડી વજ્રગાળ ચૂરણ કરવું. માત્રા તોલો
૦૧ થી ૦૧૧.

ના. ૬—જયફળ તોલો ૧, સાકર તોલો ૦૧ મીઠા કરવું.
માત્રા તોલો ૦૧ મીઠા સાથે આપવું (લોહી બધે યશે)

ના. ૭—ચણીકબાબ તોલો ૨, મધ તોલો ૨, મરી તોલો
૦૧, મુવા તોલો ૧. માત્રા સવાર સાંજ ૦૧ તોલો આપવું.

ના. ૮—ગાયત્રી ભુજી ૧ તોલો, અરીણ ૦૧ તોલો, માખણ
૩ તોલો મીઠાવી રાખવું. અંદરના હરસ બહાર આવતા હોય તેને
તથા બહારના મસાને આ મલમ લગાડવો.

ના. ૯—સાકર તોલો ૯, સફેદ ચણીલી તોલો ૦૧, ચુરણનો
કદા તોલો ૨૦, નાગકેસર તોલો ૦૧ ઉપર કમેલી દવાનું ચૂરણ
ફરી મધ અથવા માખણમાં આપવું. માત્રા ૫ થી ૧૦ વાલ.

ના. ૧૦—ધીમાં તમેલી હીમેન્ટ, વરીયાળી અને સાકર સરખે
બાળે લઈ ચૂરણ કરવું. માત્રા તોલો ૧.

હરસ મહુ સહ આગા હોય તો હરદીએ બાંધવાનાં રહેવું,
પોત્રીસ મારી, ખણખણતા હોડવા ગરમ ખાણીમાં નાંખી તેનો શેક
કરવો, ગરમ ખાણીમાં મેકવું, બીજાવતી મીઠાનો અગર એરડીયાનો
જુલાળ લેવો.

હડકવા.

નિદાન—હડકવા થવાનો સમય આવે ત્યારે પહેલાં બે ચાર દિવસ માથુસને શરીર ભાંગે છે. નિદ્રા બરાબર આવતી નથી, બૂખ લાગતી નથી, માથુ દુખે છે. ત્યાર પછી આંખો ચકડોળ ફરે છે, ગરદન દુખવા માંડે છે મોંમાથી લાળ નીકળે છે, ખોરાક અને પાણી ગળવું મુશ્કેલ થતું પડે છે, અને બહેરો બચલીત થઈ જાય છે શ્વાસ મુંઝાય છે, ને મોઢામાંથી થુક ચીકણું થઈ જાય છે. અને તે ઘણી વખત ખોંખારા મારી થુકવું પડે છે, ઊંચ આવતી નથી ને તેની સાથે વિવિધ પ્રકારના ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજો દિવસે દરદીની અવસ્થા દુખદાયક થઈ પડે છે. તરસ ઘણી લાગે છે પણ દરદી પાણી પી શકતો નથી. પાણી લઈ પીવાની મહેનત કરે તો જાણે એકદમ શ્વાસ બંધ થઈ તે મુંગગાઈ બંધ પ્રાણ નીકળી જતો હોય તેમ દરદી થઈ જાય છે. આંચકીની માફક શરીર ખેંચાય છે પાણી પીવાથી, પાણીને અડવાથી, પાણીમાં મોઢું જોવાથી, ચરીસામાં મોઢું જોવાથી, તેમજ વખતે પાણીનો અવાજ સાંભળવાથી અગર પવનથી પ્રથુ કમ કમાડી અથવા ધુન્નરો થાય છે ને આંચકીની માફક કંપાવા થઈ જાય છે, તેથી દરદી પાણીથી ઘણાજ ડરે છે. ગમે તેવી તરસ લાગે તો દરદી પાણીનું પણ એક ટીપું મોઢામાં મૂકવા હિમત ચાલતી નથી. પેશાબ ઘોડા ઘોડા થાય છે. દરદી સાવધ હોય છે. પણ ચહેરો ઘણાજ ફિકર મંદ જણાય છે. મોઢા અવાજ, ઉન્નય અને સ્પર્શ સહન થઈ શકતાં નથી. છેવટે તેને ભ્રમ થાય છે, અને તે બહેરો અગર તોફાન કરે છે અને વખતે કરડવાને થસે છે, પછી થાકીને લેવાઈ જાય છે, અને બેશુધ થઈ મૃત્યુ શરૂ થાય છે; હડકવા શરૂ થવાથી તે એક, બે થી ચાર પાંચ દિવસમાં છેવટ આવે છે, હડકવા થએલો આદમી ભાગ્યેજ બચે છે.

કારણ—કુતરા, વર, શિયાળ, વાદ અને બિલાડી વીગેરે જાતના જનાવરોને આ રોગ વધારે થાય છે તેના કરડવાથી, માથુસ, ઢોર અને ઘોડા વીગેરે બીજા જનાવરોને પણ આ રોગ પેદા થાય છે. માથુસને ઘણું કરી હડકાયાં કુતરાં અને શિયાળ અગર વરના કર-

અધી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અધારે કુતરાને આ રોગ થાય છે, ત્યારે તે પોતાની પૂઠડી પછાડેના બે પગ વચ્ચે ઘાલી અહીંથી તહીં દોડા દોડ કરેછે ભસ્મા કરે છે, અગર શુપ્ત્યુપ જોને તેને કરડવા થ-
સે છે, મોઢામાંથી લાળ વહે છે, ખાવું પીવું ઊડી દે છે. ખીન્ન
કુતરાં સાથે રહેતું નથી તથા તેમને કરડે છે. આ પ્રમાણે બે ચાર
દિવસ રજાળીને મૃત્યુ પામે છે.

હડકાયું કુતરું આદમીને કરડ્યા પછી આ દરદ તરત ઉત્પન્ન
થતું નથી, ઘણું કરી બે ચાર અઠવાડીયામાંથી અગર બે ચાર મહીના
પીત્યા પછી તે ઉત્પન્ન થાય છે કોઇ વાર એકાદ વરસ નીકળી જ-
યછે અને એકાદ અઠવાડીયામાં પણ તે જણાઈ આવે છે.

ઉપાય—હડકવા થયા પછી તે ખાઈ શકતો નથી માટે પાતળા
ખોરાકની પૂઠેથી પીચકારી મારવી. દરદીને એક અધારી કાટડીમાં
રાખવો તથા પાસે કાંઈ અવાજ ઘેંઘાટ થતા દેવો નહીં, ઘણું આદ-
મીએ પાસે જવું નહીં આ દરદ માટે ચોક્કસ ઈલાજ મળી આવ્યો નથી.

ના. ૧—ઉંદરની લીંડી તથા દેશી ગોળ સરખે ભાગે લઇ તેની
અણીયા ખેર જેવડી ગોળી વાળવી માત્રા ગોળી ૧ થી ૩

ના. ૨—કડવી તુંબડીનો ગર તોલો ૫ તથા કંકોડી તોલો ૫, એ
બેને વાટી બેંસની છાશ શેર સવામાં ઉકાળી અરધ રહે ત્યારે ઉતારી
તેમાંથી થોડું થોડું પાવું. ઉપર જુના ચોખ્ખા રાંધી માહે દહીં નાખી
પાછ દેવું.

ના. ૩—ઈદરામણનો ગરભ તોલો ૧, ગોળ તોલો ૨૭ ગોળી
જણ કરવી. હમેશાં એક આપવી.

ના. ૪—કુકડવેલના પાનનો રસ તોલો ૦૧ પાણીમાં દેવો.

હેડકી.

નિદાન—અજીર્ણને લઇને હેડકી ઉપડે છે. ગર્ભ રહેવાથી તે-
મજ હીસ્ટીરીયામાં હેડકી ઉપડે છે, સનિપાતમાં આખરના ચિન્હ ત-
રીકે હેડકી થવી એ ઘણુંજ ભયંકર ચિન્હ છે ક્ષીણ થએલા અને
મથા વૃધ માણસને હેડકી લાંબા વખત સુધી રહે છે.

ઉપાય—ના. ૧—હેડકી ઉપર ચક્ષુ ધણી વાર તરત કાયદો

ના. ૭—ચલમમાં, મઠ, અડદ, માંજે, તમાકુ, પીપર, એલચીના ફાતરા તથા નાળાચરના છાતના જુકા કરી ચલમમાં પીવાથી હેડકી મટે છે.

ના. ૨—આમળાં, સૂક તથા પીપરનો કવાચ કરી આપવો.

ના. ૩—તામ્રલક્ષ્મ, કડુ ને ગેર સરખે ભાગે લઘુ બીજોરાના રસની ભાવના દધ માત્રા રતી જે મધની સાથે આપવું. આથી ત્રિદોષની હેડકી ખેસે છે.

ના. ૪—અશેળીયો તોલો ૦૧ લઈ તેને આઠ ગણા પાણીમાં પલાળી ચોળવાથી તેનો ચીકણો લુવાળ થશે પછી પીધ જવું.

૬. ઈંગ્રેજ દવા.

ના. ૫—કલોરોડાઇન ટીપાં ૩૦, સ્પીરીટ કલોરોફોર્મ ગ્રામ એક ટીચર ડીઝેલીસ ટીપાં ૩૦, બ્રાંડી ગ્રામ જે પાણી ઐસ ૩ મીશ્ર કરી ત્રણ વખત પાવું.

ના. ૬—એસીડ સલ્ફ્યુરિક ડીલ્યુટ ટીપાં ૩૦, ટીચર ડીઝેલીસ ટીપાં ૩૦, સ્પીરીટ કલોરોફોર્મ ગ્રામ એક, પાણી ઐસ ૩ મીશ્ર કરી દીવસમાં ત્રણ વખત આપવું.

હિસ્ટીરીઆ.

લક્ષણ—હિસ્ટીરીયાનાં લક્ષણ તરેહવાર હોય છે. તેનું મુખ્ય ચિન્હ ખેંચતાણ છે. આ ખેંચતાણ ઉંઘમાં થતી નથી બીજા લોકો હોય ત્યારે થાય છે અને તે ધીમે ધીમે થતી જણાય છે. દરદી મહેલાં હસે છે. બકે છે. ડચકાં ભરે છે, અને વખતે ગોજો પણ મટે છે, તાણની વખતે શુધી હોતી નથી. કોઈને તાણ થોડી ને કોઈને ઘણીજ, તાણ આવે છે. હાથ પગ અફળાય છે. ને દરદી પછાડા મારે છે, દાંત ખીલી બેસી જાય છે, દમ કુટાય છે. રાડો પાડે છે. તાણ બંધ થતી વખત બગાસાં, અથવા ઓડકાર આવે છે.

હિસ્ટીરીયાવાળા ક્ષીને અજીર્ણ, ઉલટી, અમ્સપીત, ઓડકાર, માડાની કબજીયત, ચુંક, ગોજો, ઉધરસ, દમ, બહુ આર્તવ નળાર્તવ મેલાખે ગરમી આદિ વિવિધ પ્રકારના લક્ષણ થાય છે.

કારણ—ખાસ કારણ તેનું મળતું નથી. પુરમ કરતાં સ્ત્રી જાતીમાં આ રોગ વધારે થાય છે. દરતાનના વિકાર, ગર્ભાશય તથા ખોપરીનાં દરદ. શીકર, ખીક, રોક ઇત્યાદિ કારણોથી હિસ્ટીરીયા થઈ આવે છે.

હલાજ—આ દરદ માટે વધારણી બહુ વખણાય છે.

નં. ૧—વધારણી તથા હીરામોળ સરખે બાંને લઈ તેની ગોળમાં બંને વાલની ગોળીયો વાળવી માત્રા ગોળી ૧ થી ૨ તન તથા મનને કસરત આપવી, મન ખુશીનાં રહે તેવી રીતે વાંચવું તથા રમુજ કરવી, દરદીને હિન્મત આપવી ટાઢુ પાણી માથા ઉપર રડી હમેશાં નહાવું, ને હમેશાં ઝડો સાફ લાવવાનો યત્ન કરવો. તે સાફ વીલાયતી મીઠું આપવું.

મન કબજે રાખવું, મનને કમકાજમાં પરોયવું, પરણવાથી અથવા સ્ત્રીને બચ્ચું બચતરવાથી આરામ થાય છે.

જ્યારે હિસ્ટીરીયા જણાય ત્યારે મોઢા ઉપર ટાઢું પાણી છાંટવું, દાંત ખીલી બેસી જાય તો નાક ને મોઢું થોડી વાર બંધ રાખવું એટલે દાંત ઉધડી જશે. પગ ઉપર રાઈ લગાડવી, અને પાણી પીવા આપવું.

જો શરીર કીકું પડી ગયું હોય તો “ગળવેલની” ભસ્મ આપવી. માત્રા રતી ૧ થી ૨ મધમાં આપવી.

સ્ત્રીને દરતાન બંધ હોય તો દરતાન આવે તેવા ઉપાય કરવા.

કવાય બનાવવાની રીત.

એક ભાગ એસડ લઈ તેને રોગગણ પાણીમાં મેળવી એક મટોડીના વાસણમાં ઊકાળવું અને આડમો ભાગ રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. કેટલાક એળમથા પાણીને બદલે આડમણ પાણી મુઝી ઉકાળવામાં આવે છે. અને એયો ભાગ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવા માં આવે છે. કેટલીક વખત સવારે કાઢો ટ્યા પછી જે ઉકાળેલું ભોષધ બાકી રહે છે. તેમાં નવું પાણી નાંખી સાંઝે પાણું ઉકાળવામાં આવે છે. તેને પરકાઢો કહે છે કવાયની માત્રા ૪ તોલાની હોય છે.

ઔષધનું વજન.

૧ ઘઉંભાર=૧ ગ્રેન.

૬ ગ્રેન=૧ વાલ.

૨ ગ્રેન=૧ રતી.

૧૦ ગ્રેન=૧ દ્રામ.

૩ રતી=૧ વાલ.

૮ દ્રામ=૧ આઉસ.

૪ વાલ=૧ બેચ્ચાનીભાર.

૧૬ આઉસ=૧ પાઉન્ડ. (સુમારે

૧ તોલો=૧ રૂપીયાભાર.

રતલ.)

પ્રવાહી દવા માપવાનું વજન.

૧ મીનીમ=૧ ટીપુ.

૧૦ ટીપાં=૧ દ્રામ.

૮ દ્રામ=૧ આઉસ.

૧૬ આઉસ=૧ પાઉન્ડ.

દવાની માત્રા લખી છે ત્યાં ધણું કરી પુખ્ત ઉમરના માણસ માટે સમજવી.

એક વરસની વયે પૂર્ણ માત્રાનો $\frac{1}{2}$ ભાગ.બે વરસની વયે પૂર્ણ માત્રાનો $\frac{2}{3}$ ભાગ.ત્રણ વરસની વયે પૂર્ણ માત્રાનો $\frac{3}{4}$ ભાગ.ચાર વરસની વયે પૂર્ણ માત્રાનો $\frac{4}{5}$ ભાગ.સાત " " $\frac{5}{6}$ ભાગ.બોદ " " $\frac{1}{2}$ ભાગ.બીસ વરસ પર્યંત " $\frac{3}{4}$ ભાગ.

બીસ વરસ પછી પૂર્ણ માત્રા આપવી.

બાળકને કેશી અથવા તીવ્ર દવા આપતાં પહેલાં ખુબ વિચાર કરવો. અપ્રીયતાળી દવા ઉપરના પ્રમાણથી પણ ઓછી આપવી.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
અમરજી	૧	ખરજી	૨૩
અમરજી	૪	ખસ	૨૫
અતિઆતંત્ર	૫	ખાંસી	૨૬
અતિસાર	૩૭	ગુમડાં	૩૦
અનાતંત્ર	૭	ગુમડું	૩૧
અદીલુતું ઝેર	૪૦	ગુદમ (ગાળો)	૩૧
આધાશાશી	૯	ગળું આવી જવું	૧૦૯
આકડાના દુધનું ઝેર	૪૧	ગાંડમાળ	૩૨
આમણ	૯	ચાંદી ... .. ૪૮ થી ૬૦	
ઔષધનું વજન	૧૪૧	ચુક	૧૦
આંકડી	૧૦	ચોરીયાનો વરમ	૧૦૯
આંખ આવેલી	૧૧	જવર	૬૦
આંખમાં ખીલ	૧૧	જંગાલનું ઝેર	૪૪
આંચકી	૧૨	જલંદર	૩૩
ઉધરસ	૨૬	જુની ખાંસી	૨૬
ઉલટી	૧૪	ઝાડો	૩૭
કમળો	૧૫	ઝેરકાચલાનું ઝેર	૪૨
કાનમાં પડ	૧૭	ઝામરો	૪૭
કાનમાં ચસકા	૧૭	ટાંકી	૪૮
કસુવાવડ	૧૮	તાવ	૬૮
કાંઠાળ	૩૨	ત્રિદોષ	૬૫
કરમ	૧૯	ચોરનું દુધ	૪૦
કાદરાનું ઝેર	૪૨	દમ	૭૨
કામેરા	૨૦	દાંતના દરદ	૭૩
કાચ બનાવવાની રીત	૧૪૦		

વિષય	પૃષ્ઠ.
લેહર	૭૭
ધાતુનો રાગ.....	૭૭
ધાતુરાતુ ઝેર... ..	૪૩
નાકના દરદ	૮૨
પક્ષધાત	૮૫
પરમીયો	૮૬
પાહું	૯૦
પાંડુ રાગ	૯૦
પ્રદ	૯૨
પ્લેગ... ..	૧૦૪
ફેફસાનો વરમ ,...	૯૫
ખરોળની વૃદ્ધી	૯૪
ખધકુટ	૧૦૦
ખટ મૂતતા.....	૯૮
બીલામાતું ઝેર	૪૩
મુખાવરોધ	૧૦૦
મશ્કી... ..	૧૦૪
મુંઝારો	૧૦૨
માયું દુખવું... ..	૧૦૬
મોરથુધાતું ઝેર	૪૪
મોઢના રાગ	૧૦૯
મોઢની મંધ	૧૧૦
મધુપ્રમેહ	૧૧૦
રક્તપિત	૧૧૨
રતવા... ..	૧૧૪
રતવ્યધો	૧૧૬
રુખમ	૧૧૬

વિષય.	પૃષ્ઠ.
હુ લાગવી	૧૧૬
વરાધ... ..	૨૬
વહનાગતું ઝેર	૪૪
વીંછીના ઉપાય	૪૭
વીર્ય શ્રાવ	૭૭
વધરાવળ	૧૧૮
વાઈ... ..	૧૧૯
વૃણુ	૧૨૨
વાળો	૧૨૩
વિસફાટક	૧૨૩
શીળસ	૧૨૪
સળ	૧૨૬
સસણી	૨૬
સમ્રહણી	૩૭-૩૯
સળખમ	૧૨૭
સાદ બેસી જવો... ..	૧૨૮
સાકરીયો પ્રમેહ	૧૧૦
સરપતું ઝેર... ..	૪૫
સધિવા	૧૨૮
સોમલતું ઝેર... ..	૪૪
ઝીને ધાત જવી	૯૨
ઝીને લોહીવા	૫
ઝીને રત્ન ઝાણું આવવું ...	૭
હરસ	૧૩૪
હડકવા	૧૩૭
હેડકી	૧૩૮
હિસ્ટીરીયા	૧૩૯

શુદ્ધી પત્રક.

પૃષ્ઠ	લાઠન.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪	૧૬	વાસકપુર	વાંસકપુર
૪	૨૦	ના ૨	ના ૨
૧૨	૧૪	બારીક એસીડી	બારીક એસીડ
૧૨	૧૭	ધુમાડીઆ	લીલા
૪૨	૪	હોય	હોયતો
૪૩	૧૬	દસ પેસા	દસ પેસામાર
૪૩	૨૬	તેલ તલનું	તલનું તેલ
૫૭	૧૪	પાણી	પારાની
૫૪	૪	મુળ ૩ ૧ બાર	મુળ ૧૨ બાર
૫૯	૧૩	મીનીમ ૧	મીનીમ ૧૫
૬૦	૮	પરાનો	પારાનો
૬૬	૯	કારની	કારની
૬૯	૭	સધી	સુધી
૭૭	૬	બહુ	બહુ
૭૭	૭	પગલ	બગલ
૮૩	૧૧	સાધારણ	સાધારણ
૮૬	૪	લાખ	બાખ
૮૯	૮	સદો	સાદો
૮૯	૨૮	ઘેન ૩૬	ઘેન ૬
૯૭	૬	મડીકાં	મડીકાને
૯૭	૨૦-૨૧	દરમુળ	દરમુળ
૯૭	૨૩	એદરે	એ દરેક
૯૯	૨૩	અદર	અદર
૧૦૫	૨	અનીપણ	અનીપણ
૧૦૫	૭	અદર	અદર
૧૦૭	૨૨	ગોળી ૩૨	ગોળી ૩
૧૨૫	૧	જાંતુઆત	જાંતુઆત

મુદ્રિતા—૪૦ પૃષ્ઠમાં નાં ૪ ની માત્રા લખી નથી મદિ માત્રા

મિલે જા થી જા બકરીના દુધમાં આપવું

જાહેર ખબર.

નાવની રામબાણ દવા—ગમે તંબો અને ગમે નેટલા રી
ખતનો ખુનો રોજીયો, તરીયો અને ચાથીયો, ઠાઠીયો તાવને જડ
નળમીથી કાઢા નાંખી આરામ કરે છે. કાપદો ન થાય તો પેમા
પાછા આપવાની સરત છે. કીમત ગાળી ૮૦ નો રૂ ૧-૦-૦

ખાતુપુછીની ગાળીયો તથા ચુરણ—કીમત ગાળી ૩૨ નો
રૂ ૧-૦-૦ ચુરણની ડબી ૧ ના રૂ ૦-૧૨-૦

દંતમંજન—ડબી ૧ ના રૂ ૦-૩-૦

ઉધસની ગાળીઓ—કીમત ગાળી ૪૮ નો રૂ ૧-૦-૦

ઝાડા તથા મરડાની ગાળીયો—કીમત ગાળી ૬૪ નો રૂ ૧-૦-૦

પ્રમેહ નાશક ચુર્ણ—આ દવાથી ગમે નેટો સખત પ્રમેહ
જલદીથી આરામ કરે છે. બળતન તથા રસીને જલદીથી તરમ પાડ
પેસાજ ખુલાસાથી થાય છે. કીમત ડબી ૧ ના રૂ ૧-૦-૦

દાદરની દવા—ડબી ૧ ના રૂ ૦-૩-૦

ઉપર દવાઓ મિયાઈ, કમળાની, અજીણુંતી, ચાંખને સુત્રને
માંદીના મલમ વાગેરે લગેક જનતા આસડો લેવાર મળે જો તો
પણી મોકલેથી મોકલવામા આવશે- બહાર ગામના વરો ને પોષ્ટ
જ ખર્ચ ગ્રહ પડશે ને પી. પી. મોકલવામાં આવશે.

ઉપરની કાંઈ પણ દવા સામટી રૂપીયા ચાગની મંગાવનારો
મરદ પુરુષ બેટ આપવામાં આવશે.

સદરદુ ચાપડી વઢવાણ, શ્રીવડી, અમદાવાદ, માવતગર, તથા
નુંબામાં જાણીતા બુક્સેલરોને ત્યાંથી મળશે. તથા કતા પાસેથી
મળશે.

વૈદ્ય પ્રેમચંદ લવણધ્રુવ.

શ્રીવડી

